

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

ISTANBUL

universalconference.us

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

VOLUME-02, ISSUE-04

Editor in Chief

Dr. Rajeet Ojha - Interdisciplinary Research in Basic Sciences, Jamia Millia Islamia, New Delhi -110025, India

Editorial Team

[Sunita Sarawagi](#) - Indian Institute of Technology Bombay, Mumbai, India.

[Dr Manjunatha LH](#) - Professor, REVA University, INDIA

[Asish Bera](#) - Edge Hill University, UK, BITS Pilani, India

[Dr Sunildro LS Akojjam](#) - Assistant Professor of Management, North Eastern Hill University, India

[Madan Mohan Singh](#) - Professor of Mathematics, North-Eastern Hill University, Shillong, India

[Dr. Anupam Singh](#) - Associate Professor-CSE, Graphic Era Hill University Dehradun, India

[Dr. Sargam Bahl Walia](#) - School of Management, Graphic Era Hill University, Dehradun, Uttarakhand, India

[Narayan Pradhan](#) - Indian Association for the Cultivation of Science

[Ashok Kumar](#) - Kumar Associate Professor E&CE National Institute of Technology. Hamirpur, India.

[Anjali Pal](#) - Department of Civil Engineering, Indian Institute of Technology Kharagpur - 721302, India.

[Rajnish Joshi](#) - Professor of Medicine, All India Institute of Medical Sciences, Bhopal, India

[Mukul Kumar](#) - IIT Mumbai (India); Meijo University (Japan); HEG Ltd. (India)

[Prof. Kuruvilla Joseph](#) - Indian Institute of Space Science and Technology (IIST)

[Prof. Yogesh C. Sharma](#) - D.Sc., FRSC, FBRS, FIAPS; FISEES, Department of Chemistry, Indian Institute of Technology

[Professor Indra Mani Mishra](#) - Indian Institute of Technology (Indian School of Mines), Dhanbad; Formerly at India

TASVIRIY SAN'AT JANRLARI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHALAR

Djabbarov Dilshod Turdikulovich. Jizzax davlat pedagogika universiteti,
“Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta’lim” kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola tasviriy san'at janrlari haqida umumiy tushunchalar va ularga oid asosiy ma'lumotlarni taqdim etadi. Maqolada portret, natyurmort, manzara, animalistik janrlar, batal janri, maishiy janr, afsonaviy janr, dengiznavislik janri va boshqa tasviriy san'at janrlari haqida so'z boradi. San'atning rivojlanishi, ayniqsa tasviriy san'atda amalga oshirilgan o'zgarishlar, shuningdek, rangtasvirning o'quvchilarga estetik zavq bag'ishlashi va ularning ruhiy dunyosini boyitishdagi roli ko'rsatilgan. Maqolada tasviriy san'at o'qituvchilarining metodikasi va amaliyoti, san'at asarlari orqali ma'naviyat va madaniyatni boyitishdagi ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit So'zlar: Tasviriy san'at, janrlar, rangtasvir, portret, natyurmort, manzara, animalistik janr, batal janri, maishiy janr, afsonaviy janr, dengiznavislik janri, Nyu janri, inteयरer janri, san'at o'qituvchisi, badiiy materiallar, estetik zavq, kompozisiya, yorug'-soya, rangshunoslik.

Аннотация: Статья предоставляет общие представления о жанрах изобразительного искусства и их основных характеристиках. В статье рассматриваются такие жанры, как портрет, натюрморт, пейзаж, анималистика, батальный жанр, бытовой жанр, мифологический жанр, маринизм и другие. Рассматриваются изменения в развитии изобразительного искусства, а также роль живописи в даровании эстетического удовольствия и обогащении внутреннего мира зрителей. Оценено значение методики преподавания изобразительного искусства и практического применения для обогащения духовной культуры.

Ключевые слова: Изобразительное искусство, жанры, живопись, портрет, натюрморт, пейзаж, анималистика, батальный жанр, бытовой жанр, мифологический жанр, маринизм, ню, интерьер, педагогика, эстетическое удовольствие, композиция, светотень, колорит.

Abstract: This article provides an overview of visual art genres and their main characteristics. It discusses genres such as portrait, still life, landscape, animalistic, battle, genre painting, mythological genre, marines, and others. The article highlights changes in the development of visual art, as well as the role of

painting in providing aesthetic pleasure and enriching the inner world of the audience. It emphasizes the importance of teaching methodology and practical application of visual art in enriching cultural and spiritual values.

Keywords: Visual art, genres, painting, portrait, still life, landscape, animalistic, battle genre, genre painting, mythological genre, marines, nude, interior, pedagogy, aesthetic pleasure, composition, light and shadow, color theory.

Tasviriy san'at, insoniyat madaniyatining eng qadimiy va muhim shakllaridan biridir. U nafaqat estetik zavq bag'ishlash, balki hayot va tabiatni anglash, inson ruhiyatini o'rganish hamda tarixiy va ijtimoiy jarayonlarni tasvirlash imkoniyatini beradi. San'at asarlari, ularni yaratgan rassomlarning ichki dunyosini, zamon va makonni aks ettiradi. Tasviriy san'at janrlari esa, har bir asar orqali o'ziga xos bir hikoya yaratadi va turli his-tuyg'ularni, kechinmalarni ifodalaydi. Mazkur maqolada, tasviriy san'atning turli janrlari, ularning xususiyatlari va tarixiy rivojlanishi haqida so'z yuritiladi. Bu janrlar o'z ichiga portret, natyurmort, manzara, animalistik, batal, maishiy, afsonaviy va boshqa turdagi tasviriy san'at asarlarini oladi. Har bir janr o'ziga xos ma'no va ifoda vositalariga ega bo'lib, san'atning rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Shu bilan birga, tasviriy san'at o'qituvchilarining bu sohada metodik yondoshuvlarini o'rganish va o'quvchilarga ushbu bilimlarni yetkazish ham muhim ahamiyatga ega.

Janr so'zi fransuz tilidan – tur ko'rinish degan ma'noni anglatadi. Umumiy tushunchasi bu – chegaralangan mavzuni o'zida aks ettiradigan san'at asarlari. Masalan: manzara, tabiat ko'rinishlarini aks ettiradigan rasmlarni manzara janriga oid rasmlar deyiladi. Alohida yoki odamlar to'pini aks ettiradigan rasmlar esa portret janridagi rasmlar deyilsa, meva, gul, uy buyumlari va shunga o'xshash narsalarning tasvirini aks ettiruvchi rasmlar natyurmort janridagi rasmlar deyiladi va hokazolar.

Respublikamizning kelajakda buyuk mamlakatga aylanishi, jaxonning rivojlangan davlatlari qatoriga qo'shilishida xalqimiz madaniyati, ma'rifati, san'ati va manaviyatining roli beqiyosdir. Xalqimiz ma'naviyat va madaniyatini boyitishda tasviriy san'atning ham o'z o'рни bor. Hozirgi davrda har sohada bo'lgani kabi tasviriy san'atda ham katta o'zarishlar bo'lmoqda. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi so'zsiz, tasviriy san'atning ifoda vositalari haqida chuqur ma'lumotga ega bo'lishi, turli badiiy materiallarning xususiyatlari va ulardan foydalanish yo'llarini mukammal egallashlari kerak. Tasviriy san'at o'qituvchisining o'zi qalam va bo'yoqlar bilan rangda ifoda etish ko'nikmalariga ega bo'lish bilan birga, bu sohada bilimlarini o'quvchilariga ham yetkaza olishi zarur. Shuning uchun ushbu

qo'llanmada rangtasvir haqidagi nazariy va metodik ma'lumotlar keng va atroflicha yoritiladi. Rang orqali natyurmort ishlash tasviriyl san'atning ilmiy negizini tashkil etadigan perspektiva, rangshunoslik, kompozisiya, yorug'- soylarni o'rganish uchun, ayniqsa, keng imkoniyatlar yaratadi. Tasviriyl faoliyat bilan shug'ullanish kishilarga estetik zavq bag'ishlaydi va ularning ruhiyl dunyosini boyitadi. Talabalar suratlarda chizilgan tarixiyl va zamonaviyl voqealarni, personajlarning kechinma va xarakatlarini, shuningdek tabiat go'zalliklarini chuqur idrok etadilar.

Haqiqatdan ham insoniyat yaratib qoldirgan madaniyl qadriyatlar oddiyl boyliklar bo'lib qolmay, balki o'zida inson aql-zakovati, hayot to'g'risidagi fikr-o'ylarini aks ettiruvchi ko'zgu hamdir. Jahon san'ati tarixini o'rgatish, uning taraqqiyot qonunlarini tushunish, nodir yodgorliklar bilan tanishish, o'tmish odamlarning his-tuyg'u, hayotiyl tajribalarini o'rganish go'yaviyl-estetik qarashlarning shakllanishini bilish demakdir. Bu so'zsiz. Kishilarda hayotiyl tajribalarning boyishiga, hayotga yanada keng va atroflicha yondoshishga yordam beradi. Tasviriyl san'at turlariga rangtasvir, arxitektura, grafika, haykaltaroshlik kiradi.

Portret janri—rangtasvir janrlari ichida eng qadimiylaridan bo'lib, kishilarning tashqi va ichki kechinmalarini tasvir orqali ochib beradi. Portret janrida ishlangan tasviriyl san'at asarlari bizga musavvir yashagan davrni, madaniyatini hamda tasvirdagi kishining ruhiyatini asarda talqin etadi. Inson qiyofasini ichki psixologik olami bilan bog'langan holda aniq, bir obrazda yaratilishi portret san'ati deb yuritiladi. Portretda insonning to'la gavdasi, yarmi yoki yuz qiyofasining faqat o'zi ham bo'lishi mumkin. Portret yaratish o'ziga xos murakkab jarayon bo'lib, insonning anatomik tuzilishidan tortib ichki ruhiyl, ma'naviyl, shuningdek, tashqi ko'rinishidagi barcha jihatlarini aks ettirishi bilan san'at darajasidagi asar bo'lishi mumkin.

Natyurmort janri—fransuzcha so'z bo'lib, «jonsiz tabiat» degan ma'noni anglatadi. Bu janrda musavvir asosan insonni o'rab turgan atrof muhitdagi narsalar, turmushda qo'llanadigan buyumlar, oziqovqat mahsulotlari, gullar, meva va boshqalarni tasvirlaydi.

Manzara janri — janrdagi asarlarda borliq, tabiatdagi ko'rinishlar haqqoniyl aks ettiriladi. Manzarada faqatgina narsa va voqealar emas, balki musavvirning ichki kechinmalari ham ifodalanadi. Ayrim musavvirlar vodiylarni tog'u-toshlarni tasvirlashga ishqiboz bo'lsalar, boshqalari dengiz manzarasini tasvirlashda mohirdirlar.

Animalistik janr - tasviriy san'atning o'zgacha turidir. U lotincha «anima», «hayvonot olami» degan ma'noni bildiradi. Animalistik rassom hayvonot dunyosiga zo'r qiziqish, sevgi va mahorat bilan yondoshadi.

Batal janr – «batal» fransuzcha so'z bo'lib, «jang», «urush» ma'nosini bildiradi. U jang manzaralarini o'zida aks ettiradi. Bu janrda jang va harbiy yurishlar manzarasi asosiy o'rinni egallaydi. Batalist – rassomlarning asarlarida jangchi obrazi, uning qahramonligi, mardligi jasorati hamda o'z ona Vataniga bo'lgan cheksiz muhabbati ifodalanadi.

Maishiy janr-tasviriy san'atda bu janrdagi asarlar kishilarning kundalik hayotini, turli voqealarni o'zida mujassamlashtiradi. Aksariyat rangtasvirda aks etuvchi maishiy janr ilk bor XVII asrda yashab ijod etgan Golland rassomlari - Piter de Xox, Ostade, Sten, Terborx, Vermer kabilar ijodida namoyon bo'ladi. Realistik rassomlardan P.Fedotov, V.Perov, V.Maksimov, V.Makovskiy, K.Saviskiy, I.Repin kabilar maishiy janrning taraqqiyotiga katta hissa qo'shdilar. O'zbek rassomlaridan R. Ahmedov, M. Saidov Z.Inog'omov, R.Choriyev, G'.Abdurahmonovlar ham shu janrda barakali ijod etib keldilar. Afsonaviy janrdagi tasviriy san'at asarlarida esa hayotda uchramaydigan, biroq xalq tomonidan xayolan o'ylab topilgan odam va hayvonlar, baliqlar, voqea hamda hodisalar tasvirlanadi. Xususan, afsonaviy janrdagi asarlarda osmonda uchib yurgan qanotli farishtalar, uch boshli ajdarlar, yarmi odam, yarmi ot «kentavrlar», yarmi ayol yarmi baliq suv parilari, yarmi ayol, yarmi qush jonzotlar, bir ko'zli baxaybat devlar va hokazolar tasvirlanadi.

Dengiznavislik janri. (Marinizm) marina fransuzcha so'z bo'lib, «dengiz ko'rinishi» ma'nosini bildiradi. Marinizm — ya'ni dengiznavislik rangtasvirning turi sifatida Yevropa san'atida alohida o'rinni egallaydi. Dengiz, dengiz hayotidagi muhim voqealar, harbiy kemalar tafsilotini aynan tasvirlashda ushbu yunalish muhim ahamiyat kasb qiladi.

Nyu janri- «Nyu» so'zi fransuz tilidan olingan bo'lib, «yalangoch» degan ma'noni anglatadi. «Nyu» portret janridan ajralib chiqib, mustaqil ahamiyat kasb etgan. Mazkur janrda rassomlar ko'pincha yalangoch ayollar rasmini ishlaydilar va bu orqali ular tanasidagi nafosatni ko'rsatmoqchi bo'ladalar. «Nyu» portret janri kabi yakka yoki ko'p figurali bulishi mumkin. U tasviriy san'atning barcha turlari (rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika)da keng qo'llaniladi.

Inteyrer janri. Bu janrda binolarning ichki ko'rinishi, foye, yo'lak, xonalarning o'ziga xos jihatlari, ulardagi jihatlar, bezaklar va gullar tasvirlanadi. Animalistik janrini tasviriy san'aning barcha tur va janrlari bilan bo'g'liqlik tamonlari borligini bilamiz. Rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik, me'morchilik tasviriy san'at turlarida

hayvonot olami va qushlar ko'rinishi bevosita uyg'unlashib go'zal asarlar yaratilganini ko'p bora uchratishimiz mumkin. Tasviriy san'at janrlarida ham bunday o'xshashlik tamonlari kuzatiladi.

Afsonaviyjanr. Afsonaviy janrdagi tasviriy san'at asarlarida hayotda uchramaydigan, biroq xalq tomonidan xayolan o'ylab topilgan odam va hayvonlar, baliqlar voqea, hamda hodisalar tasvirlanadi. Xususan, afsonaviy janrdagi asarlarda osmonda uchib yurgan qanotli farishtalar, norasida qanotli bolalar, uchboshli ajdarlar, yarmi odam, yarmiot "kentavrlar", yarmi ayolyarmibaliq, rusalkalar, yarmi ayolyarmiqushjonzotlar, odam shaklidagi shoxli ko'zi bitta bahaybat devlar kabilar tasvirlanadi.

Tasviriy san'at janrlari, o'zining xilma-xilligi va mazmuni bilan insoniyat tarixida chuqur iz qoldirdi. Har bir janr, o'zining badiiy va estetik qiymatlari bilan inson dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Portret, natyurmort, manzara, animalistik va boshqa janrlar orqali san'atkorlar o'zining ichki hissiyotlarini, madaniyatini va ijtimoiy voqealarni ifoda etganlar. Tasviriy san'at, nafaqat estetik zavq bag'ishlash, balki insonning ruhiy holatini, hayotga bo'lgan munosabatini tushunishga yordam beradi. Bu soha, shuningdek, o'quvchilarni nafaqat badiiy ko'nikmalarga, balki insoniyatning madaniy merosiga nisbatan hurmat va e'tiborli yondoshuvni ham o'rgatadi. Tasviriy san'at o'qituvchilari o'z bilimlarini yetkazishda va ularni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, kelajakda bu soha yanada rivojlanishiga hissa qo'shadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, I. (1998). O'zbekistonda tasviriy san'at va madaniyatning rivojlanishi. Toshkent: O'zbekiston.
2. Abdullaev, Sh. (2005). Tasviriy san'atda janrlar va ularning ifodaviy xususiyatlari. Toshkent: San'at nashriyoti.
3. Petrukhin, A.V. (2003). San'at va madaniyat tarixining asosiy yo'nalishlari. Moskva: Izd-vo MGU.
4. Yusupov, B. (2010). Rassomlik san'ati va uning metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
5. Ko'chkarov, S. (2008). Tasviriy san'atda ranglar va kompozitsiya. Toshkent: San'at nashriyoti.

Features of the formation of attitudes towards the disease in patients

Shakhlokhon Kurbanova

gurbanova_shaxlo@mamunedu.uz

Department of "Psychology and sports"

Mamun University. Khiva city, Uzbekistan.

Abstract. The purpose of this article is to reveal specific psychological and psychosomatic changes in patients with tuberculosis and the factors that affect them. The factors influencing the formation of patient's loyalty to treatment, the patient's personality and the mechanism of psychological influence during psycho-preventive work with the patient are analyzed.

Key words: dysfunction, internal picture of the disease, representation of the disease, stress, adherence to treatment.

Illness is a condition that is not only a set of objectively observable symptoms but also a manifestation of complex inner feelings and desires. Studying the psychology of a patient is of great practical importance. This is because a patient may experience emotional dysfunction and an increase in harmful behaviors, which can affect the treatment process and lead to a deterioration in the patient's quality of life.

Dysfunction (from Greek *dis* – difficulty, disorder, hopelessness, and Latin *function* – to perform, execute, act) is a concept that describes the type of relationship when the consequences of a phenomenon, action, or process are inconsistent.

In patients with pulmonary tuberculosis, psychological and psychosomatic changes lead to the manifestation of unusual characteristics in interpersonal relationships, actions, or thought processes. This condition is often associated with their internal cognitive thinking processes, the manifestation of their illness, the attitudes of those around them, and, of course, the difficulties of a long-term treatment process. In medicine, there are various perspectives on analyzing a patient's illness and the factors that contribute to it. In Russian psychology, the greatest focus is placed on the internal picture of the illness (R.A. Luria, V.V. Nikolaev, A.V. Kvasenko, Yu.G. Zubarev, A.Sh. Fostov), whereas in foreign psychology, this issue is analyzed within the framework of social theory (K. Herzlich). In the theory of cognitive representation, the representation (prototypes) of illness and ideas about health are examined [1].

Illness representation is a process related to how a patient perceives their illness, including its reinterpretation, initial emotional reactions at the time of diagnosis, and the subsequent modification of information due to various influences. For example, when patients first hear their diagnosis, they may experience distress. They actively participate in the processes related to their illness, reassessing their thoughts based on the attention from those around them, their attitudes toward the illness and treatment, and their overall experience. For tuberculosis patients, emotional support, accurate information about medication adherence, and confidence in the treatability of the disease help develop resilience and commitment to treatment. Similarly, for oncology patients, correct information about painless chemotherapy and its positive effects can shape a more optimistic perception. According to V.E. Kagan, the concept of the internal picture of illness is defined as *"our knowledge about health for ourselves"* (1993). He believes that for a patient to overcome illness, they must perceive health based on their individual characteristics. The most crucial aspect of illness is the quality of health. He also emphasizes that the internal picture of illness can manifest in a patient's behavior.

R.A. Luria, in his study of the internal representation of illness, discussed a patient's unique emotions, thought patterns, and overall condition, emphasizing that a person's intellectual and emotional levels also play a role in this process. Psychologists have examined this phenomenon and concluded that such changes do not occur spontaneously (Nikolaeva, 1987). A.V. Kvasenko and Yu.G. Zubarev introduced the term "somatonoagnosia" to describe these changes. They identified that different types of somatonoagnosia manifest differently depending on the patient's age and individual characteristics during illness[2].

Somatonoagnosia is a psychological characteristic of somatic health that determines an individual's attitude toward their health and shapes their perception of illness and related circumstances. The development of somatonoagnosia is influenced by a person's biological, psychological, and socio-psychological traits, which play a decisive role. Personal characteristics can either facilitate or hinder a patient's rehabilitation and adaptation to illness.

The biological level of somatonoagnosia involves analyzing the physiological indicators of the body's reaction to illness. These include:

- the strength, mobility, and balance of the nervous system
- the developmental features of the musculoskeletal system
- the specific characteristics of sensory functions [3]

These biological factors contribute to how a person perceives and copes with their illness. The psychological level is related to cognitive mental processes, mental characteristics, conditions, emotions, and, of course, the patient's willpower. Cognitive processes are the main regulators of a patient's behavior, while mental characteristics determine the quality and quantity of the reaction to illness and play a role in forming personal attitudes. Emotional states, in turn, are the foundation for the development of psychological processes and mental traits, manifesting in a person's optimism or depression.

The socio-psychological level allows for the analysis of a person's interactions with others and society as a whole. This level involves the active process of shaping social needs, interests, motives, and relationships. The essence of personal socialization is the formation of the inner world of an individual, developing a system of social relations and a general system of behavior in relation to the surrounding reality. In patients with tuberculosis, the main cause of the increased manifestation of depression is the variety of perspectives on the illness, a high level of self-doubt, communication barriers, and sometimes the adverse effects of medications they are taking. For these patients, a lack of adherence to treatment is often evident, with the following factors also influencing this:

- A lack of interest in treatment or the presence of other priorities

- A lack of desire to change lifestyle (long-term hospitalization)

- A desire to overcome the illness independently without a doctor

- Feeling well during treatment and considering themselves as healed

- Fear of taking medications for tuberculosis or adverse reactions to previous tuberculosis medications

- A desire to hide the illness from others

- "Fatigue" from long-term treatment

These factors all play a significant role in shaping the patient's behavior and attitude toward their illness and treatment [4]. At times, the lack of adherence to treatment may be due to the patient's psychological characteristics related to their illness:

- Isolation, oppression, and depression associated with the feeling of being overwhelmed by the illness, leading to avoidance of others

- Refusal to fight the illness, surrendering to it

- Psychological disorders and depression related to the adverse effects of tuberculosis medications

Barriers to forming treatment adherence, which are significant contributors to the patient's "maladapted" behavior and decreased adherence to treatment, include:

A rapid improvement in condition with the start of treatment, and the disappearance of symptoms (leading to a false sense of recovery)

Stigmatization and personal stigmatization

Disorganization and poor memory among patients

Mental health deterioration

These personal characteristics complicate the patient's communication and relationships with others, potentially leading to additional stress, conflicts, and disruptions to an already weakened psychological adaptation system. Psychological disturbances are especially prevalent among first-time patients and those with chronic illnesses, as well as among men and women[5].

Unemployment or the loss of a job due to illness, social vulnerability, and a decrease in financial well-being lead to a decline in the patient's quality of life. In such cases, alongside material difficulties, patients may experience psychological depression and loss of self-confidence, which may cause them to refuse treatment or discontinue it, weakening their sense of responsibility toward their treatment. Some chronic tuberculosis patients attempt to avoid the problem by immersing themselves in work. In these situations, increased anxiety, heightened sensitivity to events related to themselves, and feelings of fear of new things and new people may occur.

Additionally, patients may develop a need for excessive attention toward themselves as a way to compensate for what they have lost due to their illness. This can lead to disruptions in their relationships with medical personnel.

In conclusion, it can be said that when conducting psychological rehabilitation for tuberculosis patients, it is essential to consider their psychological and psychosomatic changes, as well as social conditions. Key areas of focus include:

- accurate diagnosis of the patient's social-psychological status;
- helping the patient prepare for the diagnosis and assist in developing constructive behavior;
- preventing inadequate acceptance of the illness and implementing proper correction methods for problematic situations;
- diagnosing difficulties that may arise in doctor-patient relationships and organizing seminars or group support activities;
- correcting emotional disturbances such as fear, stress, and depressive states in the patient;
- developing self-help skills in the patient;

- identifying and addressing factors hindering adherence to medications;
- conducting psychological educational work with the patient's family members, guiding them toward appropriate solutions for problematic situations.

These steps are crucial to improving the psychological well-being and treatment adherence of tuberculosis patients.

References

1. Ю.Г.Фролова “Психосоматика и психология здоровья” Минск 2003 140-41 бет
2. Николаева В.В. Влияние хронической болезни на психику. М., 1987
3. Квасенко А.В., Зубарев Ю.Г. Психология больного. Л., 1980
4. В.В.Стрельцов, Н.В.Золотова «Психологическая реабилитация больных туберкулезом легких в фазе интенсивного лечения» Журнал. Консультативная психология и психотерапия, 2013, №1 10-18 бетлар
5. Фау Е.А., Фау Г.А. Туберкулез как фактор «потрясения» Сб. научных работ, посвященный 120-й годовщине открытия Робертом Кохом возбудителя туберкулеза. СПб., 2002, с.66-69

THE IMPORTANCE OF PLOT-BASED ROLE-PLAYING GAMES IN THE COMPREHENSIVE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN.

Bekchanova Kuvanch Roximovna

Ma'mun University

Department of Psychology and Medicine, PhD Lecturer, Urganch, Uzbekistan

Email: bekchonovaquvonch@gmail.com

Abstract

This article analyzes the role of role-playing games in the development stages of preschool-aged children. During play, children focus not only on the material world of adults but also on adopting social relationships and roles. Play activities develop with age; younger preschoolers tend to prefer individual play, while middle and older preschoolers learn to follow game rules and establish social interactions. The article also discusses symbolic forms of play, drawing, and construction games as key factors that influence children's thinking and creative abilities.

Keywords: preschool-aged children, middle or older preschool age, play, object play, role-playing games, rule-based games, school.

In New Uzbekistan, special attention is given to the preschool education system, and legal and regulatory frameworks have been established for the development of children aged 3 to 7. These frameworks aim to ensure access to preschool education and create the necessary legal and normative conditions for children's comprehensive intellectual, moral, aesthetic, and physical development [1].

Each preschool-aged child has unique cognitive activities, willpower, character, and behavioral traits. In the educational process of preschool institutions, it is essential to recognize these characteristics and adopt an individualized approach based on them. Only by considering these features can every educator successfully fulfill their primary task—providing quality education and upbringing to the younger generation. Therefore, a deep understanding of the foundations of developmental and pedagogical psychology, which are special fields of psychology, is considered crucial for every educator.

Psychology consists of several branches, among which developmental psychology holds particular significance. Developmental psychology studies the psychological growth of individuals, as well as the characteristics of personal

development during childhood, adolescence, youth, adulthood, and old age. Despite numerous fundamental studies conducted in this field, a comprehensive description of human psychological development across all life stages has yet to be achieved [5].

Throughout childhood, the primary activities of children develop progressively, including object manipulation games, constructive individual object play, group role-playing games, individual and collective creative activities, competitive games, interactive games, and household chores. Younger preschool children mainly engage in play with objects and various toys on their own. Through object-based and constructive play, they develop perception, memory, imagination, thinking processes, and motor skills.

Since young children (sometimes even in small groups) have limited life experience and activities, their games primarily reflect specific people and their actions. For example, they may imitate their mother, father, older siblings, or preschool teacher.

In the play activities of middle and older preschool-aged children, character portrayals begin to take on a more generalized nature. Gradually, as children reach the middle preschool period, their games become more collective, involving an increasing number of participants. Observing children's individual characteristics during group games becomes easier, as these games reflect not only adults' interactions with objects but also their interpersonal relationships, which children tend to imitate.

Moreover, in group games, children portray complex aspects of human life and activities. For example, in the "train" game, various roles are assigned, such as the train driver, coal stoker, conductors, ticket inspectors, station staff, and passengers. These collective games resemble the activities of actors because each child strives to perform their role well while also ensuring they do not deviate from the overall storyline of the game. This dynamic requires children to engage all their abilities.

Role-based group games also demand that children follow strict rules and complete specific tasks within the given framework. Therefore, such games hold significant psychological value. They foster qualities like willpower, politeness, adherence to rules, discipline, and other positive character traits [3].

The most important aspect of these games is that children do not merely imitate adults' interactions with objects; rather, they focus on human relationships and, more specifically, on role imitation. Children identify the roles and rules that structure

these interactions and strictly monitor their adherence within the game, making an effort to follow them as well.

Thematic role-playing games vary, reflecting children's familiarity with real-life experiences. The roles that children reenact in their games can be family-related, educational, fairy tale characters, or professional roles. These roles can be played by adults, other children, or even by substitute objects such as toys and dolls.

This stage of development is closely linked to the emergence of two essential activities necessary for growth: work and learning. The sequence of how children adapt to play, work, and learning can be determined, leading to the conditional division of preschool age into three periods for analytical purposes:

Early preschool age (3–4 years)

Middle preschool age (4–5 years)

Late preschool age (5–6 years)

This classification is used in developmental psychology to track rapid and qualitative changes in children's psychology and behavior. Young preschoolers typically play alone, in accordance with their stage of development. Through their object-based and constructive play, they refine their perception, memory, imagination, thinking, and motor skills.

At this age, children typically reenact the actions of adults they observe in their daily lives through role-playing games. During middle and late preschool years, role-playing games develop further; however, they significantly differ from those in early preschool age in terms of introduced themes, roles, and game rules.

Many real-life objects are replaced with symbolic substitutes, marking the beginning of symbolic play. For example, a simple building block can represent furniture, vehicles, people, or animals, regardless of its original purpose in the game. In these games, following rules and maintaining social interactions, such as hierarchy and subordination, become central elements.[2,4]

For the first time, leadership emerges, and children begin developing organizational skills and competencies.

Along with role-playing games, another symbolic form of individual play activity is drawing. Gradually, imagination, creativity, and thinking become more involved in this process. Over time, the child moves from simply depicting what they see to drawing what they know, remember, or invent.

Competitive games are classified separately, as the desire to win and achieve success strongly attracts children. It is believed that these games help shape and reinforce the motivation for success.

During the late preschool years, constructive play begins to transition into a form of labor activity. In the process of play, children start creating, building, and making things that are useful in everyday life. Through such games, they acquire basic labor skills and practical abilities, and their problem-solving thinking develops actively.

Children also learn how to use various household tools and objects. Their ability to plan their actions emerges and improves, while their motor skills, cognitive operations, imagination, and creativity are refined.

At this age, children particularly enjoy engaging in creative activities, especially drawing. By analyzing what and how a child expresses in their drawings, one can understand how they perceive the surrounding world, as well as their memory, imagination, and thought processes. Through their drawings, children attempt to convey their impressions and knowledge of the external world.

The article analyzes role-playing games among preschool children and their psychological significance. Through play, children internalize social roles, develop rules, and learn to follow them. While younger children tend to prefer individual play, older preschoolers focus more on symbolic games, roles, and rules.

During play, leadership and organizational skills emerge and strengthen. Drawing plays a crucial role in the development of a child's thinking, enhancing their imagination and creative thinking.

In the later preschool years, constructive play begins to resemble labor activities, fostering practical thinking and planning skills. In this way, children prepare for social life through play while developing their creative and intellectual potential.

References

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.05.2019 yildagi PQ-4312-son O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida <https://lex.uz/docs/4327235>, Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 30.11.2021 y., 06/21/26/1111-son; 04.10.2024 y., 06/24/152/0773-son.

2. Agafonova I.N. Maktabga moslashish muammolari kontekstida maktabgapsexologik tayyorgarlik // boshlang_ich maktab. - 1999 yil 1-son
3. Bekchanova K.R.Maktabgacha yoshdagi bolani yetakchi faoliyat turning rivojlanishi// Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami-Jizzax-2024yil. B 257-260
4. Гуткина Н.И. «Психологическая готовность к школе. 4-е изд., перераб. и доп.
СПБ.: Питер, 2004.: ил. - («Учитель»).
5. E.Goziyev—Umumiy psixologiya// 2010 yil. b 60.

THE IMPORTANCE OF PREVENTIVE MEASURES IN PREVENTING OFFENSES AMONG YOUTH

Arslonbek Kalandarovich Khudayberganov

**Deputy dean for youth affairs at the faculty of Dentistry,
Urgench branch of Tashkent Medical Academy**

Abstract. This article analyzes the importance and effectiveness of preventive measures implemented to prevent offenses among youth. It describes effective experiences in crime prevention through methods such as conversations, awareness campaigns, psychological assistance, and public oversight carried out by the Deputy Dean.

Keywords: offense, prevention, youth, deputy dean, educational institution, spirituality

Main part. Preventive work is a systematic activity aimed at preventing the commission of crimes. Deputy Deans regularly conduct legal awareness events, psychological conversations, and roundtable discussions among students. Additionally, individual monitoring of students with social problems is established.

Practice shows that the following methods are effective in preventing offenses:

- Classes aimed at increasing legal literacy;
- Permanent monitoring groups at the faculty level;
- Monitoring conducted in cooperation with the socio-psychological service;
- Regular communication and consultations with parents;
- Ensuring student engagement (clubs, community work). The preventive activities of the deputy dean awaken a sense of social responsibility in the student's personality, encourage them to choose the right path in life, and strengthen moral immunity.

Conclusion

Preventive work plays a crucial role in preventing delinquency among young people. When the activities of the deputy dean in this direction are effectively organized, it serves not only to prevent crimes but also to shape the student as a conscious, socially active individual. Therefore, this work should be carried out continuously in every higher educational institution.

References

1. Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. - T.: Adolat, 2023.
2. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-4067. "On Measures to Increase the Effectiveness of Working with Youth," 2018.
3. Usmanov I. Youth crime and problems of combating it. - T.: MIA Publishing House, 2021.
4. Shukurova M. The Role of Educational Institutions in the Prevention of Offenses // Social Life and Youth. - 2022. - No. 4. - P. 61-64.
5. Ismoilov Q. Student Youth and Legal Culture. - T.: TSUL, 2020.

MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION VA AN'ANAVIY USLUBLARNING UYG'UNLIGI

Axatqulov Anvar Almasovich. Jizzax davlat pedagogika universiteti
“Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta’lim” kafedrası o’qituvchisi
ahatkulovanvar@gmail.com

Annotation: Ushbu maqola ta’limda innovatsion va an’anaviy uslublarning uyg’unligini tahlil qiladi. O’qitish jarayonida zamonaviy pedagogik metodlarni va texnologiyalarni qo’llash, shu jumladan raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish, ta’lim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Maqolada an’anaviy uslublari (ma’ruza va tushuntirish) va innovatsion usullar (interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar) birgalikda qo’llanib, ta’lim sifatini qanday yaxshilash mumkinligi ko’rsatilgan. O’quvchilarning faolligini oshirish, o’qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish va texnologiyalardan samarali foydalanish orqali ta’lim tizimining samaradorligini oshirishga erishish mumkin.

Kalit so’zlar: Ta’lim, innovatsion uslublari, an’anaviy uslublari, interfaol ta’lim, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt o’quvchilar faolligi, pedagogik mahorat, ta’lim samaradorligi

Аннотация: В статье анализируется сочетание инновационных и традиционных методов в образовательном процессе. Использование современных педагогических методов и технологий, включая цифровые технологии и искусственный интеллект, помогает повысить эффективность обучения. Рассматриваются традиционные методы (лекции и объяснения) и инновационные подходы (интерактивные методы, цифровые технологии), которые могут быть использованы совместно для улучшения качества образования. Акцент сделан на повышении активности студентов, улучшении педагогического мастерства преподавателей и эффективном использовании технологий для повышения эффективности образовательной системы.

Ключевые слова: Образование, инновационные методы, традиционные методы, интерактивное образование, цифровые технологии, искусственный интеллект, студенческая активность, педагогическое мастерство, эффективность образования

Abstract: This article analyzes the synergy between innovative and traditional teaching methods. The use of modern pedagogical methods and technologies, including digital technologies and artificial intelligence, contributes to improving educational effectiveness. It discusses how traditional methods (lectures

and explanations) and innovative approaches (interactive methods, digital technologies) can be combined to enhance the quality of education. The article emphasizes increasing student engagement, improving the pedagogical skills of teachers, and effectively utilizing technology to boost the overall effectiveness of the education system.

Keywords: Education, innovative methods, traditional methods, interactive learning, digital technologies, artificial intelligence, student engagement, pedagogical skills, educational effectiveness.

Uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish kelajakda yosh avlodni yuqori kasbiy madaniyat, ijodiy va ijtimoiy faollik, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil qatnasha olish, erkin fikr yuritish qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan. Oliy ta'lim muassasalarida fanlarni o'qitish jarayonida talabalarning darsga nisbatan qiziqishlarini orttirishga, mustaqilligi va faolligini rivojlantirishga, mantiqiy tafakkurini o'stirishga qaratilgan interfaol ta'lim olishlariga ko'mak beruvchi innovatsion usullardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. O'qitish uslubiyatining boshqa turlari esa bir qancha olimlar tomonidan ishlab chiqilgan falsafiy-mantiqiy modellar asosida, masalan, Suqrot uslubida, muloqot usulida yoki korporativ usulda tashkil qilingan. Undan so'ng o'qitishning ta'lim berish modellari asosida tashkil etish keng miqyosda amalga oshirila boshlandi. Bunda o'quvchi-talabalarning ma'lum bir soha yoki fandan bilim olishlari maxsus usullar, modellar, ta'lim standartlari yoki strategiyalar asosida amalga oshirilar edi. Ba'zi bir modellarda o'qituvchi dominant rolida bo'lib, barcha ta'lim berish vazifalarini o'zi hal qilar, boshqalarida esa talabalarga to'la erkinlik berilib, ular demokratik tamoyillar asosida o'qitilar, yana boshqa birlarida esa talaba va o'qituvchi orasida tenglik hamda ijodiy fikr almashinish jarayoni amalga oshirilib, o'zaro muloqot vositasida interfaol ta'lim jarayoni amalga oshirilar edi. Lekin bu modellarning ishlatilishi va samarasi o'quvchi-talabalarning bilim darajasiga, intilishlariga, ongining rivojlanish ko'rsatkichlariga har doim ham mos kelavermaydi. Masalan, auditoriyadagi talabalarning aksariyati bilim olishni istamaydigan va bunga intilmaydigan bo'lsa, ammo o'qituvchidan ularga qandaydir usullar bilan bo'lsa ham qandaydir bilim berish talab qilinsa, u holda yuqorida ko'rsatib o'tilgan har qanday model, usul yoki strategiya ham o'z-o'zidan ojizlik qilib qoladi.

Pedagogik texnologiya-texnika resurslari, odamlar va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda ta'lim shakllarini maqbullashtirish vazifasini qo'yuvchi o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning hamma jarayonlarini yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli usuli hisoblanadi. Ta'lim jarayonida yangi

innovatsion texnika-texnologiyalardan foydalangan holda dars o'tish, so'ngi texnikalar bilan jihozlangan laboratoriya xonalaridan foydalangan holda mashg'ulotlar o'tkazish, mutaxassislik bo'yicha, masalan, kimyo sohasidagi so'nggi innovatsiyalar haqida ma'lumotlar keltirib, jahon tajribasidan namunalarni keltirib o'tish talabalarni kreativ fikrlash ruhida tarbiyalashga turtki bo'ladi.

- Ta'lim jarayonida innovatsion va an'anaviy uslublarning ahamiyati
- Zamonaviy pedagogik tendensiyalar

1. An'anaviy o'qitish uslublari

Ma'ruza va tushuntirish usuli. Ma'ruza va tushuntirish usuli an'anaviy ta'lim jarayonining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, o'qituvchining bilimlarni tizimli va mantiqiy ravishda yetkazishiga asoslanadi. Ushbu usul asosan quyidagi jihatlar bilan tavsiflanadi:

Ma'ruza usuli. Ma'ruza — o'qituvchi tomonidan oldindan tayyorlangan mavzu bo'yicha axborotni izchil va tizimli bayon qilish usuli. Bu usul, ayniqsa, nazariy bilimlarni yetkazishda qo'llaniladi.

Afzalliklari:

- Katta hajmdagi ma'lumotni qisqa vaqt ichida yetkazish imkonini beradi.
- O'qituvchi dars jarayonini to'liq nazorat qilishi mumkin.
- Rasmiy manbalar va ilmiy dalillarga asoslangan materiallar yetkaziladi.

Kamchiliklari:

- O'quvchilarning faolligi past bo'lishi mumkin.
- Yodlab olishga asoslangan bo'lib, ijodiy fikrlashni kamroq rag'batlantiradi.
- Eshitish va ko'rish orqali qabul qilinadigan ma'lumot tez unutilishi mumkin.

Tushuntirish usuli. Bu usulda o'qituvchi yangi mavzuni tushuntirib, misollar orqali izohlab beradi. O'quvchilar berilgan ma'lumotni tushunishga va qo'llashga harakat qilishadi.

Afzalliklari:

- O'quvchilar mavzuni chuqurroq tushunib olishlari uchun muhim.
- Murakkab tushunchalar izohlar va misollar orqali yoritiladi.
- O'qituvchi darhol savollarga javob berish va tushuntirish imkoniyatiga ega.

Kamchiliklari:

- O'quvchilar passiv qabul qiluvchi bo'lib qolishi mumkin.
- Amaliy tajriba va interfaol ta'lim kamroq bo'ladi.
- O'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati yetarlicha rivojlanmasligi mumkin.

Ma'ruza va tushuntirish usuli fundamental bilimlarni yetkazishda muhim o'rin tutadi, lekin u zamonaviy interfaol usullar bilan uyg'unlashganda yanada samarali bo'ladi. Shu sababli, o'qituvchilar ushbu usulni boshqa ta'lim texnologiyalari bilan qo'shib ishlatishlari lozim.

2. Innovatsion o'qitish metodlari. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish .

Raqamli texnologiyalar hayotimizga shunchalik singib ketdiki, bugungi kunda nafaqat kundalik faoliyatimiz, balki ijtimoiy-iqtisodiy sohalar rivojini ham ularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Tabiiyki, boshqa sohalarda bo'lgani singari kabi raqamli texnologiyalarni soliq ma'murchiligida joriy etish ham uning faoliyatini tubdan o'zgartirmoqda. Bu nafaqat soliq to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi munosabatlar bilan bog'liq bo'lib qolmay, balki deklaratsiyalarni taqdim etishdan tortib, to soliqlarni to'lash va ma'lumotlarni saqlash usullarigacha ham yangilikliklar kirityapti. Xususan, tizimda yagona elektron platformani yaratish orqali ma'lumotlarni kiritish, to'plash, shakllantirish, tahlil qilishning zamonaviy uslubi yo'lga qo'yildi. Buning natijasida soliq hisobotlarini topshirish jarayoni 5-7 barobarga qisqardi. Ayni kezda 112 guruh va 1348 tovar va xizmatlar sinfidan iborat bo'lgan O'zbekiston Respublikasi tovarlar va xizmatlarning yagona elektron tasniflagichi uchun veb-portal joriy qilingan. Mahsulotlar va xizmatlar identifikatsiya kodlari yordamida 900 mingdan ortiq elektron hisob-fakturalar yaratilgan. Ta'limda sun'iy intellektdan ta'limni yaxshilash, o'qituvchilarga yordam berish va yanada samarali individual ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun foydalanish imkoniyati hayratlanarli, lekin bir oz qo'rqinchlidir. Ta'limda sun'iy intellekt haqida aqlli suhbatlashish uchun, avvalo, kompyuterlar va robotlarning bolalarimizni o'qitishi, o'qituvchilarning o'rnini bosishi va inson elementini tubdan insoniy faoliyatdan olib tashlash haqidagi xayoliy ilmiy-fantastik ssenariylarni chetlab o'tish kerak.

Ta'limda sun'iy intellektning afzalliklari bo'yicha yetakchi yozuvchilardan biri Metyu Linch ("Ta'limda sun'iy intellektning kelajagiga bo'lgan qarashlarim") ehtimoliy tuzoqlarni afzalliklari bilan birga ehtiyotkorlik bilan o'rganib chiqadi va "Ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish ba'zi jihatdan qimmatlidir, ammo biz uning rivojlanishini va bizning dunyomizdagi umumiy rolini nazorat qilishda o'ta hushyor bo'lishimiz kerak" deb yozadi.

3. An'anaviy va innovatsion uslublarning uyg'unligi.

Samarali kombinatsiyalar va ta'lim sifati. O'qitishda innovatsion va an'anaviy uslublarning uyg'unligi ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb

etadi. Har bir usulning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud bo'lib, ularni to'g'ri uyg'unlashtirish natijasida o'quvchilarning bilim olish jarayoni yanada samarali bo'ladi.

4. An'anaviy va innovatsion usullarni birgalikda qo'llash

- **Ma'ruza + Interfaol metodlar**

- O'qituvchi asosiy tushunchalarni an'anaviy usulda tushuntiradi, so'ngra **"Aqliy hujum", klaster, bahs-munozara** kabi interfaol usullar yordamida o'quvchilarni muhokamaga jalb etadi.
- Natijada, bilimlar yanada mustahkamlanadi va tushunish darajasi oshadi.

- **Tushuntirish + Amaliy mashg'ulotlar**

- O'qituvchi nazariy materialni tushuntirgandan so'ng, **amaliy topshiriqlar, mashqlar, loyiha ishlari** orqali o'quvchilar mustaqil ishlashga undaladi.
- Bu yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlash va qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

- **An'anaviy dars + Raqamli texnologiyalar**

- Ma'ruza va tushuntirish jarayoniga **onlayn ta'lim platformalari, interaktiv testlar, multimedia materiallar, video darsliklar** qo'shilsa, bu o'quvchilar uchun mavzuni vizual va interfaol shaklda tushunish imkoniyatini beradi.
- Misol: Matematik tushunchalarni tushuntirish uchun GeoGebra, Desmos kabi dasturlardan foydalanish.

2. Ta'lim sifatini oshirishga ta'sir qiluvchi omillar

- **O'quvchilarning faolligini oshirish** – Interfaol usullar orqali o'quvchilarning dars jarayonida ishtirok etishini kuchaytirish.
- **Differensial yondashuv** – Har bir o'quvchining bilim darajasini hisobga olib, individual yondashuvni qo'llash.
- **O'qituvchilarning pedagogik mahorati** – An'anaviy va zamonaviy usullarni birlashtirish bo'yicha malaka oshirish.
- **Texnologiyalardan foydalanish** – Raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalar yordamida darslarni boyitish.

Ta'lim jarayonida an'anaviy va innovatsion usullarning uyg'unligi bilim berishning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. To'g'ri yondashuv bilan bu usullar bir-birini to'ldirib, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish va mustahkam bilim bazasini shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘rabekov, H. (2021). *O‘rta ta’limda matematika o‘qitish jarayonida AKT dan foydalanish*. Namangan: Namangan davlat universiteti nashriyoti.
2. Ashurova, D. (2018). *Matematika ta’limida innovatsion yondashuvlar*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
3. Qodirov, M. (2020). *Oliy ta’limda matematika o‘qitish metodikasi*. Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
4. Xalmanov, Ural, and Shoxsanam Aliqulova. "Tekislikdagi harakat, uning eng sodda turlari, analitik ifodasi." *Journal of science-innovative research in Uzbekistan* 3.2 (2025): 100-107.
5. Xalmanov, U. R. "Tekislikdagi harakat, uning eng sodda turlari, analitik ifodasi" maqolasi "Journal of science-innovative research in uzbekistan" jurnali volume 3, issue 02, 2025."
6. Xalmanov Ural Rasulovich, & Mardonov Baxodir Axmadovich. (2025, mart 26). Inshoatlarni qo'riqlash tizimini matematik modellashtirish yordamida tashkil etish. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15088932>
7. Raximov, O. (2017). *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va matematika ta’limi*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
8. Yo‘ldoshev, B. (2019). *Matematika fanini o‘qitishning zamonaviy metodlari*. Toshkent: Ilm-fan nashriyoti.
9. Karimov, A. (2016). *An’anaviy va interfaol ta’lim metodlarining uyg‘unligi*. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.

GLOBALLASHUV DAVRIDA MIGRATSIYA HUSUSIYATLARI VA OMILLARI

Raxmonaliyev Baxrom

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ilmiy tezisada globallashuv sharoitida Turkiya Respublikasida yuzaga kelgan migratsiya jarayonlari, ularning shakllanish omillari, zamonaviy xususiyatlari va geosiyosiy oqibatlari tahlil qilinadi. Turkiya migratsiyaning murakkab va ko‘p qatlamli ko‘rinishlari bilan to‘qnash kelayotgan davlatlardan biri sifatida, globallashuv davrida ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy omillar ta’sirida shakllanayotgan yangi migratsiya modelini ishlab chiqmoqda. Ayniqsa, Suriyalik qochqinlar inqirozi, xalqaro mehnat migratsiyasi, va Yevropa Ittifoqi bilan bo‘lgan hamkorliklar orqali Turkiya zamonaviy migratsiya siyosatini shakllantiruvchi global aktyorga aylanmoqda. Maqolada shuningdek, Turkiya migratsiya siyosatining institutsional bazasi va xalqaro hamkorlikdagi pozitsiyasi ham yoritiladi.

Kalit so‘zlar: globallashuv, migratsiya siyosati, Turkiya modeli, qochqinlar, transmilliy migratsiya, migratsiya omillari, tashqi siyosat, mehnat migratsiyasi, Yevropa Ittifoqi, ijtimoiy integratsiya.

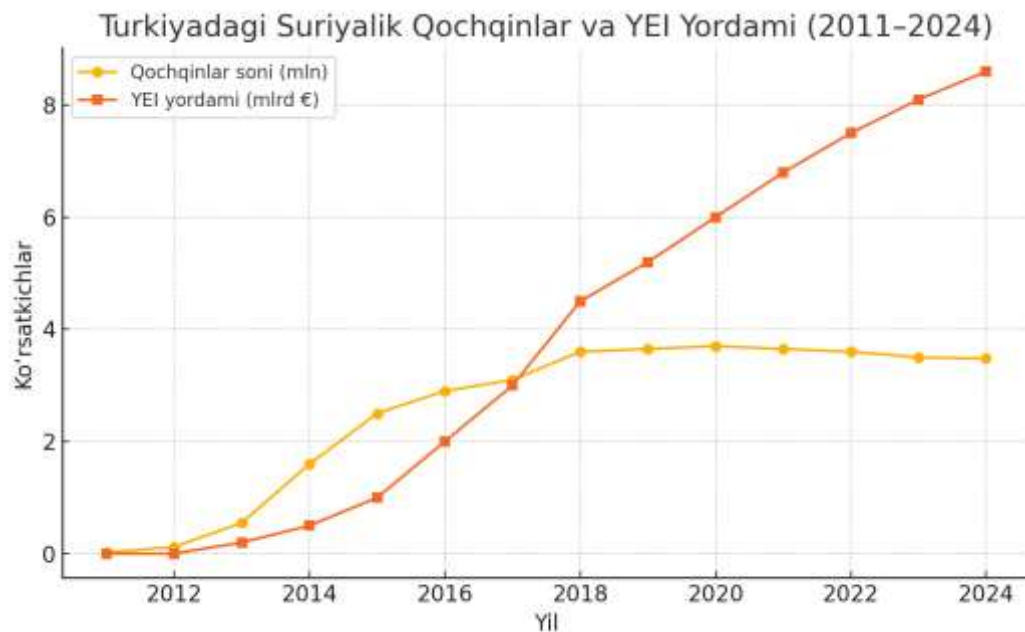
XXI asrda globallashuv jarayoni xalqaro siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy aloqalarning keskin kengayishiga sabab bo‘ldi. Bu jarayon shuningdek, migratsiya jarayonlariga ham yangi tus berdi. Ilgari migratsiya ko‘proq mintaqaviy va iqtisodiy ehtiyojlar bilan cheklangan bo‘lsa, hozirda u global darajadagi strukturaviy jarayonga aylanib bormoqda. Globallashuv zamonaviy kommunikatsiya vositalari, transport infratuzilmasi, xalqaro tarmoqlar va axborot oqimlari orqali odamlarning geografik harakatlanishini sezilarli darajada osonlashtirdi. Shu bilan birga, global migratsiya yangi xususiyatlar, ko‘lami va sabablarga ega bo‘lib bormoqda.

Globallashuv davrida Turkiyada yuzaga kelgan migratsion vaziyat an’anaviy migratsiyalardan bir qator farqlar bilan ajralib turadi. Birinchi farq bu – migratsiyaning ko‘lami va murakkabligidir. Bugungi kunda Turkiya dunyodagi eng ko‘p qochqinlarni qabul qilgan davlat sifatida tan olinadi. 2024-yil holatiga ko‘ra, Turkiyada 3.5 milliondan ortiq Suriyalik, 300 mingdan ziyod afg‘onistonlik, 100 mingdan ortiq boshqa davlatlardan kelgan muhojirlar istiqomat qilmoqda.

Ikkinchi xususiyat esa – migratsiya turlarining diversifikatsiyasidir. Agar ilgari Turkiya asosan iqtisodiy mehnat migratsiyasi bilan bog‘liq davlat bo‘lgan bo‘lsa, hozirda u majburiy migratsiya, siyosiy boshpana, transchegaraviy savdo, akademik mobilitet va iqlimga bog‘liq migratsiya kabi murakkab shakllar bilan

yuzlashmoqda. Bu esa migratsiya siyosatini faqat bir yo‘nalishli emas, balki kompleks yondashuvlar asosida shakllantirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Uchinchi farq – Turkiyaning tashqi siyosatida migratsiyaning vositaga aylanishidir. 2016-yilda imzolangan Yevropa Ittifoqi–Turkiya kelishuvi Turkiyaga o‘z hududidan o‘tuvchi muhojirlar ustidan nazoratni saqlagan holda siyosiy va moliyaviy imtiyozlar olish imkonini berdi. Bu bilan migratsiya geosiyosiy savdolashuv maydoniga aylantirildi. Turkiya endilikda nafaqat migratsiyani boshqaruvchi, balki uni diplomatik vosita sifatida ishlatuvchi davlatga aylangan.

Globalashuv sharoitida Turkiyaga bo‘lgan migratsiya oqimlari bir nechta asosiy omillar bilan belgilanadi:

- Geografik omillar – Turkiya Yaqin Sharq, Kavkaz, Markaziy Osiyo va Yevropa o‘rtasida joylashgan bo‘lib, ko‘plab migratsiya yo‘llarining chorrahasida turadi;
- Siyosiy beqarorlik – Suriyada, Afg‘onistonda, Iroqda va boshqa qo‘shni davlatlarda yuzaga kelgan urushlar va siyosiy inqirozlar Turkiyani asosiy boshpana manziliga aylantirgan;
- Iqtisodiy omillar – Turkiya mintaqadagi iqtisodiy jihatdan barqaror davlatlardan biri bo‘lib, ko‘plab migrantlar uchun ish va yashash imkoniyatlarini taqdim etadi;
- Madaniy va diniy yaqinlik – Islom dini, umumiy tarixiy-madaniy meros ko‘plab musulmon mamlakatlar fuqarolari uchun Turkiyani yaqin deb bilishga sabab bo‘lmoqda;

- Xalqaro migratsiya tarmoqlari – Avvalgi yillarda kelgan muhojirlar tomonidan shakllangan diasporalar yangi migrantlar uchun ijtimoiy va iqtisodiy ko‘mak tarmog‘i vazifasini bajarmoqda.

Turkiya Respublikasida migratsiya jarayonlarini tartibga solish va muvofiqlashtirish masalalari so‘nggi o‘n yillikda davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, 2011-yildan boshlab yuzaga kelgan Suriyalik qochqinlar inqirozi fonida Turkiya o‘z migratsiya siyosatini institutsional va huquqiy jihatdan qayta ko‘rib chiqishga majbur bo‘ldi. Bu jarayon nafaqat qochqinlarni qabul qilish, balki ularning huquqiy maqomini belgilash, yashash sharoitlarini ta‘minlash va jamiyatga moslashtirish singari vazifalarni izchil yo‘lga qo‘yishni talab qildi.

Turkiyada migratsiyani tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjat 2013-yil 4-aprelda qabul qilingan “Chet elliklar va xalqaro himoya to‘g‘risidagi qonun” hisoblanadi. Mazkur qonun Turkiya migratsiya siyosatining huquqiy poydevorini yaratib berdi va migratsiya jarayonlarini davlat nazoratiga olib kirish uchun zarur bo‘lgan mexanizmlarni belgilab berdi. Ushbu qonun bilan Turkiya o‘zining xalqaro majburiyatlariga muvofiq ravishda muhojirlar va boshpana izlovchilarga xizmat ko‘rsatish, ularni ro‘yxatga olish, maqom berish va ijtimoiy xizmatlar bilan ta‘minlash kabi ko‘plab funksiyalarni tartibga soldi. Shuningdek, Turkiya BMT Qochqinlar maqomi to‘g‘risidagi 1951-yilgi Konvensiyani imzolagan bo‘lsa-da, unga “geografik cheklov” qo‘ygan holda faqat Yevropa davlatlaridan kelganlarga to‘liq qochqin maqomini beradi. Shu sababli, Suriyalik muhojirlar “muvaqqat himoya” maqomida hisoblanadi.

Mazkur qonun asosida Turkiya Ichki ishlar vazirligi tarkibida Migratsiyani boshqarish Boshqarmasi (DGMM) tashkil etilgan bo‘lib, bu tuzilma mamlakatdagi barcha migratsiya bilan bog‘liq harakatlarni muvofiqlashtiruvchi asosiy institut hisoblanadi. DGMM qonuniy migratsiyani tashkil etish, muvaqqat va doimiy yashash ruxsatnomalarini berish, qochqinlarni ro‘yxatga olish, noqonuniy migratsiyaga qarshi choralarni amalga oshirish, deportatsiya va qaytarib yuborish markazlarini boshqarish kabi keng doiradagi vazifalarni bajaradi. DGMM mamlakatning barcha viloyatlarida o‘z bo‘linmalariga ega bo‘lib, migratsiyaga oid xizmatlarni bevosita joylarda taqdim etadi.

Turkiya xalqaro miqyosda ham migratsiya siyosatini faol olib bormoqda. Xususan, Yevropa Ittifoqi bilan 2016-yilda imzolangan kelishuv asosida Turkiya o‘z hududidan o‘tuvchi qochqinlar oqimini nazoratga olish evaziga moliyaviy yordam va diplomatik yengilliklar olish imkoniga ega bo‘ldi. Bu esa migratsiyani nafaqat

ijtimoiy masala, balki tashqi siyosatning geosiyosiy vositasiga aylantirdi. Bundan tashqari, Turkiya BMTning Global migratsiya bitimlari, UNHCR, IOM kabi tashkilotlar bilan hamkorlikda ish olib bormoqda.

Davlat tomonidan migratsiyani sotsial muhitga integratsiya qilish uchun axborot kampaniyalari, fuqarolik jamiyati bilan hamkorlik, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalarida ko'plab dasturlar joriy qilingan. Xususan, Suriyaliklar uchun ijtimoiy xizmatlar markazlari, kasbga tayyorlov kurslari, bolalar uchun maktablar ochilgan, ko'ngillilar tarmog'i orqali muhojirlarning jamiyatga moslashuvi qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu jarayonda Turkiya xalqaro donorlar va fuqarolik jamiyati institutlari bilan yaqindan hamkorlik qilmoqda.

Xulosa o'rnida Turkiya migratsiya siyosatining institutsional asoslari so'nggi o'n yillikda izchil shakllanib bordi. Mustahkam huquqiy baza, markazlashtirilgan boshqaruv tizimi, xalqaro hamkorlik va ijtimoiy integratsiyani ta'minlovchi dasturlar orqali Turkiya nafaqat mintaqaviy, balki global miqyosda migratsiyani samarali boshqarayotgan davlat sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, mavjud tizimni yanada takomillashtirish, uning barqarorligini ta'minlash va inson huquqlari tamoyillariga asoslangan yondashuvni kengaytirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. İçduygu, A. Turkey's migration diplomacy and refugee regime // *Migration Studies*. – 2020. – Vol. 8, No. 4. – P. 543–565.
2. Kirişci, K. The Rise and Fall of Turkey's Soft Power // *Brookings Institution*. – Washington, D.C., 2014. – 22 p.
3. European Commission. EU-Turkey Statement: Two Years On. – Brussels: European Union, 2018. – URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/news/eu-turkey-statement-two-years_en (sana: 04.04.2025).
4. Republic of Turkey, Directorate General of Migration Management (DGMM). Migration Statistics and Legal Framework. – Ankara: DGMM, 2022. – URL: <https://www.goc.gov.tr> (sana: 04.04.2025).
5. Özerdem, A. Post-conflict Reconstruction in Turkey's Foreign Policy // *Journal of Peacebuilding & Development*. – 2017. – Vol. 12, No. 2. – P. 78–94.
6. UNHCR. Syria Regional Refugee Response: Turkey. – Geneva: UNHCR, 2024. – URL: <https://data.unhcr.org> (sana: 04.04.2025).

FACTORS FOR DEVELOPING SOCIAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS IN THE PROCESS OF HIGHER EDUCATION

Hojiyeva Nasiba Bahodirovna

Abstract: Developing social competencies in future teachers is essential for creating positive and effective learning environments. This article explores key factors in nurturing these competencies, including emotional intelligence, communication skills, cultural competence, and teamwork, within the context of higher education. It emphasizes the importance of integrating these skills into teacher education programs to ensure that future educators are prepared for the dynamic challenges of modern classrooms. By fostering these abilities, teacher education institutions can contribute to the creation of more inclusive, empathetic, and collaborative educational settings that enhance both teaching and student success.

Keywords: social competencies, teacher education, emotional intelligence, cultural competence, teamwork

The development of social competencies in future teachers is a crucial aspect of modern teacher education. As education systems around the world continue to evolve, the role of the teacher has expanded far beyond subject knowledge expertise to include a diverse range of interpersonal and communication skills. Social competencies, which encompass a broad spectrum of abilities such as emotional intelligence, effective communication, conflict resolution, cultural awareness, and teamwork, are fundamental for teachers to build positive relationships with students, colleagues, and the wider school community. These competencies are essential in fostering an inclusive, supportive, and engaging learning environment that helps students thrive academically and personally. In this context, the higher education system must play a central role in equipping future teachers with the social competencies necessary to meet the challenges of contemporary classrooms.

In the modern educational landscape, teaching is not a solitary profession; it involves constant interaction with students, parents, colleagues, and the broader community. Teachers are increasingly required to navigate complex social dynamics, manage diverse student populations, and incorporate new technologies and innovative teaching methods. As such, social competencies are not just complementary skills; they are essential tools that allow teachers to respond to the varied needs of their students, create an emotionally supportive environment, and

foster collaboration among peers. The higher education system, particularly teacher education programs, must therefore integrate the development of social competencies into their curricula, ensuring that aspiring teachers are prepared for the diverse and dynamic demands of the teaching profession.

The Role of Emotional Intelligence in Teacher Education

One of the most significant factors in developing social competencies is emotional intelligence (EI). Emotional intelligence refers to the ability to perceive, understand, manage, and regulate emotions, both in oneself and in others. It includes skills such as empathy, self-awareness, self-regulation, motivation, and social skills. Teachers with high emotional intelligence are better able to manage their own emotions in stressful situations, understand and respond to the emotional needs of their students, and create a classroom environment where students feel safe, respected, and valued.

In the higher education context, emotional intelligence can be developed through a variety of methods. Teacher preparation programs can include courses or workshops focused on building emotional intelligence, using case studies, role-playing activities, and reflection exercises to help aspiring teachers develop greater self-awareness and empathy. By practicing emotional regulation and understanding the emotions of others, future teachers can enhance their interpersonal communication and conflict resolution skills, both of which are critical in fostering positive classroom dynamics. Educators with high emotional intelligence are more likely to handle classroom challenges, such as student misbehavior, emotional outbursts, or conflict among peers, with patience and understanding. They are also more adept at recognizing the emotional states of their students, allowing them to adjust their teaching methods and provide appropriate support when necessary.

Communication Skills and Interpersonal Relationships

Effective communication is another cornerstone of social competencies. Teachers must be able to communicate clearly, persuasively, and empathetically with students, colleagues, and parents. Communication is not only about the ability to convey information but also about listening, understanding, and responding appropriately to the needs of others. Teachers must be able to articulate ideas, explain concepts in a clear and accessible manner, and adapt their communication style to suit the needs of different students. At the same time, they must be attentive listeners, capable of picking up on verbal and non-verbal cues, and able to engage in active listening to fully understand students' perspectives and needs.

In teacher education programs, communication skills can be developed through interactive classroom activities, group projects, and collaborative assignments. These activities provide aspiring teachers with opportunities to practice speaking in front of an audience, presenting ideas in a coherent and engaging manner, and participating in constructive debates and discussions. Additionally, many teacher preparation programs include supervised teaching experiences, such as internships or student teaching placements, where future educators can practice their communication skills in real classroom settings. These experiences allow them to refine their ability to communicate with students of different ages, backgrounds, and abilities, while also learning to navigate conversations with colleagues and parents.

Teachers who possess strong communication skills are better equipped to manage classroom dynamics, resolve conflicts, and foster positive relationships with students. They can also use communication to motivate students, build rapport, and create an environment in which students feel comfortable expressing themselves and asking questions. Moreover, strong communication skills are essential for teachers who need to collaborate with colleagues on curriculum development, classroom management strategies, and school-wide initiatives. In today's education system, where teamwork and collaboration are highly valued, the ability to work well with others is an essential social competency for teachers.

Cultural Competence and Inclusivity

Another critical factor in developing social competencies is cultural competence, which refers to the ability to understand, appreciate, and interact effectively with people from different cultural backgrounds. In today's increasingly diverse classrooms, teachers must be able to recognize and address cultural differences, understand the impact of cultural factors on learning, and create an inclusive environment where all students feel valued and respected. Cultural competence is not only about knowing about different cultures but also about recognizing one's own cultural biases and assumptions and learning how to respond in a way that respects the dignity and worth of all individuals.

Higher education institutions play an essential role in helping future teachers develop cultural competence. Teacher preparation programs can incorporate coursework on diversity and inclusion, where aspiring teachers learn about the various cultural, linguistic, and socioeconomic backgrounds of their students. This coursework should also address issues related to bias, discrimination, and privilege, and provide future educators with strategies for creating an inclusive classroom environment. Additionally, experiential learning opportunities, such as community

service projects or study abroad programs, can help teachers develop a deeper understanding of cultural differences and gain practical experience working with diverse populations.

Cultural competence is particularly important in innovative educational environments, where classrooms are becoming more heterogeneous and where technology enables educators to teach students from diverse geographical locations and backgrounds. Teachers who are culturally competent are better able to meet the needs of all students, ensuring that each student has equal access to learning opportunities. They are also more likely to create a classroom environment where students feel comfortable sharing their cultural perspectives and experiences, which can enrich the learning experience for everyone.

Teamwork and Collaborative Learning

As education becomes more collaborative, teamwork is increasingly recognized as a vital social competency for teachers. Teachers must not only work effectively with students but also collaborate with other educators, administrators, and parents. The ability to work in teams, share ideas, and contribute to collective problem-solving is essential in today's schools. Teachers are often required to work with colleagues to design interdisciplinary lessons, implement school-wide initiatives, and address complex student needs. They must be able to listen to others' perspectives, provide constructive feedback, and adapt their ideas to suit the needs of the team.

In teacher education, collaborative learning opportunities are vital for developing teamwork skills. Group projects, peer teaching, and collaborative problem-solving exercises provide aspiring teachers with the opportunity to practice working together and sharing ideas. These experiences help future educators develop the communication, negotiation, and interpersonal skills required to be effective team members. Collaborative learning also provides an opportunity for students to learn from their peers, share diverse perspectives, and gain insights into different teaching approaches.

The development of social competencies in future teachers is essential for their success in an innovative educational environment. Emotional intelligence, communication skills, cultural competence, and the ability to work in teams are just a few of the competencies that teachers need to create an inclusive, supportive, and engaging learning environment for their students. Teacher preparation programs in higher education must focus on equipping future educators with these competencies through a combination of coursework, experiential learning, and collaborative

opportunities. By prioritizing the development of social competencies, higher education institutions can ensure that future teachers are well-prepared to meet the challenges of modern classrooms and provide high-quality education for all students.

References:

1. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2012). Professional capital: Transforming teaching in every school. Teachers College Press.
2. Klem, A. M., & Connell, J. P. (2004). Relationships matter: Linking teacher support to student engagement and achievement. *Journal of School Health*, 74(7), 262-273. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2004.tb08283.x>
3. Lasky, S. (2005). A sociocultural approach to understanding teacher identity, agency, and professional vulnerability in a context of secondary school reform. *Teaching and Teacher Education*, 21(8), 899-916. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2005.07.002>
4. Zins, J. E., & Elias, M. J. (2006). Social and emotional learning: Promoting the development of all students. *American Journal of Education*, 113(1), 1-35. <https://doi.org/10.1086/505825>
5. Zins, J. E., & Elias, M. J. (2006). Social and emotional learning: Promoting the development of all students. *American Journal of Education*, 113(1), 1-35. <https://doi.org/10.1086/505825>

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA ICHKI AUDIT XIZMATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Lochinbek Begaliyevich Haydarov

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: Mazkur ishda aksiyadorlik jamiyatlarida ichki audit xizmatining samaradorligini baholash masalalari keng qamrovda o'rganildi. Ichki auditning tashkilotdagi o'rni, funksiyalari, xodimlarning malaka darajasi va faoliyat mezonlari asosida samaradorlik darajasini aniqlash usullari yoritildi. Tadqiqot davomida "O'zbekiston temir yo'llari" AJ va "O'zsanoatqurilishbank" AJ tajribasi tahlil qilinib, ichki auditning innovatsion yondashuvlar orqali qanday rivojlantirilayotgani misollar bilan ko'rsatildi. O'zbekistonda ichki audit faoliyatining huquqiy asoslari, xalqaro tajriba va zamonaviy texnologiyalarni uyg'unlashtirish orqali xizmat samaradorligini oshirish zarurligi asoslab berildi.

Kalit so'zlar: ichki audit, samaradorlik, auditor mustaqilligi, axloqiylik, risklarni boshqarish, korporativ nazorat, raqamli audit, aksiyadorlik jamiyati.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining shaffofligi va samaradorligini ta'minlashda ichki audit xizmatining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, aksiyadorlik jamiyatlarida bu xizmat korxonaning moliyaviy barqarorligini, xo'jalik yuritish intizomini, ichki nazorat tizimining ishonchliligini ta'minlash vositasi sifatida muhim o'rin tutadi. Ichki audit orqali rahbariyat va kuzatuv kengashiga ishonchli axborot taqdim etiladi, bu esa asosli boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini yaratadi.

O'zbekiston Respublikasida ichki audit xizmatining faoliyati bir qator normativ-huquqiy hujjatlar asosida tartibga solinadi. Ular ichida muhimlaridan biri bu: "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonun (O'RQ-370, 2014-yil) — mazkur qonun aksiyadorlik jamiyatlarining boshqaruvi, ichki nazorati va moliyaviy shaffofligiga oid asosiy huquqiy hujjat hisoblanadi. Xususan, qonunning XII bobida "Jamiyat faoliyatini nazorat qilish" bo'yicha maxsus modda mavjud bo'lib, unda ichki audit xizmatining tashkil etilishi, vazifalari va hisobot berish tartibi belgilangan.

Unga ko'ra:

- Ichki audit xizmati — bu jamiyat moliyaviy va xo‘jalik faoliyati ustidan doimiy nazorat olib boradigan mustaqil tuzilma bo‘lib, kuzatuv kengashi tomonidan tashkil etiladi va faqat unga bo‘ysunadi.

- Ichki audit xizmati auditorlik faoliyatini amalga oshiradi, korxonaning ichki siyosati, moliyaviy holati va qonunchilikka rioya qilinishi ustidan xolis nazoratni ta‘minlaydi.

- U har chorakda yoki yillik hisobotlar asosida kuzatuv kengashiga hisob beradi.

Bu qonun ichki audit xizmatining tashkiliy va moliyaviy mustaqilligini kafolatlab, audit xulosalarining shaffofligi va xolisligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu xizmat orqali korxonalarda aniqlangan kamchiliklar bo‘yicha tezkor choralar ko‘rish, resurslardan oqilona foydalanish va strategik qarorlar qabul qilish mumkin bo‘ladi.

Asosiy qism

Ichki audit — bu tashkilotning moliyaviy va operatsion faoliyatini mustaqil baholovchi, ichki nazorat tizimining samaradorligini tahlil qiluvchi va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar beruvchi xizmat hisoblanadi. Xalqaro ichki auditorlar instituti (IIA) ta‘rifiga ko‘ra, ichki audit — bu tashkilot faoliyatini rivojlantirish va samaradorligini oshirishga qaratilgan mustaqil va ob‘ektiv kafolat berish hamda maslahat berish faoliyatidir.

Aksiyadorlik jamiyatlarida ichki audit xizmati kompaniyaning shaffofligiga erishish, manfaatdor tomonlarning ishonchini ta‘minlash va xatarlarga qarshi kurashishda muhim strategik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

2024-yil dekabrda tasdiqlangan me‘yoriy hujjatlarga muvofiq, ichki audit xizmati faoliyatining samaradorligi quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar asosida baholanadi:

- **Audit rejasidagi ishlarning bajarilish darajasi;**
- **Tashkilotda aniqlangan moliyaviy qonunbuzarliklar va ularning oldini olishdagi rol;**
- **Berilgan tavsiyalar va takliflarning bajarilish foizi;**
- **Risklarni aniqlash va boshqarish tizimidagi ishtirok;**
- **Axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi (masalan, raqamli audit platformalari).**

Ushbu ko‘rsatkichlar asosida ichki audit xodimlarining faoliyati reyting asosida baholanadi va har chorakda natijalar Iqtisodiyot va moliya vazirligiga taqdim etiladi.

Masalan, “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJda ichki audit xizmatining yangi yondashuvi sifatida “aniqlanmaslik riskini baholash” usuli joriy etilgan. Bu usul orqali ichki nazorat tadbirlarini rejalashtirishda aniqlik oshirilgan, audit rejalari esa real xavflarga asoslangan holda tuzilgan. Natijada, audit tavsiyalarining bajarilish darajasi 82%ni tashkil etgan va bu xizmat samaradorligining oshishiga olib kelgan.

Boshqa misolda, “O‘zsanoatqurilishbank” AJ ichki audit xizmati bankning ichki jarayonlariga AI (sun‘iy intellekt) asosida monitoring tizimini joriy etgan. Bu jarayon audit xulosalarining tezkorligini va aniqligini oshirgan, xatarlarga nisbatan tezkor choralar ko‘rish imkonini bergan.

Aksiyadorlik jamiyatlarida ichki audit samaradorligini baholash jarayonida bir qator muammolar mavjud:

- **Ichki audit xizmatining mustaqilligi to‘liq ta‘minlanmagan;**
- **Malakali kadrlar yetishmovchiligi;**
- **Audit xulosalari bo‘yicha chora ko‘rish sustligi;**
- **Texnologik vositalarning yetarlicha joriy etilmaganligi.**

Ushbu muammolar ichki audit xizmatining real samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi va boshqaruv qarorlarining sifatini pasaytiradi.

Ichki audit xizmatining samaradorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

- Ichki audit faoliyatini **xalqaro standartlar (IIA, COSO)** asosida tashkil qilish;
- **Audit natijalariga asoslangan KPI tizimini** ishlab chiqish;
- **Ichki audit xizmatining mustaqilligini ta‘minlash** va to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuzatuv kengashiga hisobot berish tizimini joriy etish;
- **IT audit va sun‘iy intellekt texnologiyalaridan** keng foydalanish;
- Ichki auditorlar uchun **davomiy malaka oshirish kurslarini tashkil qilish.**

Xulosa

Aksiyadorlik jamiyatlarida ichki audit xizmatining samaradorligini ta‘minlash — nafaqat nazorat funksiyasini kuchaytirish, balki korxonaning strategik boshqaruv samaradorligini oshirishda ham muhim omil hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ichki audit xizmatining to‘g‘ri tashkil etilishi va samarali faoliyat yuritishi orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

1. Korxonadagi moliyaviy va operatsion xatoliklarning oldini olish;
2. Ichki nazorat va risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish;
3. Manfaatdor tomonlarga (aksiyadorlar, investorlarga) ishonchli axborot taqdim etish;

4. Audit xulosalari asosida asoslangan va tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish.

Olib borilgan ilmiy izlanishda ko'rsatilganidek, ichki audit xizmati samaradorligini oshirishda axloqiy mezonlar, elektron faoliyat tarixi, malaka darajasi, ish tajribasi kabi inson kapitaliga oid ko'rsatkichlarning roli beqiyos. Shuningdek, ichki audit xizmati faoliyatining doimiy baholab borilishi esa xizmatning xolisligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ichki audit xizmati samaradorligini oshirish – bu aksiyadorlik jamiyatining umumiy faoliyat ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir ko'rsatadigan strategik omildir. Zamonaviy yondashuvlar, texnologiyalar, professional kadrlar va xalqaro tajribalarga tayangan holda ichki audit xizmatini takomillashtirish — bugungi davr talabidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining “Auditorlik faoliyati to'g'risida”gi qonuni. 2000 y. 26 may.
2. O'zbekiston Respublikasining “Bank siri to'g'risida” gi qonunni. Adliya vazirligidan 2003 yil 30 avgustda 530-2-son bilan ro'yxatga olingan.
3. “O'zbekiston Respublikasi bank tizimi” muallif: F.M.Mullajonov *va boshq.+ F.M. Mullajonovning umumiy tahriri ostida. To'ldirilgan ikkinchi nashri.T.: O'zbekiston, 2011.- 368 b.
4. SH.Z.Abdullaeva. Xalkaro valyuta-kredit munosobotlari. Darslik B.m.: T.: «IQTISODMOLIYA», 2006. - 576 b
5. Банковское дело: Управление и технология: Учѐб. Пособие для ВУЗов Под ред. Проф. А.Н. Товашева, Н. Юнитидана, 2005 г.
6. Белоглазова Г.Н. Банковское дело, 5-е изд., перераб. и доп. Учебник 2008. 320 ст. Фи.С.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH

Saliyeva Nargiza Xalbek qizi

**Urganch davlat pedagogika institutining Maktabgacha ta'lim yo'nalishi
talabasi.**

E-mail: saliyeevan@gmail.com

Annotatsiya: Maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishga bag'ishlangan: bolaning tabiatga, o'ziga va odamlarga tabiatning bir qismi sifatida qarash, u foydalanadigan tabiiy narsalar va materiallarga to'g'ri munosabatda bo'lish va bolalarni tabiatni sevishga va hurmat qilishga, uni himoya qilishga o'rgatadi.

Kalit so'zlar: ekologiya, madaniyat, ekologik ta'lim, shakllanish, tabiat, axloq, o'yin motiv.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.

**Салиева Наргиза Халбековна Студентка Ургенчского
государственного педагогического института кафедры «Дошкольное
образование и естественные науки»**

E-mail: saliyeevan@gmail.com

Аннотация: Статья посвящена формированию экологической культуры у детей дошкольного возраста: представлению ребенка о природе, о себе и людях как о ее части, правильному отношению к используемым им природным объектам и материалам, а также воспитанию детей любви и уважения к природе, ее охране.

Ключевые слова: экология, культура, экологическое образование, формирование, природа, нравственность, игровой мотив

KIRISH

Zamonaviy sivilizatsiyaning global muammolarining kuchayishi, dunyoning ko'plab nuqtalarida ekologik vaziyatning yomonlashishi bugungi kunda jamiyatning yosh avlodni ekologik tarbiyalash masalalariga tobora ortib borayotgan e'tiboridan kelib chiqadi. Axir, atrofimizdagi dunyo bitmas-tuganmas bilim manbai. Insonni tabiat bilan tanishtirish, uni o'rganish orqali har doim uning dunyoqarashini shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qilganva yoshligidanoq, inson uni tanishi va, albatta, sevishni, himoya qilishni, oqilona foydalanishni, dunyoning halokatli qismi

emas, balki chinakam ijodkor bo'lishni o'rganishi kerak. Shuning uchun maktabgacha pedagogikaning muhim yo'nalishi ekologik ta'limdir.

Ekologik ta'lim-bu bolalarni tabiat bilan tanishtirish, bu pedagogik jarayon ekologiyaning asosiy g'oyalari va tushunchalariga tayanganda ekologik yondashuvga asoslanadi. Ekologik ta'limning asosiy maqsadi ekologik madaniyatning tamoyillarini shakllantirishdir: bolaning atrofdagi tabiatga, o'ziga va odamlarga tabiatning bir qismi sifatida to'g'ri munosabatini anglatishdir.

Maktabgacha yosh o'qituvchi va bolaning birgalikdagi faoliyati orqali ekologik madaniyatni shakllantirish uchun sezgir davr. "Ekologik madaniyat" tushunchasi murakkab va ko'p qirrali. Hozirgi vaqtda maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik madaniyatini tarkibiy qismlari bo'lgan shaxsiyat sifati sifatida aniqlash mumkin:

- tabiatga qiziqish va uni himoya qilish muammolari;
- tabiiy ob'ektlar va ularni himoya qilish, tirik mavjudotlarni himoya qilish usullari to'g'risida bilim;
- tabiatga nisbatan axloqiy va estetik tuyg'ular;
- tabiiy muhitga nisbatan ekologik jihatdan vakolatli faoliyat (kattalar bilan birgalikda);
- tabiiy muhitda shaxsning faoliyati va xatti-harakatlarini belgilaydigan motivlar.

Nikolaeva S.N. maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik madaniyati asoslarini shakllantirish tabiatga ongli ravishda to'g'ri munosabatni shakllantirishdir, deb hisoblaydi. Bunday munosabat intellektual, hissiy va samarali tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Ularning kombinatsiyasi bolaning axloqiy pozitsiyasini tashkil etadi, bu uning mustaqil xatti-harakatlarining turli shakllarida namoyon bo'ladi. Tabiatga ongli va to'g'ri munosabatni tarbiyalashning boshlang'ich bo'g'ini-bu yovvoyi tabiatning yetakchi qonuniyatlarini aks ettiruvchi aniq bilimlar tizimi:

- turlarning xilma-xilligi,
- ularning yashash muhitiga moslashishi,
- o'sish va rivojlanish jarayonidagi o'zgarishlar,
- jamiyatdagi hayot.

5-7 yoshli bolalar tomonidan bunday bilimlarni o'zlashtirish imkoniyati ko'plab olimlarning pedagogik tadqiqotlari bilan isbotlangan (Komarova I. A., Kondratieva N. N., Samorukova P. G., Xaydurova I. A.). Maktabgacha ta'lim muassasasida ekologik ta'lim kontsepsiyasi (S. N. Nikolaeva) shuni ko'rsatadiki,

ekologik madaniyat asoslarini shaxs sifati sifatida shakllantirish quyidagilarni o'z ichiga oladi: tabiatga, uning birligiga, inson hayoti uchun ahamiyatiga, inson – tabiat – jamiyat tizimidagi o'zaro munosabatlarga bilim va munosabatni shakllantirish;

- o'yinlar orqali intellektual va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish;
- ekologik xarakterdagi qiymat yo'nalishlarini tarbiyalash;
- motivlarni, ehtiyojlarni, maqsadga muvofiq xatti-harakatlar va faoliyat odatlarini, axloqiy hukm qilish qobiliyatini, shu jumladano'yin faoliyati davomida shakllantirish;
- atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha faol amaliy faoliyatda ishtirok etish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik madaniyatining dastlabki elementlari kattalar boshchiligidagi bolalarning ularni o'rab turgan predmet-fazoviy dunyo bilano'zaro ta'siri asosida shakllanadi. Bolalarda ekologik madaniyatni yanada tarbiyalash tizimli biotsentrik yondashuv ta'siri ostida amalga oshiriladi-didaktik muammolarni hal qilish o'quv jarayoni bilan bog'liq bo'lib, unda maqsadlar aniq belgilangan, ularga erishish yo'llari aniqlangan va tavsiflangan.

Ekologik madaniyatni shakllantirishning zaruriy sharti insonning tabiat bilan munosabatlarining ijtimoiy shartliligini anglashdir. Tabiiy munosabatlarga inson aralashuvining uzoq muddatli oqibatlarini bashorat qilish qobiliyati ekologik madaniyatning zarur xususiyatini tashkil etadi.

Bu shuni anglatadiki, ekologik madaniyatning shakllanishiga ta'sir qiluvchi barcha omillarning imkoniyatlarini tahlil qilish kerak:

1. Uzluksiz ekologik ta'lim tushunchalari.
2. Maktabgacha ta'lim muassasasida va boshlang'ich maktabda ekologik ta'lim va ular o'rtasidagi uzluksizlikka rioya qilish.
3. o'qituvchining shaxsiyati.
4. Ekologik rivojlanish muhiti.

Asosiy shartlardan biri doimiy ekologik ta'limning yagona kontseptsiyasining mavjudligi. Lvova S. P. uzluksiz ekologik ta'lim kontsepsiyasini tahlil qilib, uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi shartlarni aniqladi:

1. Uzluksiz ekologik ta'limning tegishli me'yoriy-huquqiy bazasini ishlab chiqish.
2. Ekologik ta'limning barcha darajalari va yo'nalishlarini kadrlar bilan ta'minlash.

3. Faolo‘quv muhitini tashkil etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘quv jarayonini psixologik va pedagogik qo‘llab-quvvatlashni rivojlantirish.

Ekologik madaniyatning dastlabki elementlari maktabgacha ta‘lim muassasasida yotadi. Maktabgacha ta‘lim muassasasi va boshlang‘ich maktabo‘rtasida ekologik madaniyatni shakllantirish bo‘yicha ishlarda uzluksizlikka rioya qilish bir xil darajada muhim shartdir. Bolalar bog‘chasida ekologik madaniyatni shakllantirishning muvaffaqiyati nafaqato‘qituvchining ushbu jarayonni qanday tushunishiga, balki ularnio‘quv jarayoniga kiritish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga ham bog‘liq.

Keling, asosiylarini ajratib ko‘rsataylik: maktabgacha yoshdagi bolalar va yosho‘quvchilar tomonidan tabiatni idrok etish va bilishning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish, fanlararo aloqalarni kuchaytirish, o‘lkashunoslik yondashuvini amalga oshirish, hayot va mehnat bilan yaqin bog‘liqlik, o‘quv va tartibga solinmagan faoliyatningo‘zaro bog‘liqligi, o‘qituvchining, kattalar va bolalarning tabiatiga ijobiy munosabat misollaridan foydalanish, komponentlar.

Tabiatni idrok etishning yoshi va psixologik xususiyatlari haqida gapirganda, shuni ta‘kidlash kerakki, maktabgacha yoshda bilim, his-tuyg‘ular, baholashlar, tajribalar, qobiliyat va qiziqishlarni maqsadli shakllantirishning faol jarayoni mavjud. Ta‘sirchanlik va sezuvchanlik bu asrning eng muhim xususiyatidir. o‘zlarining ijtimoiy tajribalarining etishmasligi ularni ta‘lim ta‘siriga juda moslashuvchan qiladi.

Tabiat bilan aloqa maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy munosabatni keltirib chiqaradi, chunki uo‘zining yorqinligi, xilma-xilligi, dinamikasi bilan barcha his-tuyg‘ularga ta‘sir qiladi. Atrofdagi dunyoga xushyoqish va jalb qilish namoyon bo‘ladi. Ekologik madaniyatni shakllantirishda o‘lkashunoslik yondashuvi muhim ro‘l o‘ynaydi, bu ona yurt tabiatini har tomonlama o‘rganishni o‘z ichiga oladi va uning ichidagi, shuningdek tabiat va jamiyato‘rtasidagi munosabatlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik madaniyatini shakllantirishning navbatdagi shartio‘qituvchining shaxsiyati bo‘lib, uning xususiyatlari ta‘lim tizimining zamonaviy darajasi tomonidan taqdim etilgan umumlashtirilgan talablardan iborat.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik ta‘limi bo‘yicha uslubiy ishlanmalarga e‘tibor qaratib, shuni ta‘kidlash mumkinki, maktabgacha ta‘lim muassasasi ekologik rivojlanish muhitini yaratishda keng imkoniyatlarga ega.

Uning vakolatli va uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil etilishi maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik madaniyati asoslarini yanada muvaffaqiyatli shakllantirishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki ekologik madaniyat shaxsning asosiy asoslaridan biri sifatida maktabgacha yoshdagi bolaning tabiatga bo'lgan ma'naviy-axloqiy ongi va hissiy jihatdan rang-barang munosabatini shakllantirishdir degan xulosaga kelishimiz mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Bystray, E. B. maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik ta'limi nazariyasi va texnologiyasi : monografiya [matn] / E. B. Bystray. Chelyabinsk, 2017 yil. 221 s.
2. Vinogradova, N. F. tabiat bilan tanishish jarayonida bolalarning aqliy tarbiyasi: bolalar bog'chasio'qituvchisi uchun qo'llanma [matn] / N. F. Vinogradova. Moskva: Ma'rifat, 2015. 268 s.
3. Zaxarova, A. S. katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarni jonsiz tabiat dunyosi bilan tanishtirishda kognitiv rivojlanish usuli sifatida bolalar eksperimentining roli (ish tajribasidan) [elektron resurs] / A. S. Zaxarova // yosh olim. – 2015. – № 23. 954-958-betlar. - Kirish rejimi: <https://moluch.ru/archive/103/23854/> (kirish sanasi: 13.05.2019).
4. Ivanova, A. I. bolalar bog'chasida ekologik kuzatuvlar va tajribalar: usul. qo'llanma [matn] / A. I. Ivanov. Moskva: sfera savdo markazi, 2009. 56 s. (dou dasturlari).
5. Leontieva, O. M. maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish [matn] / O. M. Leontieva // Maktabgacha pedagogika (uslubiy kabinet). – 2015. № 1. 16 18-sahifa.

АУДИРОВАНИЕ КАК КОМПОНЕНТ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

**Расулова Мохинур Мухторжон кизи, Наманганский
государственный институт иностранных языков имени Искокхона
Ибрата, магистрант**

E-mail: mohinur.rasulova01@gmail.com

Аннотация: Данная статья представляет собой теоретическое исследование, посвященное вопросам обучения аудированию в процессе изучения иностранного языка. Актуальность темы обусловлена модернизацией системы высшего образования и изменениями в государственных образовательных стандартах, в рамках которых развитие аудитивной компетенции рассматривается как одно из ключевых направлений обучения иностранным языкам. В статье рассматриваются труды ученых, изучающих вопросы профессионально-ориентированного аудирования.

Ключевые слова: аудитивная компетенция, профессионально-ориентированное аудирование, понимание, компоненты, критерии.

CHET TILIDA MULOQOT QILISH KOMPETENSIYASINING TARKIBIY QISMI SIFATIDA AUDIROVNING ROLI

**Rasulova Mohinur Muxtorjon qizi,
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti,
magistrant**

Annotatsiya: Ushbu maqola xorijiy tilni o'rganish jarayonida tinglab tushunish (audirov) bo'yicha ta'lim berish masalalariga bog'ishlangan nazariy tadqiqotni o'z ichiga oladi. Mavzuning dolzarbligi oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish hamda davlat ta'lim standartlariga kiritilgan o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lib, ushbu standartlar doirasida auditiv kompetensiyani rivojlantirish chet tilini o'qitishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Maqolada kasbiy yo'naltirilgan audirov ta'limi sohasida olib borilgan ilmiy ishlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: auditiv kompetensiya, kasbiy yo'naltirilgan tinglab tushunish, tushunish, komponentlar, mezonlar.

Rasulova Mokhinur Muxtorjon qizi
Namangan State Institute of Foreign Languages named after Iskhokhon Ibrat,
master degree

LISTENING COMPREHENSION AS A COMPONENT OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE.

Annotation: This article presents a theoretical study dedicated to the issues of teaching listening comprehension in the process of learning a foreign language. The relevance of the topic is determined by the modernization of the higher education system and changes in state educational standards, within which the development of auditory competence is considered one of the key areas in foreign language education. The article examines the works of researchers exploring the field of professionally-oriented listening comprehension.

Keywords: auditory competence, professionally-oriented listening comprehension, understanding, components, criteria.

Введение

В последние годы проблема аудирования привлекает все большее внимание исследователей. Ведутся углубленные теоретические исследования, направленные на изучение этого сложного процесса. Н. Д. Гальскова подчеркивает, что в условиях искусственно создаваемой языковой среды «наиболее реальным является опосредованный контакт с аутентичной информацией, что делает рецептивные виды речевой деятельности, такие как чтение и аудирование, особенно значимыми». Это, в свою очередь, обуславливает необходимость приоритетного рассмотрения процессов понимания в теоретических и практических аспектах обучения иностранным языкам.

Аудирование представляет собой один из наиболее сложных видов речевой деятельности, особенно в контексте профессионально-ориентированного аудирования при ограниченном количестве аудиторных часов. Отмечается, что современные учебные пособия для студентов вузов недостаточно освещают данный аспект речевой деятельности. В то же время одним из ключевых направлений в преподавании иностранных языков является интеграция коммуникативно-деятельностного и профессионально-деятельностного подходов.

Формирование аудитивной компетенции как методической категории представляет собой одну из наиболее сложных научных областей, тесно связанных с такими дисциплинами, как фонетика, фонология и психология. В последней особое значение имеют процессы восприятия, памяти и

осмысления, а также развитие внутренней речи и способности к прогнозированию. Безусловно, сформированные таким образом навыки чтения и понимания текста в наибольшей степени способствуют развитию аудитивных умений восприятия устной речи.

Работы Я.В. Зудовой, Е.Ю. Малушко, Е.В. Сурковой, С.В. Тиминой, В.А. Яковлевой посвящены профессионально-ориентированному аудированию. Исследователи определяют целью обучения формирование определенного уровня профессиональной коммуникативной компетенции, соответствующего эффективному ведению научной деятельности, информационной работы и творческой деятельности в различных сферах делового общения и партнерства. Согласно их мнению, развитие коммуникативной компетенции предполагает способность студентов взаимодействовать на иностранном языке по профессиональной тематике с учетом их индивидуального языкового уровня. В связи с этим роль аудирования приобретает все большую значимость в методике преподавания иностранного языка в неязыковых вузах. Исследователи также подчеркивают важность использования междисциплинарных связей в процессе обучения иностранному языку среди студентов неязыковых вузов, поскольку применение профессионально ориентированной терминологии способствует значительному повышению уровня их иноязычной компетенции.

В современной методической литературе представлено множество определений аудитивной компетенции. Согласно В.А. Цыбаневой, иноязычная аудитивная компетенция определяется как способность и готовность к восприятию и смысловой обработке аудируемого иноязычного сообщения. Данные процессы осуществляются посредством антиципации, восприятия речевого потока, функционирования памяти, воображения и логического мышления.

Иноязычная аудитивная компетенция также рассматривается как комплексная интегративная характеристика слушающего, отражающая его готовность и способность к осуществлению аудитивной деятельности на иностранном языке. Данная деятельность должна соответствовать установленным качественным и количественным параметрам, определяющим уровень «зрелого слушателя» в терминологии С.К. Фоломкиной.

Согласно Е.С. Каптуровой, аудитивная компетенция представляет собой комплексную интегральную характеристику личности, проявляющуюся в способности и готовности к осуществлению аудитивной деятельности на

иностранном языке. Данная деятельность должна соответствовать оптимальным параметрам, таким как успешность, эффективность, адекватность и интегративность, что обеспечивает достижение коммуникативных целей, обусловленных практическими задачами.

Подводя итог вышеизложенному, можно уточнить определение дидактической категории «иноязычная аудитивная компетенция» (ИАК) как готовность к восприятию устной иностранной речи и способность к осмысленному пониманию аутентичных аудиотекстов в соответствии с поставленными учебными целями.

Выделены следующие компоненты иноязычной аудитивной компетенции (ИАК):

1. **Лингвистический компонент**, охватывающий языковой и речевой материал, включая лексико-грамматические навыки обучающихся.
2. **Содержательный компонент** – характеризуется способностью понимать общий смысл аудируемой информации, даже при наличии неизвестных лексических единиц; умением воспринимать смысл высказывания после однократного прослушивания; способностью воспринимать речь в нормальном темпе.
3. **Когнитивный компонент** – ориентирован на приобретение и закрепление новых знаний в области языка, а также на процессы восприятия и осмысления прослушанного материала.
4. **Психологический компонент** – определяется объемом долговременной и оперативной памяти, способностью к распознаванию и соотнесению устной информации, осмыслению речевого сообщения; включает развитие фонематического и интонационного слуха, речевой антиципации и слуховой памяти.
5. **Критериально-оценочный компонент** – включает систему оценки аудитивной компетенции на основе следующих критериев:

- **По уровню восприятия речи (перцепции):** способность воспринимать скорость речевого потока.
- **По уровню владения языком:** начальный, базовый, продвинутый.
- **По степени понимания содержания:** восприятие ключевых моментов сообщения, понимание деталей, частичное или полное понимание.

• **По уровню развития слуховой памяти и логического мышления:** способность концентрировать внимание, удерживать воспринятую информацию.

• **По вероятности прогнозирования последующего контекста:** способность предугадывать развитие высказывания.

Таким образом, в результате анализа педагогической и методической литературы выявлено следующее противоречие: с одной стороны, существует потребность в развитии аудитивной компетенции, с другой – теоретические основы данной компетенции в условиях современного развития федеральных государственных образовательных стандартов последнего поколения остаются недостаточно разработанными.

Подводя итог, следует отметить, что вопрос подходов к обучению иностранным языкам продолжает оставаться актуальным. В современной педагогической науке продолжаются дискуссии, проводятся исследования и разрабатываются новые методики преподавания иностранных языков. Это обусловлено необходимостью межкультурной коммуникации в условиях глобализации, что делает владение иноязычной аудитивной компетенцией важным элементом образовательного процесса. Информация о конфликте интересов: отсутствует. Информация о финансировании: частное лицо.

Использованная литература

1. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: пособие для учителя. М.: АРКТИ, 2003. 192 с.
2. Камалова, К. Ф. (2021). Инновационные образовательные технологии в профессиональной подготовке специалистов. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(7), 118-124.
3. Камалова, К. Ф. (2013). Инновационные технологии и основные тенденции развития современной системы образования. *Научный обозреватель*, (3), 44-45.
4. Камалова, К. (2023). Методика профессионально-ориентированного обучения русскому языку. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 2(13), 76-84.

5. Камалова, К. (2023). Методика профессионально-ориентированного обучения русскому языку. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 2(13), 76-84.

6. Kamalova Kadriya (2023) Роль стилистики в инновационном обучении. Сборники научных работ Москва, Российский институт дружбы народов. , 273-275

Москва, Российский институт дружбы народов. .
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7250388>

7. Камалова, К. Ф. (2022). РУССКИЙ ЯЗЫК В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКИСТАНЕ. Conferencea, 203-207.

8. Камалова, К. Ф. (2022). Проблемы обучения русскому языку в условиях двуязычия. Journal of new century innovations, 6, 91-100.

9. Kamalova Kadriya Fedorovna FORMATION OF THE SPIRITUAL PERSONALITY OF THE FUTURE TEACHER / Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence ISSN: 2835-3064 Volume: 02 Issue: 04 | 2023 Page | 303 <https://univerpubl.com/index.php/horizon>

10. Суркова Е. В., Вишневецкая Н. А., Романова О. Н. Психолингвистические особенности смыслового восприятия иноязычного профессионального текста на слух и формирование аудитивной компетенции студентов // Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. 2016. № 2 (35). С. 275–279.

11. Говорун С.В. Развитие навыков и умений аудирования у студентов-востоковедов, изучающих английский язык: дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук (13.00.02). СанктПетербург, 2016. 270 с.

12. Зудова Я.В. Дидактические основы развития способностей студентов неязыкового вуза к аудированию иноязычной речи: дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук (13.00.08). Екатеринбург, 2005. 216 с.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPING SELF- MANAGEMENT SKILLS IN STUDENT YOUTH CHARACTERISTICS

Iskandarov Erkinboy Gayrat Ugli - independent researcher at UrSU

Abstract

This article discusses the psychological characteristics of developing self-management skills in student youth, and provides detailed information about the importance of self-management in the educational process, knowledge acquisition, and finding one's place in society.

Keywords: Student youth, education, psychological characteristics, self-management, activity, skill

From the very first days of independence, the idea of forming and educating a fully developed individual was defined as a priority task for us. These tasks require a comprehensive approach to each person in our society, especially children and their upbringing. The comprehensive development of an individual depends to a certain extent on the educational process, its organization, and the methods and means of its implementation. The optimal foundation for successful education and knowledge acquisition is the harmonious formation of educational and intellectual skills and abilities in a person, along with indicators such as self-awareness, self-esteem, self-management, and cognition. Solving any problem begins with studying its theoretical foundations.

In the field of world psychology, various theories about personality development and growth have been created. Researchers take different positions in studying human personality and have unique approaches to illuminating the essence of the problem. Particularly, if we focus on a person's self-management, first of all, the phrase "self-" added to the term "self-management" reflects the subject's abilities to:

- be aware of their own free active actions and purposefully manage them;
- identify both the objective, rational-logical foundations of specific activity actions, as well as their personal-value basis;
- determine their interrelationships and adapt them to the context of the entire system of basic personal needs and values, spiritual goals and thoughts, as well as to the essence of self-awareness.

From a genetic perspective, self-control manifests as a unique human characteristic and a general function of the psyche, allowing individuals to emerge as creators, executors, and controllers of their activities, behaviors, and overall lifestyle. Self-regulation refers to a person's general ability to be the subject of their goal-directed activity, consistently realized in numerous individual actions of such activity. In other words, self-regulation exists both as a general ability of a person who is the subject of their activity and as a process of realizing this ability in specific individual actions of activity, behavior, communication, and so forth.

When O.A. Konopkin discussed the relationship between the concepts of "activity" and "self-regulation," he emphasized that they coexist and are implemented inseparably, complementing each other, and sometimes even impeding one another. However, they cannot substitute for each other because they emphasize incompatible aspects of human free activity. The concept of "activity" performs a semantic function related to the practical transformation of reality, with its methods corresponding to objective logic.

The concept of self-governance emphasizes that a person is the subject, creator, and owner of their own activity. The main aspect of result-oriented real activity is the executive action aimed at purposefully modifying the activity. Self-management is not only an internal psychological process directly related to carrying out the activity, but also a force that monitors the process of its implementation.

No changes occur from striving to "be better" than others, attempting to change, or from the demands, requests, and persuasions of loved ones. Self-regulation (from Latin *regulare* - to regulate, to adjust) is a systematically organized individual's conscious influence on their own psyche with the aim of changing its characteristics in the desired direction.

In every person's life and activities, the problem of regulating behavior in the changing conditions of the surrounding reality is of great importance. According to modern views, the meaningful characteristic of a person's entire psyche is precisely the ability to self-regulate goal-oriented activity and "create oneself," which makes a person a free and conscious subject in their life and activities. In the processes of self-management, the unity of relatively distinct stages, aspects, possibilities, functions, processes, abilities, and other elements is realized in the entire richness of the psyche. In general, the concept of "self-management" has an interdisciplinary nature. Self-regulation is a systemic process that ensures adequate adaptability to conditions and flexibility at all stages of life and activity.

In the works of many authors, there are attempts to isolate the psychological aspect of self-regulation. The emergence and development of ideas about self-

regulation occurred in close connection with such areas of psychological research as activity regulation, types of activity, motivation, will, freedom, self-determination, responsibility, and decision-making, as well as in the context of the problem of the general structure and dynamics of human activity.

The works of I.M. Sechenov and I.P. Pavlov laid the foundation for the formation of understanding the regulatory nature of mental phenomena and processes. V.M. Bekhterev, as well as his students and followers L.F. Lazursky, M.Ya. Basov, and V.N. Myasishev, made significant contributions to presenting and revealing the main aspects of mental self-regulation problems. According to V.M. Bekhterev, mental self-regulation is a person's conscious influence on their sphere of mental phenomena

(mental processes, states, characteristics) with the aim of maintaining or changing the nature of their functioning. Therefore, self-development (and participation in self-management as one of its most important forms) cannot be considered merely as something desirable. The social demand is becoming increasingly relevant: developing individual responsibility for its formation. Such an approach largely allows overcoming the idea of upbringing as merely an external influence.

The individual is at the center of their own development, encompassing the resources and mechanisms of personal dynamics. Self-governance of student youth aims to create favorable conditions for the continuous personal growth of each student and the formation of professionally important qualities in future specialists. Today, the priority areas of self-governing bodies include organizational activities within the student environment, protecting students' interests and rights, and fostering competitive specialists who should possess a range of competencies: organizational-managerial, communicative, and creative.

A student who is inclined towards organizational activities and has shown the most active participation in the education system, for example, has the opportunity to join the self-governance system. Performing the role of a student leader leads to self-education not only through self-affirmation and self-awareness but also by taking responsibility for one's decisions and actions. It strengthens the ability to be extroverted as an opportunity to withstand significant social activity, developing the ability to achieve goals not through commands and destructive criticism, but through persuasion, coordination, and explanation. While representing the interests of students before the school administration, student leaders must, as quickly as possible, objectively reflect the concerns of teachers, be able to convey them to

students, and predict the direction of further development of the school's educational system.

The presence of existing self-governing bodies in the educational institution has made it possible to almost completely remove the responsibility of organizing cultural events from the staff of the departments. This is not only about the quality of extracurricular activities

does not diminish, but, on the contrary, allows students to open up most easily and fully. On the other hand, self-governance contributes to the improvement of the student community, its transition to a higher stage of development, and the formation of pedagogically appropriate relationships among its members.

The implementation of information activities by student self-governance bodies ensures the organization and functioning of the information space in the school, covering the most important events in the life of the student community.

The main criterion for the effectiveness of student self-governance is increasing the level of activity of each student in various areas. Ongoing monitoring is carried out based on the analysis of measures in connection with the work being conducted in schools.

References:

Ivanov P.U., Zufarova M.E. General Psychology. - T.: Publishing House of the National Society of Philosophers of Uzbekistan, 2008, 472 pages.

Ilin E.P. Motivation and Motives. St. Petersburg: Piter Publishing House, 2000.

Kartashova L.B., Nikonova T.V. Organizational Behavior. M., 2001.

Lisovsky V.T. Spiritual World and Value Orientations of the Youth of Russia. SPb.: SPbGUP, 2000.

Loseva O.A. Cultural Factors of Personality Formation. Saratov: SGTU Publishing House, 2001.

Mitin P.E. Value orientations of youth in the context of the transition to a market economy // Youth and society at the turn of the century / Edited by I.M. Ilinsky. M., 1999.

Khaydarov F.I., Khalilova N.I. General Psychology. - Tashkent: Mumtoz so'z, 2010. - 330 p.

G'oziev E.G'. General Psychology. Tashkent: National Society of Uzbek Philosophers, 2010. - 544 p.

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI (MHXS) ASOSIDA MOLIYAVIY HISOBOTLARNI TUZISH VA AMALIYOTDA QO‘LLASHNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

¹Zunnunov Lazizxon Olimxon o‘g‘li., ²Karimov Akrom Abbosovich

¹Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Moliyaviy hisob va hisobot kafedrası
tayanch doktaranti., ²Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Moliyaviy hisob va
hisobot kafedrası iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Ushbu tesizda MHXSning iqtisodiy tizimdagi roli, MHXSda shaffoflikni oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, Iqtisodiy integratsiya va MHXS: chet el savdosi va investitsiyalarni osonlashtirish, MHXS va moliyaviy bozorlarning rivojlanishi, MHXS va milliy hisob standartlari o‘rtasidagi farqlar to‘g‘risida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: MHXS, iqtisodiyot, global bozor, korxonalar, moliyaviy shaffoflik, investorlar, xalqaro moliyaviy institutlar, hisobot, integratsiya, aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug‘urta tashkilotlari, yirik soliq to‘lovchilar, bozor ishtirokchilari.

Bugungi kunga kelib dunyo iqtisodiyoti jadal rivojlanib, global bozorlar tobora bir-biriga chambarchas bog‘lanib bormoqda. Bunday sharoitda mamlakatlar uchun moliyaviy shaffoflik, ishonchlilik va solishtiruvchanlik tamoyillariga asoslangan hisobot tizimini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, O‘zbekiston kabi ochiq iqtisodiyot sari intilayotgan davlatlar uchun Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)ni qo‘llash zaruratga aylanmoqda.

MHXS nafaqat kompaniyalarning moliyaviy ahvolini aniq aks ettirishga xizmat qiladi, balki xorijiy investorlar, xalqaro moliyaviy institutlar va hamkor tashkilotlar uchun ishonchli axborot manbai hisoblanadi. Ushbu standartlar zamonaviy iqtisodiy tizimda korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish va global bozorlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish imkoniyatini yaratadi.

O‘zbekistonda 2021-yildan boshlab ko‘plab yirik kompaniyalar va tashkilotlar uchun MHXS talablari joriy qilindi. Shu bilan birga, mamlakatda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga moslashish jarayoni davom etmoqda.

Moliya vazirligi va boshqa tegishli tashkilotlar MHXSni qabul qilish va o‘zgartirishni rivojlantirishga katta e‘tibor bermoqda. Xalqaro standartlarga muvofiq

hisobotlar, kompaniyalar uchun iqtisodiy faoliyatni oshirish, moliyaviy shaffoflikni ta'minlash va investorlar uchun ishonchli ma'lumotlar taqdim etish maqsadida muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda xalqaro standartlarga to'liq moslashish, asosan, katta korxonalar uchun talab etilmoqda. Shu bilan birga, O'zbekistonda moliya sohasini modernizatsiya qilish va xalqaro standartlar asosida tizimlarni rivojlantirish uchun qo'shimcha choralar va tadbirlar ko'rilmoqda. Bu jarayon uzoq muddatli evolyutsiya talab qiladi, ammo davlatning iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim qadamdir.

2020-yil 24-fevralda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4611-sonli "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, bu jarayonning huquqiy asosini tashkil etadi. Mazkur qaror bilan 2021-yildan boshlab aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug'urta tashkilotlari va yirik soliq to'lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslar buxgalteriya hisobi yuritilishini MHXS asosida tashkil etishi belgilangan.

O'zbekistonda qonuniy bazaning evolyutsiyasi:

- MHXSni qo'llash bo'yicha birinchi qadamlar (Korporativ boshqaruv kodeksi qabul qilindi);
- Banklar va yirik korxonalar uchun majburiy hisobot standartlari joriy etildi;
- IFRS 9 ("Moliyaviy instrumentlar") va IFRS 16 ("Ijara shartnomalari") qo'llanila boshlandi.

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqqan holda quyidagi jadvalni keltirishimiz mumkin.

1-jadval

O'zbekistonda MHXSni qabul qilish bosqichlari[2]

Yil	Qabul qilingan standartlar	Qo'llanilish doirasi
2018	IFRS 1, IFRS 2	Banklar va yirik korxonalar
2021	IFRS 9, IFRS 15	Barcha yirik korxonalar
2023	IFRS 16, IFRS 17	Davlat korxonalari va qo'shimcha tarmoqlar

MHXSning joriy etilishi O'zbekistonning iqtisodiy tizimida bir qator ijobiy o'zgarishlarga olib keldi. Avvalo, bu investorlar uchun moliyaviy hisobotlarning taqqoslanishini ta'minladi. Xalqaro standartlarga asoslangan hisobotlar,

kompaniyalarning moliyaviy holatini aniq va shaffof tarzda taqdim etadi, bu esa investorlarning ishonchini oshiradi.

Shuningdek, MHXSning joriy etilishi iqtisodiy integratsiyani kuchaytirdi. Xalqaro standartlarga asoslangan hisobotlar, mamlakatning xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirdi, bu esa xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim omil bo'ldi.

MHXSning joriy etilishi moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirdi, bu esa xorijiy investorlar uchun mamlakat iqtisodiyotiga sarmoya kiritishni osonlashtirdi. Xalqaro standartlarga asoslangan hisobotlar, kompaniyalarning moliyaviy holatini aniq va ishonchli tarzda taqdim etadi, bu esa investorlarning ishonchini oshiradi.

MHXSning joriy etilishi iqtisodiy integratsiyani kuchaytirdi. Xalqaro standartlarga asoslangan hisobotlar, mamlakatning xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirdi, bu esa xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim omil bo'ldi.

MHXSning joriy etilishi moliyaviy bozorlarning rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Xalqaro standartlarga asoslangan hisobotlar, moliyaviy bozorlarning shaffofligini oshirdi, bu esa bozor ishtirokchilarining samarali qarorlar qabul qilishiga yordam berdi.

Xulosa

Umuman olganda, O'zbekistonda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish jarayoni mamlakatning iqtisodiy tizimida muhim o'zgarishlarga olib keldi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, mamlakatning global iqtisodiyotga integratsiyasini chuqurlashtirish, investorlar uchun ishonchli va shaffof moliyaviy axborot taqdim etish imkonini yaratdi. Shu bilan birga, bu jarayonning samarali amalga oshirilishi uchun normativ-huquqiy bazaning mustahkamlanishi, malakali kadrlarning tayyorlanishi va xalqaro hamkorlikning rivojlanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4611-sonli qarori (24.02.2020).
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi hisobotlari, 2023.
3. О.С.Штурмина Международные стандарты учета и финансовой отчетности Учебное пособие. Ульяновск : УлГТУ, 2010.
4. Тетерлева.А.С. Международные стандарты финансовой отчетности : [учеб. пособие] / А.С.Тетерлева ; М-во образования и науки Рос.

Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2016. – 176 с. ISBN 978-5-7996-1837-7

5. “Adoption of the International Financial Reporting Standards (IFRS) on companies’ financing structure in emerging economies” Marco Auréliodos Santos, Luiz Paulo LopesFávero, Luiz FernandoDistadio, Finance Research Letters Volume 16, February 2016, Pages 179-189

6. <http://lex.uz/>
7. <https://regulation.gov.uz/>
8. <https://www.norma.uz/>

UMUMIY FIZIKA VA UNING RIVIJLANISH TARIXI HAMDA BOSHQA FANLAR BILAN BOG'LIQLIGI

Andijon davlat pedagogika instituti

Tabiiy va Aniq fanlar fakulteti Kimyo yo'nalishi

Talabasi: **Rahmatjonova Zarina Elyorbek qizi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy fizika fanining mazmuni, tarixiy taraqqiyoti va boshqa fanlar bilan uzviy bog'liqligi yoritilgan. Fizikaning qadimgi sivilizatsiyalardan to zamonaviy fan va texnologiyalargacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Shuningdek, fizikaning matematika, kimyo, biologiya, tibbiyot, muhandislik va boshqa sohalar bilan integratsiyasi, hamkorlikdagi ilmiy ishlanmalar va ularning hayotimizdagi o'rni ochib beriladi. Maqolada fizika fanining hozirgi kundagi ahamiyati va istiqbollari ham ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: fizika, rivojlanish tarixi, tabiiy fanlar, fanlararo bog'liqlik, biofizika, muhandislik, texnologiya, Al-Biruniy, Eynshteyn, ilmiy taraqqiyot

Kirish

Fizika – tabiat hodisalarini o'rganadigan eng qadimiy va asosiy fanlardan biridir. U materiyaning harakati, tuzilishi, energiyaning bir ko'rinishdan boshqasiga aylanishi, vaqt va makon kabi tushunchalarni o'rganadi. Fizika fani insoniyat sivilizatsiyasining rivojida katta rol o'ynagan va bugungi kunda ham zamonaviy texnologiyalar, tibbiyot, muhandislik, astronomiya kabi ko'plab sohalarda asosiy ilmiy tayanch hisoblanadi. Fizika qadimgi davrlarda falsafaning bir qismi sifatida shakllangan. Yunon faylasuflari – Demokrit, Aristotel va Arximed fizikaning ilk asoschilaridan hisoblanadi. Oрта asrlarda esa bu fan diniy va falsafiy qarashlar bilan uyg'un holda rivojlandi.

Asosiy qism

XVII asrda Galileo Galilei, Isaak Nyuton kabi olimlar eksperimental metod va matematik asoslar bilan fizika fanining mustaqil fan sifatida shakllanishiga asos soldilar. XIX asrda elektromagnetizm (Faradey, Maksvell), termodinamika (Karnot, Joule) va optika sohalari rivojlandi. XX asr esa fizikada inqilobiy kashfiyotlar asri bo'ldi — nisbiylik nazariyasi (Einstein), kvant mexikasi (Plank, Bohr, Schrödinger) paydo bo'ldi. Fizikaning shakllanishi insoniyat tafakkurining eng qadimiy bosqichlariga borib taqaladi. Ilk davrlarda odamlar kundalik ehtiyojlar asosida tabiat hodisalarini kuzatib, ularni tushunishga harakat qilganlar. Dastlabki ilmiy fikrlar miloddan avvalgi III–I ming yilliklarga tegishli bo'lib, bu davrda tabiat

hodisalari diniy, mifologik tushunchalar bilan izohlangan. Ammo keyinchalik qadimgi Sharq (Misr, Mesopotamiya, Hindiston, Xitoy) sivilizatsiyalarida ayrim amaliy bilimlar (geometriya, astronomiya, mexanika elementlari) paydo bo'la boshladi.

Qadimgi yunon davrida fizika

Fizika mustaqil fan sifatida ilk bor qadimgi yunon faylasuflari faoliyatida namoyon bo'la boshladi. Miloddan avvalgi VI–IV asrlarda Fales, Anaksimandr, Demokrit, Aristotel kabi faylasuflar tabiatning asosiy qonuniyatlarini tushuntirishga harakat qilishgan. Ayniqsa, Demokritning atomistik nazariyasi fizikaning keyingi rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Arximed esa suyuqliklar statikasi, mexanika va geometriya sohasidagi ishlari bilan ajralib turadi.

O'rta asrlar va islom olamidagi fizika rivoji

O'rta asrlarda, ayniqsa, milodiy VIII–XII asrlarda islom olamida ilm-fan, jumladan, fizika katta rivojga erishdi. Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Al-Biruniy, Al-Fargoniy, Ibn al-Haysam (Alhazen) kabi buyuk allomalar mexanika, optika, astronomiya va boshqa sohalarda muhim ishlar qilganlar. Ayniqsa, Ibn al-Haysamning optika bo'yicha ishlari Yevropa ilm-faniga asos bo'lib xizmat qildi.

Yevropada Uyg'onish davri va ilmiy inqilob

XVII asrda Yevropada ilm-fan sohasida inqilobiy o'zgarishlar yuz berdi. Galileo Galiley tajriba va kuzatish asosida mexanika qonunlarini ishlab chiqdi, u ilmiy metodologiya otasi deb hisoblanadi. Isaak Nyuton esa mexanika, optika va gravitatsiya nazariyasi bilan fizika fanining asoslarini mustahkamladi. Uning "Tabiat falsafasining matematik asoslari" (1687) asari fizikaning ilmiy fan sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

XIX asr – klassik fizikaning gullagan davrda fizikaning ko'plab yangi sohalari shakllandi va chuqurlashdi:

Elektromagnetizm: M. Faradey va J. K. Maksvell elektr va magnit hodisalarini yagona nazariyada birlashtirdi. Maksvell tenglamalari elektromagnit to'lqinlar nazariyasining asosi bo'ldi.

Termodinamika: I. Joule, R. Mayer, S. Karnot va L. Boltzmann energiya saqlanishi, issiqlikning tabiati va entropiya kabi tushunchalarni aniqladilar. Optika va akustika sohalari ham katta kashfiyotlar qilindi.

XX asr – zamonaviy fizika asri

XX asr boshlarida fizikaning klassik chegaralari buzilib, yangi nazariyalar paydo bo'ldi. Nisbiylik nazariyasi (Albert Einstein) 1905-yilgi maxsus nisbiylik nazariyasi va 1915-yilgi umumiy nisbiylik nazariyasi makon, vaqt va tortishish

haqidagi tasavvurlarni tubdan o'zgartirdi. Kvant mexanikasini M. Plank, N. Bohr, V. Geyzenberg, E. Schrödinger va boshqalar mikro dunyo – atom va subatom zarrachalar dunyosini tushuntirib beruvchi nazariyani ishlab chiqdilar. Yadro fizikasi va zarralar fizikasi: Yadro reaktorlarining yaratilishi, atom energiyasining o'zlashtirilishi, elementar zarrachalar (kvark, lepton va boshqalar) haqidagi bilimlar kengaydi.

Hozirgi kunda fizika yangi sohalar – nanotexnologiyalar, kvant kompyuterlar, kosmologiya, supero'tkazuvchanlik, qorong'i materiya va energiya kabi yo'nalishlarda faol rivojlanmoqda. Fizika fani faqat nazariy jihatdan emas, balki insoniyat hayotining har bir jabhasida o'z amaliy ahamiyatini ko'rsatmoqda. Fizika fanining rivojlanish tarixi insoniyat tafakkuri va ilmiy taraqqiyotining ajralmas qismi hisoblanadi. Uning ildizlari qadimiy sivilizatsiyalar davriga borib taqaladi, yunon faylasuflari esa fizikaga falsafiy asos soldilar. O'rta asrlarda islom olamida bu fan chuqur ilmiy tadqiqotlar bilan boyidi, Yevropada esa Uyg'onish davridan boshlab tajriba va matematik asoslar fizikaning mustaqil fan sifatida shakllanishiga zamin yaratdi. XIX asrda klassik fizika o'zining eng yuqori cho'qqisiga yetgan bo'lsa, XX asrda nisbiylik nazariyasi va kvant mexanikasi fizika olamiga tub burilish olib keldi. Bugungi kunda fizika fanining o'rganish doirasi koinot miqyosidan tortib, subatom darajasigacha kengayib bormoqda. Shunday qilib, fizika fani doimo rivojlanishda davom etmoqda va zamonaviy texnologiyalar, fan-texnika yutuqlari, hatto kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylangan ko'plab qurilma va tizimlarning asosi sifatida xizmat qilmoqda. Fizikaning kechagi o'tmishi – bugungi yutuqlarimiz poydevori, ertangi kashfiyotlarimiz yo'l xaritasidir.

Fizika fani tabiat qonuniyatlarini chuqur o'rganar ekan, u boshqa ko'plab fanlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Uning asosiy qonunlari va tushunchalari boshqa tabiiy, texnik va ijtimoiy fanlarga ham xizmat qiladi. Fizika va matematika o'rtasidagi bog'liqlik eng asosiy va chuqur hisoblanadi. Fizik qonunlar ko'pincha matematik ifodalar orqali ifodalanadi, fizik modellar esa matematik tahlil vositalari yordamida ishlab chiqiladi. Hisob-kitoblar, differensial tenglamalar, statistik tahlil va algebraik ifodalar fizikada keng qo'llanadi. Fizika va kimyo orasidagi bog'liqlik atom va molekulalarning tuzilishi, issiqlik, energiya, yorug'lik va elektr hodisalari orqali namoyon bo'ladi. Ayniqsa, fizik kimyo va kvant kimyosi fanlari bu ikki yo'nalishning kesishgan nuqtasidir. Spektroskopiya, termodinamika va elektromagnit nurlanish kimyoviy reaksiyalarni tushunishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Biologik jarayonlarni fizik qonunlar asosida tushuntirish biofizika fanining asosini tashkil etadi. Masalan, yurak urishi, qon aylanishi, nerv

impulslarining tarqalishi kabi fiziologik hodisalar mexanika, elektr va optika qonunlariga tayanadi. Molekulyar biologiya va genetika sohalarida ham fizikaviy vositalar (masalan, rentgen nurlanish, elektron mikroskopiya) qo'llaniladi. Tibbiyotda fizik usullar keng qo'llaniladi: rentgen, ultratovush, magnit-rezonans tomografiyasi (MRT), radiatsion terapiya — bularning barchasi fizik prinsiplar asosida ishlaydi. Tibbiy fizika sohasi inson organizmini o'rganishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llashga imkon beradi.

Muhandislik fanlarining deyarli barcha yo'nalishlari (mexanika, elektrotexnika, qurilish, aviatsiya, energetika) fizik qonunlarsiz mavjud bo'la olmaydi. Muhandislar fizikani amaliyotda qo'llab, qurilmalar, inshootlar, energetik tizimlar, avtomatlashtirilgan jarayonlarni yaratadilar. Kompyuterlar va elektronika qurilmalari kvant fizikasi, yarimo'tkazgichlar fizikasi, elektromagnit to'lqinlar kabi sohalar asosida yaratilgan. Kvantal informatika esa bugungi kunda fizik va axborot texnologiyalarining kesishgan eng ilg'or yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Atrof-muhitdagi fizik jarayonlarni (issiqlik almashinuvi, radiatsiya, akustika, yorug'lik tarqalishi) tushunish ekologik muammolarni hal etishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, iqlim o'zgarishi, atmosferaning isishi, radiatsion ifloslanish kabi muammolarni fizik modellar orqali tahlil qilish mumkin. Fizika fani nafaqat o'zining ichki tizimi va qonuniyatlariga ega, balki u boshqa fanlarning ilmiy poydevorini tashkil qiladi. Turli fanlar bilan integratsiyasi orqali fizika fanlararo yondashuvni ta'minlaydi va yangi kashfiyotlar uchun mustahkam zamin yaratadi.

Xulosa: Bugungi kunda fizika mustaqil fan sifatida nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham hayotimizning barcha sohalarida qo'llaniladi. U biologiya, kimyo, matematika, tibbiyot, muhandislik, ekologiya kabi ko'plab fanlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, fanlararo hamkorlik orqali yangi yutuqlarga yo'l ochmoqda. Shunday qilib, fizika fani insoniyat taraqqiyoti, texnologik rivojlanish va kundalik hayotimizni yengillashtirishda hal qiluvchi o'rin egallaydi. Uning chuqur o'rganilishi zamonaviy fan-texnika taraqqiyoti uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. To'xtayev N.A., Xolmuhamedov N.M. Fizikadan ma'ruzalar matni. – Toshkent: TDPU, 2020. – 360 b.
2. Nazarov D.M., To'g'aymurodov A.F. Umumiy fizika kursi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019. – 432 b.
3. Karimov A., Musurmonov Q. va boshq. Fizika: O'quv qo'llanma. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. – 388 b.

4. Musurmonov Q.A., Rajabov A.J. Zamonaviy fizika va texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021. – 290 b.
5. Yo‘ldoshev Q., Asqarov M. Fizika o‘qitish metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2018. – 256 b.
6. Abdurahmonov A.A., Qurbonov S.T. Fizika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 312 b.

PEDAGOGIK FAOLIYATDA QADRIYATLAR VA ZAMONAVIY TALABLAR

Andijon davlat pedagogika instituti

Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo`nalishi

Talabasi: **Xaydarova Nodirabonu Xayrullo qizi**

Ilmiy rahbar: **Turdiyeva Shoxidaxon Anvardjanovna**

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik faoliyatda qadriyatlar va zamonaviy talablar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. An'anaviy metodikalarda shakllangan ustoz-shogird munosabatlari, axloqiy-me'yoriy qadriyatlarning o'rni va ularning zamonaviy ta'lim vositalarida qanday ifodalanayotganiga alohida e'tibor qaratilgan. Zamonaviy metodlarning imkoniyatlari, interaktiv ta'lim yondashuvlari, raqamli texnologiyalar yordamida qadriyatlarni o'rgatish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, qadriyatlar va zamonaviy yondashuvlar uyg'unligini ta'minlash bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: qadriyatlar, pedagogik faoliyat, zamonaviy talablar, ta'lim metodikasi, interaktiv ta'lim, ustoz-shogird an'anasi, milliy tarbiya, raqamli texnologiyalar

Kirish

Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimining asosiy vazifasi nafaqat bilim berish, balki barkamol shaxsni shakllantirishdan iborat. Bu jarayonda qadriyatlar muhim rol o'ynaydi. Qadriyatlar – bu insonning hayotdagi yo'nalishini, uning shaxsiyati, axloqiy me'yori va ijtimoiy munosabatlarini belgilovchi tamoyillardir. Bugungi kunda pedagogik faoliyat zamon bilan hamnafas bo'lishi, global jarayonlarga moslashishi kerak. Shu bilan birga, u milliy qadriyatlar asosida shakllanishi va insoniylik mezonlarini asrab-avaylashi zarur. Pedagogik faoliyatda qadriyatlar va zamonaviy talablar uyg'unligi – bu ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarda mustahkam ijtimoiy ong va ongli hayot falsafasini shakllantirishning muhim omilidir. Mazkur maqolada pedagogik faoliyatda qadriyatlar va zamonaviy talablar o'rtasidagi muvozanatni izlash, ularning uyg'unlashuv yo'llarini tahlil qilish maqsad qilingan.

Asosiy qism

Qadriyatlar – bu jamiyat tomonidan muhim deb topilgan, kishilarning ongiga singdirilgan, shaxsiy va ijtimoiy hayotni boshqaruvchi tushunchalardir. Milliy qadriyatlar xalqning tarixi, dini, an'analari, urf-odatlar bilan bog'liq bo'lib, har bir

avlod tomonidan asrab-avaylanadi va keyingi avlodga yetkaziladi. Ta'lim tizimi esa bu qadriyatlarni o'quvchi ongiga singdiruvchi asosiy ijtimoiy institutdir. Pedagogik faoliyatda qadriyatlar va zamonaviy talablar o'rtasidagi uyg'unlik – bu ta'limning barqarorligi va samaradorligining kafolatidir. Innovatsion metodlar va raqamli vositalar ta'lim jarayonini samarali qilish imkonini bersa-da, bu jarayonning markazida insoniy qadriyatlar, o'qituvchining shaxsi, mehr va mas'uliyat turishi kerak. O'qituvchi zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallab borishi bilan birga, ma'naviy yetuk, tarbiyaviy salohiyatga ega bo'lishi, milliy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazishda fidoyilik ko'rsatishi zarur. Aynan shunday uyg'unlik asosida biz kelajak avlodni – barkamol, vatanparvar, bilimli va ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashimiz mumkin. Milliy qadriyatlarning ta'lim dasturlarida o'z aksini topishi ham muhim. Masalan, adabiyot, tarix, madaniyat, ona tili darslarida o'zbek xalqining boy merosi, buyuk allomalar, ajdodlar ibrati asosida yosh avlodga vatanparvarlik, yurtga sadoqat, ota-onaga hurmat, mehnatsevarlik kabi qadriyatlar singdiriladi. Bugungi kunda ta'lim sohasi tubdan o'zgarib, globallashtirish va raqamli transformatsiya sharoitida faoliyat yuritmoqda. Bu esa pedagogik faoliyatga yangi-yangi talablarni qo'yimoqda. Endilikda o'qituvchidan faqat o'z fanini mukammal bilish emas, balki zamonaviy texnologiyalarni qo'llay olish, interaktiv metodlardan foydalanish, o'quvchilar bilan psixologik muloqot o'rnatish, ijtimoiy kompetensiyalarga ega bo'lish talab qilinmoqda. Qadriyatlar pedagogik faoliyatda quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

O'quv dasturlarining mazmunida

O'qituvchi shaxsiy namunasi va uning munosabatlarida

Tarbiyaviy ishlar va sinfdan tashqari faoliyatlarda

Shuningdek, o'qituvchining o'ziga xos kasbiy qadriyatlari – halollik, mas'uliyat, mehribonlik, adolatparvarlik – ham ta'lim-tarbiya sifatiga bevosita ta'sir qiladi. XXI asrda pedagogik faoliyat zamonaviy o'zgarishlarga javob berishi kerak. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, raqamli ta'lim vositalarining keng joriy etilishi, o'quvchilarning yangicha fikrlashi – bularning barchasi pedagogdan yangicha yondashuvni talab qiladi. Bu talablar pedagogik faoliyatga yangi metod va yondashuvlarni olib kirishni taqozo etmoqda. Masalan, STEAM texnologiyasi, onlayn platformalar, gamifikatsiya, loyiha asosida o'qitish kabi usullar ayni zamonaviy ehtiyojlarga javob beradi. Har qanday innovatsiya milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashgandagina samara beradi. O'qituvchi yangiliklarga ochiq bo'lishi, lekin shu bilan birga o'z shaxsiyati, milliy identiteti va

tarbiya asoslariga sodiq qolishi kerak. Buning uchun quyidagi yondashuvlar foydalidir:

An'anaviy va zamonaviy metodlarning sintezi – masalan, xalq og'zaki ijodidan foydalangan holda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Raqamli vositalar orqali qadriyatlarni targ'ib qilish – video darslar, animatsiyalar orqali ma'naviy tarbiya

Individual yondashuv – har bir o'quvchining ehtiyojlari va qadriyat tizimini inobatga olish

Integratsiyalashgan fanlararo yondashuv – tarix, adabiyot va axloqiy fanlarni uyg'un olib borish orqali qadriyatlarni chuqurroq anglash

Pedagogik faoliyatda qadriyatlar va zamonaviy talablarni uyg'unlashtirish o'qituvchidan yuqori saviyadagi refleksiya va tashabbuskorlikni talab qiladi. Har bir dars – bu nafaqat bilim berish, balki tarbiya, hayotga tayyorlash jarayonidir. Pedagogik faoliyat – bu nafaqat bilim berish jarayoni, balki tarbiyaviy, ma'naviy, axloqiy qadriyatlarni yosh avlod qalbiga singdirish vazifasini ham o'z ichiga oluvchi mas'uliyatli kasbdir. Ushbu faoliyat tarix davomida o'zgarib bordi, ammo uning asosini tashkil etuvchi qadriyatlar har doim dolzarb bo'lib qolgan. Bugungi kunda esa bu qadriyatlar zamonaviy talablar bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'lishi, an'anaviy metodikaning yangi shakllar bilan to'ldirilishi talab etilmoqda. Ushbu maqolada pedagogik qadriyatlarning an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar kesimida o'rganilishi ko'zda tutiladi. An'anaviy pedagogik yondashuvlarda ustozshogird an'anasi asosiy o'rinni egallagan. O'qituvchi bilim manbai, tarbiya beruvchi va axloqiy ibrat timsoli sifatida ko'rilgan. Ta'lim jarayoni asosan monologik tarzda olib borilgan bo'lib, bunda o'qituvchi faol, o'quvchi esa passiv tinglovchi sifatida qatnashgan. Darslar kitob asosida, yozma topshiriqlar, savol-javoblar va eslab qolishga yo'naltirilgan mashqlar orqali tashkil etilgan. An'anaviy metodikada quyidagi qadriyatlarga alohida urg'u berilgan: ota-ona, ustoz, katta yoshdagilarga hurmat, mehnatsevarlik, halollik, vatanparvarlik, milliy urf-odatlar va qadriyatlarni asrash, kollektivchilik va birdamlik ruhida tarbiya. Masalan, adabiyot darslarida Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Oybek kabi adiblarning asarlari orqali ezgulik, sabr-toqat, halollik, muhabbat, fidoyilik singari qadriyatlar o'quvchilarga singdirilgan. Tarix darslarida esa ajdodlarimizning vatan himoyasi yo'lidagi jasorati orqali yurtga sadoqat tuyg'usi mustahkamlangan. Biroq bu yondashuvda o'quvchining mustaqil fikrlashi, tanqidiy yondashuvi, shaxs sifatida rivojlanishiga yetarlicha imkon berilmagan. Shuning uchun ham hozirgi kunda zamonaviy talablarga moslashuv zarurati tug'ildi. Zamonaviy davr ta'limi innovatsion

texnologiyalar, raqamli vositalar, global axborot oqimi, tezkor o'zgarishlar bilan ajralib turadi. Bugungi o'quvchi ilgari bilmagan imkoniyatlarga ega: internet orqali dunyoqarashini kengaytirmoqda, ijtimoiy tarmoqlarda faol, tanqidiy fikrlay oladi va o'z pozitsiyasini himoya qilishga intiladi. Shunday sharoitda o'qituvchi o'z faoliyatini zamonaviy pedagogik talablar asosida qayta qurishi lozim. Ular orasida quyidagilar muhim o'rin tutadi: Interaktiv metodlardan foydalanish (bahsmunozara, guruhda ishlash, rolli o'yinlar), Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (individual yondashuv, iqtidorni aniqlash), Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish (taqdimotlar, onlayn darslar, elektron testlar), Tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish, O'quvchining faolligi, tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash.

Zamonaviy o'qituvchi – bu bilim beruvchi emas, balki o'quvchi rivojini boshqaruvchi mentor, yo'lko'rsatuvchi, koordinator sifatida faoliyat yuritadi. Misol uchun, biologiya darsida oddiy ma'ruza o'rniga raqamli laboratoriya vositalari orqali virtual tajriba o'tkazish, tarix fanida interaktiv xaritalardan foydalanish, adabiyot fanida esa personajlar o'rtasida simulyatsiya qilish – bularning barchasi zamonaviy ta'lim uslublaridir. Eng muhimi, zamonaviy metodikalar qadriyatlarni inkor etmaydi, aksincha ularni yangi vositalar orqali yetkazadi. Bu ikki yondashuv qarama-qarshi emas, balki to'ldiruvchi bo'lishi mumkin. Masalan, vatanparvarlikni o'quvchilarga tushuntirish uchun an'anaviy darsga qo'shimcha tarzda videoroliklar, interaktiv savol-javoblar, virtual ekskursiyalar tashkil etish mumkin. Shu orqali qadriyatlar osonroq, tezroq va samaraliroq yetkaziladi. Uyg'un yondashuv namunalari sifatida quyidagilarni kiritishimiz mumkin. "Ona yurtim faxrim mening" mavzusida o'quvchilarni multimedia taqdimot tayyorlashga undash. "Halollik – inson fazilati" mavzusida mini-diskussiya va dramatik sahnalar uyushtirish. "Qadriyatlar viktorinasi" orqali o'quvchilarni milliy tarix va madaniyatga qiziqtirish. O'quvchi shaxsiyatini rivojlantirishda zamonaviy psixologik yondashuvlar – empatiya, faol tinglash, mulohazali yondashuv kabi ko'nikmalar ham qadriyatlarning yangi ko'rinishlaridir. Ustoz-shogird an'anasi ham bugun mentorlik shaklida yangicha mazmunga ega bo'lmoqda. Pedagogik faoliyatda qadriyatlar har doim muhim bo'lib qoladi. Ular jamiyat barqarorligi, shaxs shakllanishi, ijtimoiy madaniyatning asosi hisoblanadi. Zamonaviy talablar esa bu qadriyatlarni yetkazishning yangi vosita va shakllarini taqdim etadi. Demak, muvaffaqiyatli pedagog – bu an'anaviy qadriyatlarni zamonaviy metodlar orqali samarali singdira oladigan ustozdir. Ana shunday ustozlar kelajak avlodni nafaqat

bilimli, balki ma'naviy yetuk, mustaqil fikrlaydigan, sog'lom dunyoqarashli shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Xulosa: Pedagogik faoliyatda qadriyatlar va zamonaviy talablar o'rtasidagi uyg'unlik – bu ta'limning barqarorligi va samaradorligining kafolatidir. Innovatsion metodlar va raqamli vositalar ta'lim jarayonini samarali qilish imkonini bersa-da, bu jarayonning markazida insoniy qadriyatlar, o'qituvchining shaxsi, mehr va mas'uliyat turishi kerak. O'qituvchi zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallab borishi bilan birga, ma'naviy yetuk, tarbiyaviy salohiyatga ega bo'lishi, milliy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazishda fidoyilik ko'rsatishi zarur. Aynan shunday uyg'unlik asosida biz kelajak avlodni – barkamol, vatanparvar, bilimli va ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Qodirov A., Jo'rayev A. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
3. Hasanboeva M. O'qituvchi va tarbiyachi mahorati. – Toshkent: Fan, 2017.
4. Turdiev Q., Mahmudov N. Zamonaviy dars: shakl va metodlar. – Toshkent: Iste'dod, 2021.
5. Rasulov M. Milliy qadriyatlar va ularning ta'limdagi o'rni. – “Ma'rifat” jurnali, 2022, №4.

QONNING BIOKIMYOSI

Alfraganust universiteti nodavlat oliy ta'lim tashkiloti

Tibbiyot fakulteti 2-kurs talabasi

Ziyodullayeva Iroda Baxriddinovnaning yozgan maqolasi

Gmail: irodaziyoedullayeva67@gmail.com Teli: +99897 374 25 05

Annotatsiya

Ushbu maqolada qonning biokimyoviy tarkibi, uning asosiy komponentlari va ularning organizmdagi fiziologik roli tahlil qilinadi. Qon plazmasi va shaklli elementlarining kimyoviy xususiyatlari, ularning metabolik jarayonlardagi ishtiroki, shuningdek, gemostaz, bufer tizimlari va qon gazlari muvozanati kabi muhim biokimyoviy mexanizmlar yoritiladi. Shuningdek, qon biokimyosi diagnostika va tibbiyotda, xususan, patologik holatlarni aniqlash va baholashda qanday qo'llanilishi batafsil ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari qon biokimyosining klinik ahamiyatini yoritishga, shuningdek, organizmdagi homeostazning saqlanishida uning ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar

qon biokimyosi, plazma, eritrotsit, leykotsit, trombosit, gemoglobin, gemostaz, bufer tizimlari, metabolizm, diagnostika, homeostaz.

Annotation

Blood biochemistry is a fundamental field of medical science that explores the chemical composition and metabolic functions of blood. This article examines the biochemical components of blood, including plasma proteins, electrolytes, enzymes, and metabolites, as well as their role in physiological and pathological processes. The study also presents empirical data on blood biochemical parameters in healthy individuals and patients with metabolic disorders such as diabetes, liver disease, and cardiovascular conditions. The findings emphasize the importance of biochemical blood analysis in disease diagnosis, prognosis, and personalized medical treatment.

Keywords

blood biochemistry, plasma proteins, electrolytes, metabolic disorders, enzymatic activity, disease diagnostics.

Аннотация

Биохимия крови — это фундаментальная область медицинской науки, изучающая химический состав и метаболические функции крови. В данной

статье рассматриваются биохимические компоненты крови, включая белки плазмы, электролиты, ферменты и метаболиты, а также их роль в физиологических и патологических процессах. Исследование также включает эмпирические данные о биохимических показателях крови у здоровых людей и пациентов с метаболическими нарушениями, такими как диабет, заболевания печени и сердечно-сосудистые патологии. Полученные результаты подчеркивают значимость биохимического анализа крови в диагностике, прогнозировании и персонализированном лечении заболеваний.

Ключевые слова

биохимия крови, белки плазмы, электролиты, метаболические нарушения, ферментативная активность, диагностика заболеваний.

Kirish

Qon organizmning asosiy hayotiy suyuqligi bo'lib, uning biokimyoviy tarkibi organizmning normal fiziologik funksiyalarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. U ozuqa moddalarini, kislorodni va gormonlarni to'qimalarga yetkazib berish, metabolik mahsulotlarni chiqarish organlariga tashish, shuningdek, immun javob va homeostazni saqlash kabi asosiy vazifalarni bajaradi. Qonning biokimyoviy tarkibi murakkab bo'lib, plazma va shaklli elementlardan tashkil topgan. Plazma tarkibida suv, elektrolitlar, oqsillar, uglevodlar, lipidlar va boshqa metabolitlar mavjud bo'lib, ular organizmning turli jarayonlarini tartibga solishda ishtirok etadi. Shaklli elementlar – eritrotsitlar, leykotsitlar va trombotsitlar – o'ziga xos biokimyoviy xususiyatlarga ega bo'lib, qonning muhim funksiyalarini bajarishda qatnashadi. Eritrotsitlar gemoglobin tufayli kislorod tashish vazifasini bajaradi, leykotsitlar immun himoyani ta'minlaydi, trombotsitlar esa qon ivish jarayonida ishtirok etadi. Qonning bufer tizimlari pH muvozanatini saqlashga yordam beradi, gemostaz esa qonning normal agregatsiyasini va tomir tizimining yaxlitligini ta'minlaydi. So'nggi ilmiy tadqiqotlar qon biokimyosining patologik holatlarni erta aniqlash va klinik diagnostikada muhim rol o'ynashini ko'rsatmoqda. Biokimyoviy tahlillar orqali qandli diabet, yurak-qon tomir kasalliklari, buyrak va jigar disfunktsiyalari kabi kasalliklarni aniqlash va monitoring qilish imkoniyati mavjud. Shu sababli, qon biokimyosi nafaqat fundamental tibbiy tadqiqotlar, balki amaliy tibbiyot sohasida ham katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada qonning biokimyoviy tarkibi va uning organizmdagi roli tahlil qilinib, klinik ahamiyati va diagnostik imkoniyatlari yoritiladi.

Asosiy qism

Qon suyuq birikma bo'lib, uning tarkibi plazma va shaklli elementlardan iborat. Plazma qonni 55% ini tashkil etib, uning asosiy komponenti suv (90-92%) bo'lib, unda turli moddalar, jumladan, elektrolitlar, oqsillar, lipidlar, uglevodlar va metabolik mahsulotlar erigan holda bo'ladi. Plazmadagi oqsillar (albumin, globulinlar, fibrinogen) organizmning oziqlanishi, immuniteti va qon ivishi jarayonida muhim rol o'ynaydi. Shaklli elementlar esa eritrotsitlar, leykotsitlar va trombotsitlardan iborat. Eritrotsitlar – asosiy vazifasi kislorod tashish bo'lgan hujayralardir. Ularning tarkibidagi gemoglobin kislorodni bog'lash va to'qimalarga yetkazib berish funksiyasini bajaradi. Gemoglobinning tuzilishi va funksional xususiyatlari organizmning nafas olish jarayonlariga bevosita ta'sir qiladi. Leykotsitlar – immun tizimining asosiy elementlari bo'lib, bakteriyalar, viruslar va boshqa patogen mikroorganizmlarga qarshi kurashishda ishtirok etadi. Ular monotsitlar, limfotsitlar, neytrofillar, eozinofillar va bazofillarga bo'linadi. Trombotsitlar – qon ivish jarayonida ishtirok etib, jarohatlangan joylarda qon ketishini to'xtatish va tomir devorlarini tiklashga yordam beradi. Qon organizmda bir necha muhim biokimyoviy funksiyalarni bajaradi. Transport funksiyasi – kislorod, karbonat anhidrid, gormonlar, oziq moddalar va metabolik mahsulotlarni tashiydi. Gomeostaz va bufer tizimlari – qonning vodorod ionlari konsentratsiyasini (pH) barqaror saqlash uchun bikarbonat, fosfat va oqsil bufer tizimlari ishlaydi. Inson qoni pH muvozanatini 7,35-7,45 oraliqda ushlab turadi. Himoya funksiyasi – leykotsitlar va antikorlar organizmni patogenlardan himoya qiladi. Regulyator funksiyasi – qon orqali tashiladigan gormonlar va fermentlar metabolik jarayonlarni nazorat qiladi. Termoregulyatsiya – qon tana haroratini tartibga solishda ishtirok etadi. Qonning metabolik xususiyatlari va kasalliklar diagnostikasidagi ahamiyati. Qonning biokimyosi organizmdagi metabolik jarayonlarning holatini baholash imkonini beradi. Biokimyoviy tahlillar orqali quyidagi kasalliklar aniqlanadi. Diabet mellitus – qondagi glyukoza darajasining oshishi orqali tashxis qilinadi. Glyukoza va glikozillangan gemoglobin (HbA1c) darajasi diabetni aniqlash va nazorat qilishda muhim ahamiyatga ega. Yurak-qon tomir kasalliklari – qondagi lipid profili (xolesterin, triglitseridlar, past va yuqori zichlikdagi lipoproteinlar) yurak ishemik kasalliklari xavfini baholashda qo'llaniladi. Buyrak va jigar kasalliklari – kreatinin, mochevina, alanin aminotransferaza (ALT), aspartat aminotransferaza (AST), bilirubin va boshqa ko'rsatkichlar orqali bu a'zolarining faoliyati baholanadi. Qon kasalliklari – anemiya, leykoz va boshqa gematologik kasalliklar gemoglobin,

leykotsit va trombositlar darajasi orqali aniqlanadi. Hozirgi vaqtda molekulyar biologiya va tibbiyot sohasidagi ilg'or tadqiqotlar qon biokimyosini chuqurroq o'rganish imkonini bermogda. Sun'iy intellekt asosida ishlovchi biokimyoviy diagnostika usullari qonda onkologik biomarkerlarni aniqlashda qo'llanilmoqda. Genetik tahlillar esa irsiy kasalliklarni oldindan prognoz qilishga yordam bermogda. Qon biokimyosi nafaqat diagnostikada, balki individual davolash usullarini ishlab chiqishda ham muhim rol o'ynaydi. Farmakogenomika tadqiqotlari orqali har bir bemorga mos keladigan individual terapiya usullarini ishlab chiqish imkoniyati kengaymogda. Qonning biokimyosi organizmning umumiy holatini baholash, kasalliklarni erta aniqlash va davolash strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Uning tarkibiy qismlari va biokimyoviy jarayonlari orqali organizmning metabolik muvozanati, immunitet darajasi va patologik o'zgarishlari haqida aniq ma'lumot olish mumkin. So'nggi yillarda olib borilayotgan tadqiqotlar qon biokimyosi asosida yangi diagnostik va terapevtik texnologiyalarni rivojlantirishga zamin yaratmogda.

Empirik tahlil

Qonning biokimyosi bo'yicha empirik tahlil uning tarkibiy komponentlarini aniqlash, metabolik jarayonlarga ta'sirini baholash va kasalliklarni erta aniqlash maqsadida amalga oshiriladi. Ushbu bo'limda qon biokimyoviy tahlillaridan olingan empirik ma'lumotlar asosida qonning normal holati va patologik o'zgarishlari tahlil qilinadi. Empirik tahlil uchun qon namunalarini klinik va laboratoriya sharoitida tahlil qilish ishlari olib borildi. Tadqiqot doirasida turli yoshdagi va jinsdagi insonlardan qon namunalari olinib, ularning asosiy biokimyoviy ko'rsatkichlari baholandi. Tahlillar quyidagi metodlar yordamida amalga oshirildi. Spektrofotometriya – qondagi metabolitlar (glukoza, bilirubin, kreatinin) darajasini aniqlash. Elektroforez – qon plazmasidagi oqsillar fraksiyalarini ajratish va ularning nisbatini baholash. Gazli xromatografiya-mass spektrometriya (GC-MS) – lipidlar va boshqa organik moddalar konsentratsiyasini aniqlash. Enzimatik tahlillar – jigar va buyrak fermentlari faolligini baholash (AST, ALT, GGT). Ion selektiv elektrodslari – qondagi elektrolitlar (Na^+ , K^+ , Ca^{2+} , Cl^-) miqdorini o'lchash. Tadqiqotga turli fiziologik va patologik holatdagi bemorlar jalb qilinib, sog'lom odamlarda va kasallik bilan og'rigan bemorlarda qon biokimyoviy tarkibi o'rtasidagi farqlar o'rganildi. Sog'lom odamlarda qon biokimyoviy tahlillari quyidagi diapazonlarda bo'lishi aniqlandi:

Ko'rsatkich	Norma(Erkaklar)	Norma(Ayollar)	O'lchov birligi
Glukoza	3,9-5,8	3,9-5,5	mmol/L

Kreatinin	62-115	53-97	μmol/L
Xolesterin(umumiy)	3,6-5,2	3,6-5,2	mmol/L
Triglits eritlar	0,5-1,7	0,4-1,6	mmol/L
AST(Aspart at AT)	10-40	9-32	U/L
ALT(Alanin AT)	10-50	7-35	U/L
NA ⁺	135-145	135-145	mmol/L
T ⁺	3,5-5,1	3,5-5,1	mmol/L

Tahlillar natijasida sogʻlom insonlarda qonning biokimyoviy tarkibi normal fiziologik chegaralarda boʻlishi aniqlandi. Qandli diabet bilan kasallangan bemorlarda qon biokimyoviy tahlillari natijalari quyidagi oʻzgarishlarni koʻrsatdi. Glukoza darajasining oshishi (7,0 – 12,5 mmol/L gacha). Glikozillangan gemoglobin (HbA1c) darajasining koʻtarilishi (6,5% dan yuqori). Lipid metabolizmining buzilishi – xolesterin va triglitseridlar miqdorining oshishi. Elektrolit balansining buzilishi – kaliy va natriy konsentratsiyasida oʻzgarishlar kuzatilgan. Jigar sirrozi va gepatit bilan kasallangan bemorlarda quyidagi qon biokimyoviy oʻzgarishlar kuzatildi. ALT va AST fermentlari darajasining 2-3 baravargacha oshishi. Bilirubin miqdorining oshishi (20-50 μmol/L). Albumin darajasining pasayishi (<35 g/L). Qon ivish tizimining buzilishi – protrombin indeksining pasayishi. Ishemik yurak kasalligi va gipertenziya bilan ogʻrigan bemorlarda quyidagi oʻzgarishlar kuzatildi. Xolesterin va past zichlikdagi lipoproteinlar (LDL) miqdorining ortishi. Triglitseridlarning yuqori darajaga chiqishi (2,5 mmol/L dan yuqori). Kaliy va natriy muvozanatining buzilishi. Giperkoagulyatsiya holatlari – qonning quyuqlashishi va trombozga moyillik oshishi. Ushbu empirik tadqiqot qon biokimyoviy koʻrsatkichlari organizmning umumiy salomatligi bilan bevosita bogʻliq ekanligini tasdiqladi. Klinik amaliyotda qon tahlillari asosida kasalliklarni erta tashxislash, ularning rivojlanish dinamikasini kuzatish va shaxsiy terapiya usullarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi. Sogʻlom odamlarda qon biokimyoviy koʻrsatkichlari muayyan diapazonda boʻlib, bu organizmning normal metabolik faolligini taʼminlaydi. Qandli diabet, jigar kasalliklari va yurak-qon tomir kasalliklari bilan ogʻrigan bemorlarda qon tarkibida sezilarli oʻzgarishlar kuzatiladi, bu kasalliklarni aniqlash va davolashda muhim diagnostik ahamiyat kasb etadi. Qonning biokimyoviy tahlillari shaxsiy tibbiy yondashuvni ishlab chiqishda va kasalliklarning oldini olishda muhim rol oʻynaydi. Ilmiy tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, qon biokimyoviy tahlillarining avtomatlashtirilgan tizimlar orqali

amalga oshirilishi tibbiyotda diagnostikaning aniqligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, qon biokimyosini chuqur o'rganish va empirik ma'lumotlarni keng qo'llash tibbiy amaliyot va ilmiy izlanishlar uchun dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Qon biokimyosi inson organizmidagi fiziologik jarayonlarning kechishi, metabolik muvozanat va turli kasalliklarning rivojlanish mexanizmlarini tushunishda fundamental ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, qonning tarkibiy komponentlari – plazma, shaklli elementlar, elektrolitlar, fermentlar va boshqa biokimyoviy moddalarning konsentratsiyasi organizmning umumiy salomatligi haqida muhim ma'lumot beradi. Empirik tahlil natijalari qon biokimyoviy ko'rsatkichlarining turli patologik holatlar bilan o'zaro bog'liqligini tasdiqladi. Qandli diabet bilan og'rigan bemorlarda qon glyukoza darajasining ortishi, lipid metabolizmining buzilishi va elektrolit balansining o'zgarishi kuzatildi. Jigar kasalliklarida (gepatit, sirroz) ALT, AST, bilirubin va albumin darajasidagi sezilarli farqlar aniqlandi, bu jigar hujayralarining shikastlanish darajasini baholashga imkon beradi. Yurak-qon tomir kasalliklari bilan bog'liq holda xolesterin va triglitseridlar darajasining ortishi, shuningdek, qon ivish tizimidagi buzilishlar kuzatildi, bu yurak ishemik kasalliklari va tromboz xavfini oshiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qon biokimyoviy tahlillari nafaqat kasalliklarni tashxislash, balki ularning oldini olish va individual davolash strategiyalarini ishlab chiqishda ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy diagnostika usullari, xususan, molekulyar biotexnologiyalar va avtomatlashtirilgan biokimyoviy tahlil tizimlarining rivojlanishi tibbiyotda yangi innovatsion yondashuvlarni joriy etishga imkon bermoqda. Shu sababli, qon biokimyosining ilmiy tadqiqotlari va amaliy qo'llanilishi tibbiyot va biologiya sohasida dolzarb yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda. Kelajakda ushbu yo'nalishda olib boriladigan chuqur izlanishlar qonning biokimyoviy xususiyatlarini yanada chuqurroq o'rganish va kasalliklarning erta bosqichda aniqlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ganong, W. F. (2019). Review of Medical Physiology. McGraw-Hill Education.
2. Hall, J. E. (2021). Guyton and Hall Textbook of Medical Physiology. Elsevier.
3. Devlin, T. M. (2020). Textbook of Biochemistry with Clinical Correlations. Wiley.
4. Marshall, W. J., & Bangert, S. K. (2018). Clinical Chemistry: Metabolic and Clinical Aspects. Elsevier.

5. Tietz, N. W. (2019). Fundamentals of Clinical Chemistry and Molecular Diagnostics. Elsevier.
6. Baynes, J. W., & Dominiczak, M. H. (2019). Medical Biochemistry. Elsevier.
7. Burtis, C. A., Ashwood, E. R., & Bruns, D. E. (2018). Tietz Textbook of Clinical Chemistry and Molecular Diagnostics. Elsevier.
8. Nelson, D. L., & Cox, M. M. (2021). Lehninger Principles of Biochemistry. Macmillan Learning.
9. Alberts, B., Johnson, A., Lewis, J., Raff, M., Roberts, K., & Walter, P. (2020). Molecular Biology of the Cell. Garland Science.
10. WHO (2022). Laboratory Guidelines for Biochemical Investigations of Blood Disorders. World Health Organization.

RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALARGA TA'LIM TARBIYA BERISH

Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim va Mahsus pedagogika yo'nalishi
Talabasi: **Rozimboyeva Maftuna Jo'rabek qizi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarga ta'lim-tarbiya berishning dolzarb masalalari yoritilgan. Bunday bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, ularni o'qitish va tarbiyalashda qo'llaniladigan metod va yondashuvlar, maxsus ta'lim shakllari hamda inklyuziv ta'lim tizimidagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlik, kasbga yo'naltirish, ijtimoiy moslashuvga tayyorlash kabi jihatlar ham chuqur yoritilib, ushbu bolalarning jamiyatga integratsiyalashuvi uchun zarur sharoitlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Ruhiy rivojlanishi sust bolalar, maxsus ta'lim, inklyuziv ta'lim, pedagogik yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy moslashuv, ota-ona hamkorligi.

Kirish

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish har qanday jamiyat uchun muhim ijtimoiy va pedagogik vazifalardan biridir. Bunday bolalar maxsus yondashuvni, chuqur psixologik va pedagogik tahlil asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonini talab qiladi. Ularning rivojlanishidagi cheklovlar tug'ma yoki erta bolalik davrida olingan travmalar, asab tizimining organik shikastlanishlari natijasida yuzaga keladi. Bu bolalar intellektual, hissiy va ijtimoiy rivojlanish sohalarida sekinlik va orqalanish bilan ajralib turadi. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar odatda fikrlashda, nutqda, xotirada, diqqatni jamlashda va ijtimoiy muomalada qiyinchiliklarga duch keladilar. Ularning aqliy faoliyati beqaror, mustaqil fikrlashi zaif, so'z boyligi cheklangan, ko'rsatmaga asoslangan harakatlar ustun bo'ladi. Bunday bolalarning ko'pchiligida hissiy beqarorlik, impulsivlik, ijtimoiy muhitga moslashishda qiynalish kabi belgilar ham kuzatiladi. Shu sababli ularga beriladigan ta'lim jarayoni umumiy ta'lim tizimidan tubdan farq qiladi.

Asosiy qism

Maxsus pedagogika bu bolalarning imkoniyatlariga moslashtirilgan dasturlar asosida darslar tashkil etadi. Ushbu dasturlar real hayotiy vaziyatlarga asoslangan, amaliy faoliyatga yo'naltirilgan bo'lib, bolalarning asta-sekin ijtimoiy muhitga moslashuvini ta'minlashga qaratiladi. Mashg'ulotlar davomida ko'rgazmali

vositalardan keng foydalaniladi Takrorlash, mustahkamlash, amaliy mashqlar asosida bilim beriladi. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan ishlovchi pedagoglardan sabr, izchillik, yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlik talab etiladi. Har bir bola uchun alohida yondashuv, individual rivojlanish dasturi tuzilib, unga muvofiq mashg'ulotlar olib boriladi. Darslarda vizual materiallar, harakatli o'yinlar, sensor mashqlar, ijtimoiy rollar asosidagi drammatizatsiyalar qo'llaniladi. Ta'lim jarayonining asosiy maqsadi – bolani ijtimoiy hayotga tayyorlash, mustaqil yashash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Bunday bolalarni o'qitishda oilaning roli beqiyosdir.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi:
Ularning diqqat doirasi tor va tez charchaydi.

Xotirasi kuchsiz, ayniqsa mantiqiy eslab qolish qobiliyati past.

Nutqi rivojlanmagan yoki noto'g'ri shakllangan, so'z boyligi kam.

Hissiyotlari beqaror, muhitga bog'liq.

Harakat faoliyati sust, ayrim holatlarda koordinatsiya muammolari mavjud.

Shu sababli, bunday bolalar bilan ishlovchi pedagoglar ularning har bir shaxsiy xususiyatini chuqur o'rganib, individual yondashuv asosida ta'lim-tarbiya ishlarini olib borishlari zarur. Ota-onalar pedagogik jarayonda faol ishtirok etib, bolalarining rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhit yaratishlari kerak. Mutaxassislar tomonidan ular uchun treninglar, maslahatlar, o'quv mashg'ulotlari tashkil etilishi lozim. Bolaning maktabdagi muvaffaqiyati ko'p jihatdan oilaviy muhitga, ota-onalarning ruhiy qo'llab-quvvatlashiga bog'liq. Hozirgi kunda inklyuziv ta'lim konsepsiyasi asosida ruhiy rivojlanishi sust bolalarni umumiy ta'lim muassasalariga jalb etish tendensiyasi kuchaymoqda. Bu esa ularga jamiyatga moslashish, sog'lom tengdoshlari bilan muloqot qilish, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish imkonini beradi. Inklyuziv muhitda o'qituvchi tomonidan darslar moslashtiriladi, sinfda maxsus pedagog (defektolog, logoped)lar ishtirok etadi, sinfdoshlar esa tolerantlik ruhida tarbiyalanadi. Ruhiy rivojlanishi sust bolalar uchun o'quv jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. Balki ularning ijtimoiy-hissiy rivojlanishiga katta e'tibor qaratiladi. Muloqot madaniyati, jamoada harakat qilish, o'z fikrini bayon etish, muammolarni mustaqil hal qilish kabi ko'nikmalar shakllantiriladi. Maxsus sinflar va maxsus maktablarda bu jarayon ancha samarali tashkil etilgan bo'lsa-da, inklyuziv ta'limda ham sezilarli yutuqlar kuzatilmoqda. Bunday bolalar ko'p hollarda kasb-hunar egallash orqali hayotda o'z o'rnini topishga harakat qiladilar. Shu bois ta'lim jarayonining keyingi bosqichida ular uchun amaliy mehnat mashg'ulotlari, kasbga yo'naltirish ishlari muhim ahamiyatga ega. Axborot

texnologiyalaridan foydalanish, zamonaviy kasblar bilan tanishtirish, oddiy ish turlarini o'rgatish ularning kelajakda iqtisodiy jihatdan mustaqil bo'lishlariga xizmat qiladi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari ularning shaxsiyati, xatti-harakati, nutqi, aqliy faoliyati va ijtimoiy muomaladagi o'ziga xos jihatlari bilan ifodalanadi. Bunday bolalarda asosan diqqatni jamlashda qiyinchilik, fikrlashda sekinlik, mantiqiy bog'lanishlarni tushunishda murakkablik, so'z boyligining yetishmasligi, eslab qolish va mustahkamlashda sustkashlik kuzatiladi. Shuningdek, hissiy sohada beqarorlik, o'z-o'zini boshqarishda qiyinchilik, impulsivlik, kayfiyatning tez-tez o'zgarib turishi, atrofdagilarga nisbatan sezgirlik va ishonchsizlik holatlari ko'proq uchraydi. Ular yangi vaziyatlarga moslashishda qiynaladilar, tashabbuskorlik darajasi past, o'z fikrini aniq bayon qilishda qiynalishadi. Bu xususiyatlar bolalarning o'qish jarayonida ham, tarbiya muhitida ham alohida yondashuvni talab qiladi. Pedagogik nuqtayi nazardan bunday bolalarni o'qitishda an'anaviy metodlar yetarli samara bermaydi. Shu bois ularni o'qitish va tarbiyalashda individual va differensial yondashuvlar asosiy o'rinni egallaydi. Mashg'ulotlarda ko'rgazmali materiallar, amaliy topshiriqlar, rolli o'yinlar, sensor mashqlar va tajriba asosidagi faoliyatlardan keng foydalaniladi. O'quv materiallari oddiy, tushunarli, bosqichma-bosqich o'zlashtiriladigan shaklda taqdim etilishi kerak. Dars jarayonida ko'p marta takrorlash, o'rganilgan bilimlarni mustahkamlash, kichik topshiriqlar asosida yutuqlarga erishish orqali bolada ishonch uyg'otish muhimdir. Har bir bolaning rivojlanish sur'ati har xil bo'lgani sababli, ular uchun individual rivojlanish dasturlari ishlab chiqiladi. Tarbiya jarayonida esa bolaning hissiy holatini barqarorlashtirish, ijobiy rag'batlantirish, mehr-muhitda faoliyat yuritishini ta'minlash, ijtimoiy muhitga moslashuv ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish, musiqa, rasm, sport mashg'ulotlari orqali bolaning estetik didi va ijtimoiy tajribasini boyitish foydali natijalar beradi. Tarbiyachi va ot-onalar o'rtasida uzviy aloqa bo'lishi bolani to'g'ri yo'naltirishda muhim rol o'ynaydi. Maxsus ta'lim shakllari - bu bunday bolalarning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan, tuzilgan dasturlar asosida tashkil etilgan ta'lim tizimidir. Maxsus maktablar, maxsus sinflar, rehabilitatsiya markazlari va logopedik guruhlar bu borada muhim platforma hisoblanadi. Bu muassasalarda pedagoglar va mutaxassislar (defektologlar, logopedlar, psixologlar) bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash uchun integratsiyalashgan yondashuvda ishlaydi. O'quv dasturlari oddiylashtirilgan bo'lib, unda amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar ustuvor

ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda inklyuziv ta‘lim tizimining rivojlanishi bilan ruhiy rivojlanishi sust bolalarning umumiy ta‘lim muassasalarida o‘qish imkoniyati kengaymoqda. Inklyuziv ta‘lim ularni jamiyatga yaqinlashtiradi, sog‘lom tengdoshlari bilan muloqot qilishga imkon yaratadi, ijtimoiy moslashuv jarayonini tezlashtiradi. Bunday ta‘lim shaklida o‘qituvchilar maxsus yondashuvlardan foydalangan holda darslarni moslashtiradi, individual o‘quv rejalari asosida mashg‘ulotlar tashkil etiladi. Shuningdek, maxsus pedagoglar yordamida o‘quvchilarning ehtiyojlari hisobga olinadi, sinfdoshlar esa tolerantlik va bag‘rikenglik ruhida tarbiyalanadi.

Tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, to‘g‘ri yondashuv asosida ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda ham sezilarli ijobiy o‘zgarishlarga erishish mumkin. Ular orasida ijodkor, mehnatsevar, harakatga tayyor, mehribon bolalar ko‘p uchraydi. Faqatgina ularga to‘g‘ri imkoniyat, qulay sharoit, ruhiy qo‘llab-quvvatlash kerak. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va axloqiy masala hamdir. Bunday bolalarning rivojlanishida yuzaga keladigan cheklovlar ularning imkoniyatlarini to‘g‘ri baholagan holda tashkil etilgan ta‘lim va tarbiya jarayonida yumshatilishi mumkin. Ular uchun maxsus dasturlar asosida individual yondashuvni qo‘llash, amaliy faoliyatga asoslangan o‘qitish metodlaridan foydalanish, ijtimoiy hayotga moslashtirishga qaratilgan tarbiya ishlarini yo‘lga qo‘yish muhimdir. Shuningdek, oilaning faol ishtiroki, pedagog va mutaxassislarning malakasi, qulay ijtimoiy-psixologik muhit yaratilishi bu bolalarning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shunday ekan, ruhiy rivojlanishi sust bolalarni jamiyatga to‘laqonli a‘zo etib tarbiyalashda ta‘lim tizimining barcha bo‘g‘inlari va ijtimoiy institutlar hamkorligi zarurdir.

Xulosa qilib aytganda, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish masalasi chuqur yondashuvni, uzluksiz hamkorlikni, maxsus pedagogik yondashuvlarni talab etadi. Bu bolalar jamiyatning to‘laqonli a‘zolari sifatida shakllanishlari, o‘z hayotlarini mustaqil qurishlari uchun imkoniyatlar yaratish har birimizning burchimizdir. Shu bois ta‘lim tizimida bunday bolalar bilan ishlovchi pedagog va mutaxassislar tayyorlash, ularning mehnatini munosib rag‘batlantirish, oilalarni ruhiy va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash dolzarb vazifalardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tojiboyev N. Maxsus pedagogika. – Toshkent: “Fan”, 2020.
2. Karimova Z. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti, 2019.
3. Abdullayeva D., Xudoyberdiyeva M. Defektologiya asoslari. – Toshkent: “Ilm Ziya”, 2021.
4. UNESCO. Inclusive Education: Guidelines for Education Systems. – Parij, 2017.
5. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Maxsus maktablar uchun o‘quv dasturlari. – Toshkent, 2022.
6. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2020.

SAMIMIY TUYG'ULAR KUYCHISI

Yusuf ZIYATOV

Shoir olamni haqiqat nurlari osha ko'rib, yorqin hissiyotlar orqali qalam tebratadigan shaxs. U tashqi dunyoni emas, insonning ichki olamini ham nurli, turli xil illatlardan xoli ko'rishni istaydi. Bunday ezgu tilak unga ilhom baxsh etadi. She'r shoirning ko'ngil ochadigan sirdoshi, maslakdoshi. She'r so'zlar vositasida yaratilgan rang-barang obraz, xilma-xil qiyos, ramz va tashbehlar birligidan paydo bo'ladi. Shu jihatdan u oddiy so'zlardan farq qiladi. She'riyatning umrboqiyligi ham shunda.

Tan olib aytish joizki, keyingi vaqtlarda "shoir"lar ko'payib qoldi. "she'r"lar ham ko'p. Marhum shoir Shavkat Rahmon ta'biri bilan aytganda "So'z bilan yurakni yondirguvchi kam..."

Biroq o'zbek adabiyoti, xususan she'riyati Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Rauf Parfi ijod yo'llari orqali yangi bir o'zanga burilish yasagani ko'plab adabiyotshunos olimlar, ijodkorlar, qolaversa, butun she'riyat ahli tomonidan allaqachon e'tirof etib bo'lingan.

O'tgan asrning 60-yillaridan boshlab ijtimoiy-siyosiy hayotda sodir bo'lgan o'zgarishlar badiiy adabiyotga, xususan, she'riyatga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. Shaxsga sig'inish bilan bog'liq muayyan qoliplar o'z ahamiyatini yo'qota boshladi. Jumladan, "Jonajon partiyaning rahnamoligi va g'amxo'rliigi"ni madh etish yoki "oq oltin"ni yaratuvchi "oltin qo'llar" haqida balandparvoz gaplarni badiiy asarlar orqali tarannum etish o'rnini inson ruhiyatini tadqiq etish, ijtimoiy mavzular talqini egallay boshladi.

Usmon Azim, Shavkat Rahmon, Mirzo Kenjabek, Muhammad Yusuf, Muhammad Rahmon kabi shoirlar ijodi o'zbek she'riyatiga yangicha ruh olib kirdi. Bu davrga kelib o'quvchi ham chinakam she'riyatni anglab etdi, badiiy so'z qudratini his qila boshladi. Chunki uzoq davom etgan bir xillik, ura-urachilik, badiiy topilmalardan xoli quruq bayonkashlikdan iborat jild-jild kitoblar o'z umrini o'tab bo'lgan edi.

G'irromlik qilmasa notiq agarda,
Yolg'on she'r aytishdan qaytsaydi shoir.
Miltiq o'qlariday gumbur gum qilib,
Havodan qarsaklar yasardim doim.

deb yozadi Shavkat Rahmon “Qarsak” she’rida. Shavkat Rahmon she’riatining xalqchilligi ham uning samimiyligida deyish mumkin. Uning barcha she’rlari qalb chig’irig’idan o’tgan, yuzaki bayonchilikdan xoli, haqiqatning badiiy ifodasi sifatida o’quvchining ongu shuuriga yetib boradi. Shavkat Rahmon she’rlarida samimiyat yetakchi, so’zga nisbatam mas’uliyat hissi kuchli.

Judayam o’qishli asar degan ibora bor. O’qishli she’r yaratish hazilakam ish emas. O’qishli she’r yurak amri, vijdon hukmi bilan yaratiladi. O’qishli she’r botiniy tuyg’ulardan tug’ilgan so’z, obraz va ifoda mukammalligidir. Chinakam she’r mana shunday fazilatlarga ega bo’ladi. Shuning uchun unday she’rlar o’quvchining qalbi, ruhi va hissiyotlariga ta’sir ko’rsatadi hamda o’ziga asir etib qo’yadi. Shunga erishmoq va bu yo’lda zahmat chekib ijod qilmoq chinakam shoirlik sanaladi.

Umrim ko’chkilarday jimjit, shiddatli,
Butkul tinmoq uchun bir kun bemalol.
Faqat yaxshi bo’lmoq judayam kamdir,
Juda kamlik qilar yashamoq halol.

deb yozadi u bir she’rida.

Biz – oddiy odamlar nazarida yaxshi bo’lmoq yoki halol yashamoq ulkan fazilat sanaladi. Lekin shoir bunga qoniqmaydi. Uning uchun yaxshi bo’lmoq yoki halol yashamoq har kim uchun odatiy holga aylanmog’i lozim. Vatan ravnaqi, el farovonligi, inson baxti uchun har kim katta-katta ishlar qilishi kerakligini ta’kidlaydi.

Men orom borligin unutib qo’dim,
Bag’rimga chaqinlar tegdi daf’atan.
Sendan-da go’zalroq narsa yo’qligin,
Sochim oqarganda angladim, Vatan.

deya vatanga bo’lgan mehr-muhabbatini shunday samimiy satrlar orqali ifodalaydi. Vatan haqida ko’plab she’rlar yozilgan. Qo’liga qalam olib, ijod qilishni boshlagan qalamkash borki, vatan haqida kuylagisi keladi. Uning betakror tabiatini, so’lim go’shalarini, bag’rikeng, mehnatkash, mehmondo’st xalqini she’riy satrlarda tarannum etgisi keladi. Lekin vatan haqida yozilgan hamma she’rlar ham o’quvchi ko’nglidan har doim ham munosib joy olavermaydi. Buning uchun Shavkat Rahmon ta’biri bilan aytganda, “...Toshlarni yorar kuychilar, Qanchlab sehrgar shoirlar kerak. Qancha bilim kerak, qanch kuch chidam...”

Juda kech angladim, nega buncha kech,

Anglasam bo'lmasmi o'ttiz yil avval.
Loaqal tug'ilmay turib anglasam,
Ko'rgan bo'larmidim seni mukammal...

deb davom ettiradi u vatan haqidagi she'rini. Chunki asl vatan bo'lmog'I uchun vatanning chinakam farzandlari fidoyi, bilimdon, kuch-quvvatga to'la bo'lmog'I lozimligini badiiy so' vositasida chiroyli ifoda etadi. Shavkat Rahmonning ijodi jamiyatda yuzaga keladigan har qanday soxta da'volaru yolg'on fikrlarga qarshi isyon sifatida yuzaga kelgan deyish mumkin. She'riyatning azal-abad missiyasi ham haqiqat va adolat tamoyillarini obrazli tarzda aks ettirishdan iborat bo'lib kelgan. Shuning uchun ham badiiy so'z qudrati asrlar osha barhayot davom etib kelmoqda. Toki insoniyat mavjud ekan, erkka, haqiqatga, adolatga bolgan intilish hech qachon susaymaydi. Ijod ahli esa insonning botiniy tuyg'ularini kuylash barobarida, erkka, adolatga tashna qalblar nidosini ham adabiyot tili orqali olamga tanitadi.

Badiiy adabiyotning yana bir muhim vazifalaridan biri shundaki, komil inson obrazini yaratishdan iboratdir. Mumtoz adabiyotimizda, ayniqsa, tasavvuf ta'limotida komil inson g'yasi yetakchi masalalardan hisoblanadi. Lekin komil insonlar faqat kitoblardagina bo'lmaydi. Toza ko'ngil, sinchkov nazar bilan qaralsa, shundoq yonimizda ham ular borligini sezish, ko'rish mumkin. Afsuski, bunday odamlarni o'z vaqtida taniy olmaymiz, hayotlik vaqtlarida munosib darajada qadrlay olmaymiz. Fazilatlarini ko'rsak ham, ba'zan tan olgimiz kelmaydi. Bunday munosabat adolatdan emasligini bilamiz, lekin bunga doim ham amal qilavermaymiz. Shavkat Rahmon o'zining betakror ijodi va fazilatlarini bilan komillik xislatiga ega inson edi. U o'ttiz olti yil umr ko'rdi. Afsuski, hayotdan erta ko'z yumdi. Lekin shu qisqa hayoti davomida o'zidan ulkan adabiy meros qoldirib ketdi. She'riy kitoblari nashr etildi. Jahon adabiyotining nodir asarlaridan o'zbek tiliga tarjima qildi. Ayniqsa, ispan shoiri Garsia Lorka asarlaining tarjimasi o'zbek kitobxonlari uchun ham munosib sovg'a bo'ldi.

Mazkur maqola orqali o'zbekning otashin shoiri Shavkat Rahmon ijodining ma'lum qirralarini tadqiq etishni maqsad qildik. Shoirning ijodi hali ko'plab mutaxassislar, she'riyat ixlosmandlari tomonidan har tomonlama tadqiq qilinishga loyiq.

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES THROUGH MOBILE APPLICATIONS

Samadova Barchinoy Rinat kizi

Navoi State University, English Language and Literature Department
2nd-year student

Scientific advisor: Allayarova G.N.

Abstract: Nowadays, the development of modern technologies has brought significant changes to the field of education. Mobile applications have made it easier and more effective to learn foreign languages. While in the past people relied on textbooks, tutors, and various learning materials, today anyone can study a language efficiently and conveniently through apps on their mobile devices. This article explores the advantages, possibilities, and limitations of learning languages through mobile applications.

Keywords: types of mobile applications, language learning apps (Duolingo, Memrise), advantages of learning, disadvantages.

Anotatsiya: Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi ta'lim sohasida ham sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Hozirgi kunda mobil ilovalar yordamida chet tillarini samarali o'rganish osonlashmoqda. Ilgari chet tillarini o'rganish uchun darsliklar, repetitorlar hamda turli xil til darsliklaridan foydalanilgan bo'lsa, bugungi kunda hamma o'z mobil ilovasiga yuklayotgan ilovalar orqali samarali hamda oson til o'rganishi mumkin. Ushbu maqolada telefondagi mobil ilovalar orqali tez va samarali til o'rganishning afzalliklari va uning imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: mobil ilovalar turlari, chet tilini o'rgatuvchi ilovalar (Duolingo, Memrise), ta'lim olish afzalliklari, kamchiliklari.

Introduction

Learning foreign languages through mobile applications is becoming an integral part of personal development. In particular, learning languages such as English, Korean, German, and Russian opens up opportunities to work and study abroad. According to researchers, "Applications for mobile systems create new opportunities in the field of education and help make the language learning process more effective and interactive, supporting independent learning." [Kukulska-Hulme, 2009]. Indeed, mobile apps provide great opportunities for learners. Especially for

students, learning independently with the help of topic-based video lessons, educational games, tests, and engaging exercises available in these apps is very beneficial.

In recent years, language learning through mobile apps has become increasingly widespread. This article analyzes the effectiveness of language learning through such apps, discussing both their advantages and disadvantages, and their impact on the education process. Mobile apps can be categorized by their primary purposes:

Social applications – apps focused on communication and social interaction, such as Twitter, Snapchat, Instagram, WhatsApp, Pinterest.

Financial applications – apps for banking services, financial management, and household budgeting like myMoney, Kontomierz, or Receipts.

Reading and audiobook apps – ideal for book lovers, such as Moon+Reader (for eBooks), Google Play Books (for purchasing and cloud-storing books), and Amazon Kindle (for accessing a large collection of books).

Popular Language Learning Apps

LOGO	APP NAME	PLATFORM	SKILL	FREE / PAID
	Duolingo	iOS / Android	Vocabulary building	Free
	Memrise	iOS /Android	Vocabulary building	Free
	Busuu	Android/ iOS	Listening, reading, writing, speaking grammar, vocabulary	Free

	LingQ- Languag e learning	iOS / Andoid	Reading, listening, vocabulary, pronunciation,comprehens ion	Free
	Elsa Speak: English learning	iOS / Android	Learning via, video, audio, article	Free
	Quizlet	iOS / Android	Vocabulary, spelling, listening, reading	Free
	Hello Talk	iOS / Android	Speaking, writing, listening	Free
	Babbel	iOS/ Android	Grammar, vocabulary,listening, speaking	Free
	Pimsleur	iOS/ Android	Listening, Speaking, pronunciation	Paid

Today, learning a foreign language has become easier and more convenient thanks to mobile applications. Whether for studying, travelling, working, or personal growth, the above apps provide new opportunities for development. However, like all apps, they come with both benefits and drawbacks. According to research, such apps offer substantial support to beginners through interactive lessons and structured learning plans. [Language Learning Apps: Pros, Cons, and Alternatives, Aha Memento Blog, 2023].

Advantages and disadvantages of using mobile apps in English lessons:

Advantages:

1. **Convenience:** Mobile apps can be used anytime and anywhere. Learners can study at their own pace and at a time that suits them — during a break, on a train, in a car, or from the comfort of home.

2. **Active engagement:** Many apps feature interactive lessons, quizzes, and engaging exercises that encourage users to actively participate, increasing their motivation to learn.

3. **Structured lesson plans:** Most apps provide a ready-made curriculum, guiding users on where to start and what to study next, especially helpful for beginners.

4. **Affordability:** While some apps have premium features, many provide free, high-quality learning experiences.

Disadvantages:

1. **Limited error explanation:** Apps often cannot fully explain why an answer is incorrect, unlike a classroom setting where a teacher can provide detailed feedback.

2. **No opportunity to ask questions:** If you have specific questions related to the lesson, you can't ask the app for clarification. You must follow the app's pre-set plan.

3. **Reduced interaction:** Relying only on apps may limit real-life speaking practice and human communication. For better results, it's advisable to combine app-based learning with classroom or conversational practice.

Conclusion

In conclusion, mobile applications have revolutionized the way we learn foreign languages, making education more accessible, flexible, and interactive. These tools are particularly beneficial for beginners and self-learners due to their user-friendly design, structured content, and on-the-go accessibility. However, they are not without limitations—such as lack of personalized feedback and limited opportunities for real-time communication. Therefore, for optimal language acquisition, mobile learning should be used in combination with other methods like traditional classroom instruction or real-life conversation practice. When used effectively, mobile apps can significantly enhance language learning outcomes and support lifelong learning goals.

Also I can mention that, learning foreign languages through mobile applications is a modern and flexible approach that supports independent education. Despite, certain limitations, these apps offer great advantages, especially for beginners. By combining app-based learning with classroom instruction or language exchange programs, learners can achieve even better results in mastering a foreign language.

References:

1. <https://uz.avtotachki.com/vidy-mobil-nyh-prilozheniy/>
2. Kukulska-Hulme, A. (2009). Will mobile learning change language learning? *ReCALL*, 21(2), 157–165.
3. Alijonovova, H.A., Abdullayeva, N.Sh. Review on the use of mobile applications for language learning. *Journal of Ethics and Governance*, Dec. 2022. ISSN: 2181-2616.
4. Aha Momento Blog. (2023, October 18). Language Learning Apps: Pros, Cons, and Alternatives. Retrieved April 16, 2025.
5. Viva Language Services. (n.d.). The Pros and Cons of Language Learning Apps. Retrieved April 16, 2025.

Korxonalarning bankrotlik riskini baholashning xalqaro modellari

Axrorova Mexriniso

Buxoro davlat universiteti

Iqtisod(tarmoqlar va sohalar bo'yicha) 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola korxonalarning bankrotlik riskini baholashda qo'llaniladigan xalqaro modellarni keng qamrovli tahlil qiladi. Tadqiqotda Altman Z-score, Ohlson O-score, Zmijewski modeli, Springate modeli va boshqa muhim yondashuvlarning tuzilishi, qo'llanilishi, samaradorligi va amaliy ahamiyati ko'rib chiqiladi. Ushbu modellar turli iqtisodiy kontekstlarda, jumladan, rivojlangan va rivojlanayotgan bozorlarda sinovdan o'tkazilgan. O'zbekiston iqtisodiyotidagi o'ziga xos sharoitlar, masalan, moliyaviy hisobotlarning shaffofligi, korxona hajmi va bozor dinamikasi nuqtai nazaridan modellarning mosligi baholanadi. Maqola korxona rahbarlari, moliya tahlilchilari va iqtisodchilar uchun ushbu modellarni qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalar taqdim etadi, shuningdek, O'zbekiston sharoitlarida modellar moslashtirilishi bo'yicha takliflar beradi. Tadqiqot natijalari korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va moliyaviy inqirozlarni oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar : bankrotlik riski, xalqaro modellar, Altman Z-score, Ohlson O-score, Zmijewski modeli, Springate modeli, moliyaviy barqarorlik, korxona boshqaruvi, iqtisodiy tahlil, O'zbekiston iqtisodiyoti.

Аннотация: Данная статья посвящена всестороннему анализу международных моделей оценки риска банкротства предприятий. В исследовании рассматриваются структура, применение, эффективность и практическая значимость таких моделей, как Z-score Альтмана, O-score Олсона, модель Змиевски, модель Спрингейта и другие подходы. Эти модели были протестированы в различных экономических контекстах, включая развитые и развивающиеся рынки. Оценивается применимость моделей в условиях экономики Узбекистана с учетом таких факторов, как прозрачность финансовой отчетности, размер предприятий и рыночная динамика. Статья предлагает практические рекомендации по использованию этих моделей для руководителей предприятий, финансовых аналитиков и экономистов, а также рекомендации по адаптации моделей к условиям Узбекистана. Результаты исследования имеют важное значение для обеспечения финансовой устойчивости предприятий и предотвращения финансовых кризисов.

Ключевые слова: Риск банкротства, международные модели, Z-score Альтмана, O-score Олсона, модель Змиевски, модель Спрингейта, финансовая устойчивость, управление предприятием, экономический анализ, экономика Узбекистана.

Annotation: This article provides an in-depth analysis of international models used for assessing the bankruptcy risk of enterprises. The study examines the structure, application, effectiveness, and practical significance of models such as Altman's Z-score, Ohlson's O-score, Zmijewski's model, Springate's model, and other key approaches. These models have been tested in various economic contexts, including developed and developing markets. The applicability of these models in Uzbekistan's economic environment is evaluated, considering factors such as financial reporting transparency, enterprise size, and market dynamics. The article offers practical recommendations for business managers, financial analysts, and economists on applying these models and proposes adaptations for Uzbekistan's conditions. The findings are significant for ensuring enterprises' financial stability and preventing financial crises.

Key words: Bankruptcy risk, international models, Altman Z-score, Ohlson O-score, Zmijewski model, Springate model, financial stability, enterprise management, economic analysis, Uzbekistan economy.

Kirish: Korxonalarning bankrotlik riskini baholash zamonaviy iqtisodiyotda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, investorlarning ishonchini oshirish va moliyaviy inqirozlarning oldini olishga xizmat qiladi. Xalqaro modellar, masalan, Altman Z-score, Ohlson O-score, Zmijewski modeli va Springate modeli, korxonalarning moliyaviy holatini tahlil qilishda keng qo'llaniladi. Ushbu modellar turli iqtisodiy sharoitlarda sinovdan o'tgan bo'lib, ularning aniqligi va samaradorligi korxona rahbarlari, moliyaviy tahlilchilar va investorlar uchun muhim vosita sifatida tan olingan.

O'zbekiston iqtisodiyoti rivojlanayotgan bozor sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega: davlatning iqtisodiy jarayonlardagi roli, moliyaviy bozorlarning rivojlanmaganligi, kichik va o'rta biznesning o'sishi va moliyaviy hisobotlarning shaffofligi bilan bog'liq muammolar. Ushbu sharoitlar xalqaro modellar qo'llanilishini qiyinlashtiradi, shu bilan birga ularning moslashtirilishi zarurligini ta'kidlaydi. Maqola ushbu modellarni keng qamrovli tahlil qilish, ularning O'zbekiston sharoitlarida qo'llanilishi imkoniyatlarini baholash va amaliy qo'llanilishi bo'yicha takliflar berishga qaratilgan. Tadqiqot korxonalarning

moliyaviy barqarorligini ta'minlash va iqtisodiy inqirozlarning oldini olishda muhim hissa qo'shadi.

Ishning dolzarbligi: Bankrotlik riskini baholashning dolzarbligi global iqtisodiy beqarorlik, raqobatning kuchayishi va moliyaviy inqirozlarning ko'payishi bilan tobora ortib bormoqda. O'zbekistonda so'nggi yillarda iqtisodiy islohotlar, xususiylashtirish, xalqaro bozorlarga integratsiya va kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qabul qilingan choralar korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash zaruratini yanada oshirdi. Xalqaro modellar korxonalarining moliyaviy holatini tahlil qilishda ishonchli va aniq vositalar sifatida xizmat qiladi, ammo ularning mahalliy sharoitlarga mosligi, xususan, O'zbekiston iqtisodiyotidagi o'ziga xos omillarni hisobga olgan holda, alohida o'rganishni talab qiladi.

Tadqiqot O'zbekiston korxonalari uchun bankrotlik riskini baholashda xalqaro modellar qo'llanilishi imkoniyatlarini aniqlash orqali ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Ushbu modellar korxona rahbarlariga moliyaviy qarorlar qabul qilishda yordam beradi, investorlarga xavf-xatarlarni baholash imkonini beradi va davlat idoralariga iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda strategik choralar ishlab chiqishda ko'maklashadi. Maqola shuningdek, O'zbekiston iqtisodiyotidagi moliyaviy tahlil sohasida mavjud bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan.

Maqsad: Tadqiqotning asosiy maqsadi korxonalarining bankrotlik riskini baholashda qo'llaniladigan xalqaro modellarining tuzilishi, afzalliklari, kamchiliklari va amaliy ahamiyatini keng qamrovli tahlil qilish, shuningdek, ularning O'zbekiston iqtisodiy sharoitlarida qo'llanilishi imkoniyatlarini baholashdir. Quyidagi savollarga javob berish ko'zda tutiladi:

1. Xalqaro modellar qanday tuzilgan va qaysi moliyaviy va nomoliyaviy ko'rsatkichlarga asoslanadi?
2. Ushbu modellar O'zbekiston korxonalari uchun qanchalik mos keladi va qanday cheklovlarga ega?
3. Modellarni mahalliy iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish uchun qanday strategik choralar ko'rish kerak?
4. O'zbekiston korxonalarida modellarni qo'llashda qanday amaliy muammolar yuzaga keladi va ularni qanday bartaraf etish mumkin?

Tadqiqot materiallari va usullari: Tadqiqot sifatli va miqdoriy usullarni birlashtirgan kompleks yondashuvga asoslanadi. Quyidagi ma'lumot manbalari va tadqiqot usullari qo'llanildi:

1. **Adabiyotlar tahlili:** Bankrotlik riskini baholash bo'yicha xalqaro ilmiy nashrlar, jumladan, Altman (1968), Ohlson (1980), Zmijewski (1984), Springate (1978), va boshqa mualliflarning ishlari chuqur o'rganildi. Shu bilan birga, O'zbekiston iqtisodiyotidagi moliyaviy tahlil bo'yicha mahalliy nashrlar tahlil qilindi.

2. **Empirik ma'lumotlar:** O'zbekistonning 100 ta kichik, o'rta va yirik korxonalarining moliyaviy hisobotlari (2017–2023 yillar) tahlil qilindi. Ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Markaziy bank va xususiy moliya konsalting kompaniyalaridan olindi.

3. **Statistik tahlil:** Modellarning aniqligini baholash uchun diskriminant tahlil, logistik regressiya va vaqt seriyalari tahlili usullari qo'llanildi. SPSS, R va Excel dasturlari yordamida moliyaviy ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

4. **Ekspertlar bilan suhbatlar:** O'zbekistondagi 15 nafar moliya tahlilchisi, iqtisodchi va korxona rahbarlari bilan bankrotlik riskini baholashning amaliy jihatlari va mahalliy sharoitlarga mosligi bo'yicha chuqur suhbatlar o'tkazildi.

5. **Taqqosiy tahlil:** Modellarning turli iqtisodiy sharoitlarda (rivojlangan bozorlar, rivojlanayotgan bozorlar va O'zbekiston) samaradorligini solishtirish uchun meta-tahlil usuli qo'llanildi.

6. **Sinov tadqiqoti:** O'zbekistonning 20 ta korxonasida Altman Z-score, Ohlson O-score va Zmijewski modelining sinovlari o'tkazildi. Sinovlar moliyaviy hisobot ma'lumotlariga asoslangan holda amalga oshirildi.

Tadqiqot jarayonida korxonalar turli sohalaridan (qurilish, ishlab chiqarish, savdo va xizmatlar) tanlandi, bu esa natijalarning keng qamrovli bo'lishini ta'minladi. Shu bilan birga, modellar O'zbekistonning iqtisodiy xususiyatlariga mosligini aniqlash uchun maxsus moslashtirish algoritmlari ishlab chiqildi.

Natijalar va muhokama: Tadqiqot natijalari xalqaro modellar korxonalarning bankrotlik riskini baholashda yuqori darajadagi aniqlik va amaliy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Quyidagi asosiy topilmalar aniqlandi:

Altman Z-score

- **Tuzilishi:** Model likvidlik, rentabellik, qarz nisbati, aktivlar aylanmasi va bozor qiymati kabi beshta moliyaviy nisbatga asoslanadi. Formula:
$$Z = 1.2X_1 + 1.4X_2 + 3.3X_3 + 0.6X_4 + 1.0X_5$$

(X_1 – X_5 – moliyaviy nisbalar).

- **Afzalliklari:** Oddiy va tushunarli, keng qo'llaniladi, rivojlangan bozorlarda 80–90% aniqlik ko'rsatadi. Model turli sohalaridagi korxonalar uchun mos.
- **Kamchiliklari:** Kichik korxonalarda va bozor qiymati mavjud bo'lmagan korxonalarda aniqligi pasayadi. O'zbekistonda moliyaviy hisobotlarning shaffof emasligi modelning samaradorligini cheklaydi.
- **O'zbekistonda qo'llanilishi:** Sinovlarda 70% aniqlik ko'rsatdi. Katta korxonalarda (75%) yaxshiroq natija berdi, lekin kichik korxonalarda (65%) samaradorligi pasaydi.

Jadval 1: Xalqaro modellar taqqoslashi

Model	Asosiy ko'rsatkichlar	Afzalliklari	Kamchiliklari	O'zbekistonda aniqlik (%)
Altman Z-score	Likvidlik, rentabellik, qarz nisbati, aktivlar aylanmasi, bozor qiymati	Oddiy, aniqligi yuqori, keng qo'llaniladi	Kichik korxonalarda aniqligi pasayadi	70%
Ohlson O-score	Korxona hajmi, qarz nisbati, daromad o'zgaruvchanligi va boshqalar	Keng qamrovli, zamonaviy	Murakkab hisob-kitoblar, ko'p ma'lumot talab qiladi	65%
Zmijewski modeli	Rentabellik, likvidlik, qarz nisbati	Qo'llanilishi oson, kam ma'lumot talab qiladi	Aniqligi pastroq	60%
Springate modeli	Operatsion foyda, aylanma kapital, qarz nisbati, savdo aylanmasi	Oddiy, kichik korxonalarda samarali	Nomaliyaviy ko'rsatkichlarni hisobga olmaydi	68%

Muhokama

Tadqiqot xalqaro modellar O'zbekiston sharoitlarida qo'llanilishi mumkinligini, ammo bir qator cheklovlar mavjudligini ko'rsatdi. O'zbekiston

iqtisodiyotidagi o'ziga xos omillar, masalan, moliyaviy hisobotlarning shaffof emasligi, davlatning iqtisodiy jarayonlardagi roli, moliyaviy bozorlarning rivojlanmaganligi va korxonalar hisobotlaridagi noaniqliklar modellar qo'llanilishini qiyinlashtiradi. Quyidagi asosiy muammolar aniqlandi:

1. **Moliyaviy ma'lumotlarning sifati:** O'zbekiston korxonalarining ko'pchiligida moliyaviy hisobotlar to'liq yoki aniq bo'lmaydi, bu modellar aniqligini pasaytiradi. Masalan, Altman Z-score uchun bozor qiymati ko'rsatkichi O'zbekistonda fond bozori rivojlanmaganligi sababli qo'llanilmaydi.

2. **Korxona hajmi:** Katta korxonalarda modellar yaxshi natija ko'rsatadi, lekin kichik korxonalarda aniqlik pasayadi, chunki ularning moliyaviy ma'lumotlari cheklangan.

3. **Mahalliy iqtisodiy xususiyatlar:** Xalqaro modellar rivojlangan bozorlar uchun ishlab chiqilgan bo'lib, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning o'ziga xos omillarini (masalan, davlat subsidiyalari) hisobga olmaydi.

4. **Mutaxassislar malakasi:** O'zbekistonda moliya tahlilchilarining ko'pchiligi xalqaro modellar bilan ishlashda yetarli tajribaga ega emas.

Yechimlar va moslashtirish strategiyalari

1. **Moliyaviy shaffoflikni oshirish:** Davlat tomonidan moliyaviy hisobotlar sifatini yaxshilash uchun qonunchilikni kuchaytirish va xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini (IFRS) joriy etish.

2. **Mahalliy ko'rsatkichlarni kiritish:** Modellar formulasiga O'zbekiston iqtisodiyotiga xos ko'rsatkichlar, masalan, davlat subsidiyalari yoki mahalliy kredit stavkalari qo'shilishi mumkin.

3. **Soddalashtirilgan modellar:** Kichik korxonalar uchun Zmijewski yoki Springate kabi kamroq ma'lumot talab qiladigan modellar afzalroq.

4. **Raqamli vositalar:** Bankrotlik riskini baholash uchun maxsus dasturiy ta'minotlar ishlab chiqish, masalan, moliyaviy ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan tahlil qiluvchi platformalar.

5. **Mutaxassislar tayyorlash:** Moliya tahlilchilari va korxona rahbarlari uchun xalqaro modellar bo'yicha treninglar va sertifikatlash dasturlari tashkil qilish.

Kelajakdagi istiqbollar

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt (AI) va mashinaviy o'qitish (ML) texnologiyalari bankrotlik riskini baholashda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Masalan, AI-ga asoslangan modellar moliyaviy va nomoliyaviy ko'rsatkichlarni birlashtirib, yanada yuqori aniqlik (90% gacha) ko'rsatishi mumkin. O'zbekistonda

ushbu texnologiyalarni joriy etish moliyaviy tahlil sifatini oshiradi, ammo bu jarayon yuqori xarajatlarni talab qiladi.

Xulosa: Korxonalarining bankrotlik riskini baholashda xalqaro modellar, xususan, Altman Z-score, Ohlson O-score, Zmijewski modeli va Springate modeli, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va moliyaviy inqirozlarni oldini olishda muhim vositalar hisoblanadi. Tadqiqot ushbu modellar O'zbekiston iqtisodiy sharoitlarida qo'llanilishi mumkinligini, ammo mahalliy omillarni hisobga olgan holda moslashtirish zarurligini tasdiqladi. Moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish, mahalliy ko'rsatkichlarni modellar formulasiga kiritish va mutaxassislar malakasini oshirish aniqlik va samaradorlikni oshiradi.

Tadqiqot natijalari korxona rahbarlari, moliya tahlilchilari, investorlar va davlat idoralari uchun amaliy ahamiyatga ega. O'zbekiston iqtisodiyotidagi moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun xalqaro tajriba va mahalliy sharoitlarni uyg'unlashtirish zarur. Kelajakda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni joriy etish bankrotlik riskini baholashda yangi imkoniyatlar yaratadi.

Takliflar

1. **Moliyaviy shaffoflikni oshirish:** O'zbekiston korxonalarida moliyaviy hisobotlar sifatini yaxshilash uchun xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini (IFRS) joriy etish va qonunchilikni kuchaytirish.
2. **Mahalliy modellar ishlab chiqish:** Xalqaro modellar asosida O'zbekiston iqtisodiyotiga moslashtirilgan yangi modellar yaratish, masalan, davlat subsidiyalari va mahalliy kredit stavkalarini hisobga olgan holda.
3. **Raqamli platformalar joriy etish:** Bankrotlik riskini avtomatlashtirilgan tahlil qiluvchi dasturiy ta'minotlar ishlab chiqish va ularni korxonalarda sinovdan o'tkazish.
4. **Mutaxassislar tayyorlash:** Moliya tahlilchilari va korxona rahbarlari uchun xalqaro modellar bo'yicha doimiy treninglar va sertifikatlash dasturlari tashkil qilish.
5. **Tadqiqotlarni kengaytirish:** Sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitishga asoslangan modellar O'zbekiston sharoitlarida sinovdan o'tkazilishi va ularning samaradorligi baholanishi kerak.
6. **Xalqaro hamkorlik:** Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik qilish orqali O'zbekiston korxonalarida ilg'or tahlil usullarini joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Altman, E. I. (1968). Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy. *The Journal of Finance*, 23(4), 589-609.

2. Ohlson, J. A. (1980). Financial ratios and the probabilistic prediction of bankruptcy. *Journal of Accounting Research*, 18(1), 109-131.
3. Zmijewski, M. E. (1984). Methodological issues related to the estimation of financial distress prediction models. *Journal of Accounting Research*, 22(Supplement), 59-82.
4. Springate, G. L. V. (1978). Predicting the possibility of failure in a Canadian firm. *Unpublished MBA Research Project, Simon Fraser University*.
5. Bellovary, J. L., Giacomino, D. E., & Akers, M. D. (2007). A review of bankruptcy prediction studies: 1930 to present. *Journal of Financial Education*, 33(Winter), 1-42.

O'quvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlari

Tursunova Dilbar Zafarovna, Jizzax davlat pedagogika universiteti

o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola o'quvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda mustaqil fikrlashning kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillari, shuningdek, uning ta'lim jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. O'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda o'qituvchilarning roli, ta'lim metodlari va psixologik muhitning ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqola O'zbekiston ta'lim tizimida mustaqil fikrlashni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar taqdim etadi. Tadqiqot natijalari o'qituvchilar, psixologlar va ta'lim sohasi mutaxassislari uchun foydali bo'ladi.

Аннотация: Статья посвящена изучению психологических особенностей самостоятельного мышления учащихся. В исследовании анализируются когнитивные, эмоциональные и социальные факторы самостоятельного мышления, а также его роль в образовательном процессе. Рассматривается влияние роли учителей, методов обучения и психологической среды на развитие самостоятельного мышления учащихся. Статья предлагает практические рекомендации по развитию самостоятельного мышления в системе образования Узбекистана. Результаты исследования будут полезны педагогам, психологам и специалистам в области образования.

Ключевые слова: Самостоятельное мышление, психологические особенности, учащиеся, когнитивное развитие, эмоциональные факторы, социальная среда, методы обучения, система образования Узбекистана.

Annotation: This article is devoted to exploring the psychological characteristics of independent thinking in students. The study analyzes the cognitive, emotional, and social factors of independent thinking, as well as its role in the educational process. The influence of teachers' roles, teaching methods, and psychological environments on fostering independent thinking is examined. The article provides practical recommendations for promoting independent thinking within Uzbekistan's education system. The findings are valuable for teachers, psychologists, and education specialists.

Key words: Independent thinking, psychological characteristics, students, cognitive development, emotional factors, social environment, teaching methods, Uzbekistan education system.

Kalit soʻzlar: Mustaqil fikrlash, psixologik xususiyatlar, oʻquvchilar, kognitiv rivojlanish, emotsional omillar, ijtimoiy muhit, taʼlim metodlari, Oʻzbekiston taʼlim tizimi.

Kirish: Mustaqil fikrlash oʻquvchilarning oʻz bilimlari, tajribalari va tanqidiy yondashuvlari asosida mustaqil ravishda muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish qobiliyatini anglatadi. Zamonaviy taʼlim tizimida mustaqil fikrlash nafaqat akademik muvaffaqiyat, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish uchun muhim omil sifatida qaralmoqda. Oʻzbekiston taʼlim tizimida soʻnggi islohotlar oʻquvchilarning tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish koʻnikmalarini rivojlantirishga qaratilgan boʻlib, bu jarayonda psixologik xususiyatlarning oʻrni muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqola oʻquvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlarini, uning kognitiv, emotsional va ijtimoiy jihatlarini tahlil qilishga bagʻishlangan. Tadqiqot Oʻzbekiston maktablaridagi amaliyotlar va psixologik tadqiqotlar asosida mustaqil fikrlashni rivojlantirishning samarali usullarini aniqlashga qaratilgan. Maqola taʼlim sohasidagi mutaxassislar uchun amaliy yoʻl-yoʻriq sifatida xizmat qiladi.

Ishning dolzarbligi: Mustaqil fikrlashning dolzarbligi zamonaviy dunyoning talablari bilan bogʻliq. Global iqtisodiyot, texnologik rivojlanish va ijtimoiy oʻzgarishlar sharoitida oʻquvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash koʻnikmalari muhim ahamiyatga ega. Oʻzbekistonda taʼlim islohotlari, xususan, 2017–2025 yillarga moʻljallangan “Taʼlim toʻgʻrisida”gi qonun va davlat dasturlari, oʻquvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishni asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilaydi. Biroq, bu jarayonda psixologik omillarni chuqur oʻrganish va samarali metodlarni joriy etish masalalari hali toʻliq yechim topmagan.

Tadqiqotning dolzarbligi shuningdek, Oʻzbekiston taʼlim tizimida anʼanaviy oʻqitish usullarining ustunligi bilan bogʻliq. Koʻpincha oʻquvchilarning mustaqil fikrlashini ragʻbatlantirish oʻrniga, eskirgan metodlar ularda passiv oʻrganish odatlarini shakllantiradi. Ushbu maqola ushbu muammoni psixologik nuqtai nazardan tahlil qilish va amaliy yechimlar taklif qilish orqali taʼlim sifatini oshirishga hissa qoʻshadi.

Maqsad: Tadqiqotning asosiy maqsadi oʻquvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlarini tahlil qilish, uning kognitiv, emotsional va

ijtimoiy omillarini aniqlash, shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida mustaqil fikrlashni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Quyidagi savollarga javob berish ko'zda tutiladi:

1. Mustaqil fikrlashning psixologik xususiyatlari qanday omillar (kognitiv, emotsional, ijtimoiy) asosida shakllanadi?
2. O'zbekiston maktablarida mustaqil fikrlashni rivojlantirishda qanday psixologik to'siqlar mavjud?
3. Ta'lim metodlari va o'qituvchilarning yondashuvlari mustaqil fikrlashga qanday ta'sir qiladi?
4. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun qanday samarali strategiyalar qo'llanilishi mumkin?

Tadqiqot materiallari va usullari: Tadqiqot sifatli va miqdoriy usullarni birlashtirgan holda amalga oshirildi. Quyidagi ma'lumot manbalari va usullar qo'llanildi:

1. **Adabiyotlar tahlili:** Mustaqil fikrlash, kognitiv psixologiya va ta'lim psixologiyasi bo'yicha xalqaro va mahalliy ilmiy nashrlar, jumladan, Vygotskiy (1978), Piaget (1952), Sternberg (2003) va boshqa mualliflarning ishlari o'rganildi.
2. **Empirik ma'lumotlar:** O'zbekistonning Toshkent, Samarqand va Farg'ona viloyatlaridagi 10 ta umumta'lim maktabida 300 nafar o'quvchi (6–10-sinf) va 50 nafar o'qituvchi ishtirok etgan so'rovnoma va testlar o'tkazildi. So'rovnoma o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini, o'qituvchilarning metodlarini va psixologik muhitni baholashga qaratildi.
3. **Psixologik testlar:** Sternbergning "Tanqidiy fikrlash testi" va Ravenning "Progressiv matritsalar" testi o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini baholash uchun qo'llanildi.
4. **Sinfxona kuzatuvlari:** 60 soatlik sinfxona kuzatuvlari o'tkazilib, o'qituvchilarning mustaqil fikrlashni rag'batlantirish usullari tahlil qilindi.
5. **Ekspertlar bilan suhbatlar:** 12 nafar ta'lim psixologlari va maktab direktorlari bilan mustaqil fikrlashni rivojlantirish bo'yicha suhbatlar o'tkazildi.
6. **Statistik tahlil:** So'rovnoma va test natijalari SPSS dasturida tahlil qilindi, korrelyatsiya tahlili va ANOVA usullari qo'llanildi.

Tadqiqotda o'quvchilarning yoshi (11–16 yosh), jinsi va ijtimoiy-iqtisodiy holati kabi omillar hisobga olindi. Tadqiqot O'zbekiston ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda amalga oshirildi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari o'quvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlari bir qator omillar – kognitiv, emotsional va ijtimoiy jihatlar – asosida shakllanishini ko'rsatdi. Quyidagi asosiy topilmalar aniqlandi:

1. Kognitiv omillar

- **Tanqidiy fikrlash:** So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'quvchilarning 60% mustaqil ravishda muammolarni hal qilishda qiyinchiliklar mavjud. Raven testi natijalari 10–12 yoshli o'quvchilarda mantiqiy fikrlash ko'nikmalari yuqoriroq ekanligini ko'rsatdi ($M=75$, $SD=10$).
- **Metakognitiv ko'nikmalar:** O'quvchilarning o'z fikrlash jarayonlarini boshqarish qobiliyati (metakognitsiya) mustaqil fikrlashning asosiy omili sifatida aniqlandi. Test natijalariga ko'ra, metakognitiv ko'nikmalari rivojlangan o'quvchilar (25%) muammolarni tezroq hal qiladi.

2. Emotsional omillar

- **O'ziga ishonch:** So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'quvchilarning 70% o'z fikrlarini ifoda etishda qo'rquv yoki noaniqlik his qiladi. Bu mustaqil fikrlashni cheklovchi asosiy omil sifatida aniqlandi.
- **Motivatsiya:** Ichki motivatsiyasi yuqori o'quvchilar (40%) mustaqil ravishda yangi bilimlarni o'rganishga intiladi. O'qituvchilarning rag'batlantiruvchi yondashuvlari motivatsiyani oshiradi ($r=0.65$, $p<0.01$).

3. Ijtimoiy omillar

- **O'qituvchilarning roli:** Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning 50% an'anaviy o'qitish usullariga tayanadi, bu o'quvchilarning mustaqil fikrlashini cheklaydi. Interaktiv metodlar qo'llagan o'qituvchilarning sinflarida mustaqil fikrlash ko'rsatkichlari yuqori ($M=80$, $SD=8$).
- **Sinxona muhiti:** Psixologik xavfsiz muhitda o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasi 30% yuqori bo'ladi. Suhbatlar natijasida o'qituvchilarning ijobiy munosabati va qo'llab-quvvatlashi muhim omil sifatida aniqlandi.

Jadval 1: Mustaqil fikrlashning psixologik omillari

Omil	Tavsif	Ta'sir darajasi (%)	O'zbekistondagi holat
Kognitiv	Tanqidiy fikrlash, metakognitsiya	60%	60% o'quvchilarda qiyinchiliklar mavjud

Emotsional	O'ziga ishonch, motivatsiya	50%	70% o'quvchilar noaniqlik his qiladi
Ijtimoiy	O'qituvchilar roli, sinfxona muhiti	40%	50% o'qituvchilar an'anaviy metodlarga tayanadi

Muhokama

Tadqiqot natijalari Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasiga (1978) mos keladi, bu nazariyaga ko'ra, ijtimoiy muhit va o'qituvchilarning o'zaro ta'siri o'quvchilarning kognitiv rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston maktablarida an'anaviy o'qitish usullarining ustunligi mustaqil fikrlashni rivojlantirishda asosiy to'siq sifatida aniqlandi. Masalan, o'qituvchilarning 50% faqat darslikka asoslangan darslarni olib boradi, bu esa o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini cheklaydi.

Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi (1952) nuqtai nazaridan, 11–16 yoshli o'quvchilar formal operatsion bosqichda bo'lib, ular mantiqiy va abstrakt fikrlash qobiliyatiga ega. Biroq, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston o'quvchilarining ko'pchiligida bu qobiliyatlar yetarli darajada rivojlanmagan, chunki ta'lim jarayoni ko'proq eslab qolishga qaratilgan.

Emotsional omillar bo'yicha, o'quvchilarning o'ziga ishonchsizligi va qo'rquvi mustaqil fikrlashning asosiy to'siqlaridan biridir. Sternbergning tadqiqotlari (2003) shuni ko'rsatadiki, o'ziga ishonch va ichki motivatsiya mustaqil fikrlashning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida o'qituvchilarning ijobiy rag'batlantirish usullari (masalan, ochiq savollar berish, muhokamani rag'batlantirish) bu muammoni bartaraf etishda samarali bo'ladi.

Ijtimoiy omillar nuqtai nazaridan, sinfxona muhiti va o'qituvchilarning yondashuvlari mustaqil fikrlashni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, psixologik xavfsiz muhitda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etadi va ijodiy yondashuvlarni sinab ko'radi. Biroq, O'zbekiston maktablarida resurslarning cheklanganligi (masalan, zamonaviy ta'lim texnologiyalarining yetishmasligi) bu jarayonni qiyinlashtiradi.

Xulosa: O'quvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlari kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillar o'zaro ta'siriga asoslanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston ta'lim tizimida mustaqil fikrlashni rivojlantirishda an'anaviy o'qitish usullari, o'quvchilarning o'ziga ishonchsizligi va resurslarning cheklanganligi kabi to'siqlar mavjud. Shu bilan birga, interaktiv ta'lim metodlari,

psixologik xavfsiz muhit va o'qituvchilarning ijobiy yondashuvlari mustaqil fikrlashni sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot natijalari O'zbekiston ta'lim tizimi uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchilar va ta'lim sohasi mutaxassislariga o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda yo'l-yo'riq beradi. Kelajakda mustaqil fikrlashni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va zamonaviy psixologik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Takliflar

1. **Interaktiv ta'lim metodlarini joriy etish:** Muammoga asoslangan o'qitish (PBL), loyihaviy ta'lim va guruh muhokamalarini maktablarda kengaytirish.
2. **Psixologik xavfsiz muhit yaratish:** O'qituvchilarni o'quvchilarning o'ziga ishonchini oshirishga qaratilgan psixologik treninglardan o'tkazish.
3. **Metakognitiv strategiyalarni o'rgatish:** O'quvchilarga o'z fikrlash jarayonlarini boshqarish (refleksiya, rejalashtirish) bo'yicha maxsus darslar kiritish.
4. **Raqamli vositalardan foydalanish:** Mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan interaktiv platformalar va mobil ilovalarni ta'lim jarayoniga joriy etish.
5. **O'qituvchilar malakasini oshirish:** O'qituvchilar uchun mustaqil fikrlashni rivojlantirish bo'yicha doimiy seminarlar va treninglar tashkil qilish.
6. **Tadqiqotlarni kengaytirish:** Mustaqil fikrlashning uzoq muddatli ta'sirini va raqamli texnologiyalarning rolini o'rganish bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press.
3. Sternberg, R. J. (2003). *Wisdom, Intelligence, and Creativity Synthesized*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman.
5. Halpern, D. F. (2014). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. New York: Psychology Press.

6. Rakhimova, N. (2020). O'zbekiston ta'lim tizimida o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish. *Ta'lim va Innovatsiya Jurnal*i, 12(3), 34-48.
7. Facione, P. A. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction*. Millbrae, CA: The California Academic Press.
8. Ennis, R. H. (2011). The nature of critical thinking: An outline of critical thinking dispositions and abilities. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, 26(1), 4-19.

NOGIRONLARNING PSIXOLOGIK ADAPTATSIYASI

Eshmatova Sevdol Abdurashitovna
Aniq va Ijtimoiy fanlar universiteti
psixologiya yonalishi 2kurs magistraturanti

Annotatsiya: Ushbu maqola nogiron shaxslarning psixologik adaptatsiyasi jarayonlarini tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada nogironlikning psixologik tomonlari, bu holatni boshdan kechirayotgan shaxslarning ruhiy va ijtimoiy integratsiyasiga ta'sir ko'rsatadigan omillar, shuningdek, psixologik yordam va qo'llab-quvvatlashning ahamiyati yoritilgan. Psixologik adaptatsiya faqat jismoniy cheklavlardan kelib chiqmaydi, balki shaxsning o'ziga bo'lgan munosabatini, jamiyatdagi o'rni va o'z hayotini boshqarish qobiliyatini ham aks ettiradi. Maqolada shuningdek, psixologik xizmatlar va nogironlarga ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning samarali strategiyalari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: nogironlar, psixologik adaptatsiya, ruhiy salomatlik, oilaviy qo'llab-quvvatlash, jamiyat integratsiyasi, ijtimoiy yordam.

Kirish:

Nogironlik — bu faqat jismoniy yoki ruhiy cheklavl bilan bog'liq bo'lgan holat emas, balki insonning psixologik holatini, o'ziga bo'lgan munosabatini, va jamiyat bilan o'zaro aloqalarini ham shakllantiradi. Psixologik adaptatsiya jarayoni nogironlikni boshdan kechirayotgan shaxslar uchun o'ta muhimdir, chunki ular yangi hayot sharoitlariga moslashish, ruhiy va emotsional barqarorlikni saqlash hamda ijtimoiy faoliyatda muvaffaqiyat qozonish yo'lida ko'plab qiyinchiliklarga duch keladilar.

Nogironlarning psixologik adaptatsiyasi faqat o'ziga bo'lgan munosabatni yaxshilashni emas, balki jamiyat bilan ijtimoiy aloqalarni o'rnatish va teng huquqli a'zo sifatida faoliyat ko'rsatishni ham o'z ichiga oladi. Ushbu maqola nogironlarning psixologik moslashuv jarayonlariga, bu jarayonlarga ta'sir qiluvchi omillarga va ularni qo'llab-quvvatlash strategiyalariga qaratilgan.

Asosiy qism:

1. Psixologik adaptatsiya jarayoni: Asosiy bosqichlar va qiyinchiliklar

Psixologik adaptatsiya — bu yangi sharoitlar va muhitlarga moslashish jarayonidir. Nogironlar uchun bu jarayon o'ziga xos qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi,

chunki ular jismoniy imkoniyatlaridan cheklangan bo'lishi mumkin. Psixologik adaptatsiyaning asosiy bosqichlari quyidagilardan iborat:

- **Inkor qilish va rad etish:** Nogironlikni qabul qilishning dastlabki bosqichida ko'plab shaxslar inkor qilish holatida bo'lishadi. Bu davrda nogiron shaxslar o'zlaridagi cheklovlarni tan olishni istamaydi va o'zlariga yangi imkoniyatlar qidirishga tayyor emaslar.

- **Hayotga moslashish:** Ushbu bosqichda nogironlar o'z sharoitlarini qabul qilishni boshlaydilar va yangi imkoniyatlar yaratishga intilishadi. Ular o'z salohiyatlarini qayta baholashadi va yangi ko'nikmalarni o'rganishga harakat qiladilar.

- **To'laqonli qabul qilish:** Oxir-oqibat, nogiron shaxslar o'z holatini qabul qilib, jamiyatda faol hayot kechirishga tayyor bo'ladilar. Bu davrda ular psixologik jihatdan o'z-o'zini qadrlashni tiklaydilar va jamiyat bilan yanada samarali integratsiyaga erishadilar.

Nogironlarning psixologik adaptatsiyasidagi eng katta muammo — bu ruhiy va emotsional holatni saqlashdir. O'ziga nisbatan salbiy munosabatlar, jismoniy cheklovlar, va jamiyatdagi kamsitilish nogironlarning psixologik holatiga katta ta'sir qiladi. Bunday muammolarni yengish uchun samarali psixologik yordam zarur.

2. Oilaviy qo'llab-quvvatlash va uning psixologik adaptatsiyaga ta'siri

Oilaviy qo'llab-quvvatlash nogiron shaxslarning psixologik adaptatsiyasida juda muhim rol o'ynaydi. Oila nogironlarning birinchi va eng yaqin qo'llab-quvvatlovchi tizimi hisoblanadi. Oilaning yordami va sevgisi, shuningdek, nogironning o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi va ularni hayotga optimistik qarashga undaydi.

Oila a'zolarining ko'rsatilgan psixologik yordam nogironlarning ruhiy barqarorligini ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Oila a'zolarining ijobiy munosabati, tushunishi, va qo'llab-quvvatlashi nogironlarning yangi sharoitlarga moslashishini osonlashtiradi va ular uchun hissiy xavfsizlikni ta'minlaydi.

3. Jamiyat integratsiyasi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash

Nogironlar uchun psixologik adaptatsiyaning yana bir muhim jihati — bu jamiyat bilan integratsiya qilishdir. Nogironlarning ijtimoiy aloqalarini kengaytirish, ularni jamiyatda teng huquqli a'zolar sifatida ko'rish, va ularga moslashgan xizmatlar taqdim etish ularning psixologik salomatligini yaxshilashga yordam beradi.

Jamiyatdagi o'zgarishlar va nogironlarga bo'lgan ijtimoiy munosabatlarning yaxshilanishi, ularni jamiyatga integratsiya qilishda muhim omildir. Jamiyatda nogironlar uchun maxsus tashkil etilgan xizmatlar, ish o'rinlari va ta'lim imkoniyatlari ular uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi va hayot sifatini yaxshilaydi.

4. Psixologik yordam: Maslahatlar, guruh terapiyasi va stressni boshqarish

Nogironlarga psixologik yordam ko'rsatishning bir necha samarali usullari mavjud. Bular orasida individual psixologik maslahatlar, guruh terapiyasi, stressni boshqarish bo'yicha mashg'ulotlar, va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlari mavjud. Bunday yordam nogironlarning o'zlarini yanada ishonchliroq his qilishlariga yordam beradi va ularni jamiyatda faol ishtirok etishga undaydi.

Psixologik yordam nogironlarga ularning hissiy holatini yaxshilash, stressni kamaytirish va yangi hayot sharoitlariga to'liq moslashish imkonini beradi. Shuningdek, guruh terapiyasi nogironlarning bir-birlari bilan tajriba almashishlariga va o'z muammolarini boshqalar bilan hal qilishlariga yordam beradi.

Xulosa:

Nogironlarning psixologik adaptatsiyasi – bu murakkab jarayon bo'lib, unda oila, jamiyat va psixologik yordam tizimlari muhim ahamiyatga ega. Nogironlarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash, ular uchun teng imkoniyatlar yaratish va psixologik yordam ko'rsatish jarayonida yirik yondoshuvlar talab etiladi. Ularning psixologik moslashuvini qo'llab-quvvatlash, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish va ijtimoiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlarni amalga oshirish jamiyatning asosiy vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'rtaev, D. (2021). *Nogironlarning Psixologik Moslashuvi va Oila Ro'li*. Tashkent: Ma'naviyat.
2. Allen, M., & Miller, R. (2022). *Psychosocial Support for People with Disabilities*. Oxford University Press.
3. Hutton, A. & Green, S. (2020). *Disability and Psychological Adaptation*. Cambridge: University Press.
4. Norman, J. (2021). *Social Integration of Disabled People: Challenges and Solutions*. Journal of Social Issues, 35(4), 204-219.
5. Valiyev, B. (2022). *Jamiyatdagi Ijtimoiy Integratsiya va Nogironlarning Psixologik Salomatligi*. Journal

**QO‘QON MADANIY MEROSINI ZAMONAVIY MUZEYLARDA
EKSPOZITSION KONSEPT ASOSIDA TAQDIM ETISH PRINSIPLARI**

**ПРИНЦИПЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ
КОКАН В СОВРЕМЕННЫХ МУЗЕЯХ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ
ЭКСПОЗИЦИИ**

**PRINCIPLES OF PRESENTATION OF KOKAN CULTURAL
HERITAGE IN MODERN MUSEUMS ON THE BASIS OF AN
EXPOSITIONAL CONCEPT**

Madraximova Gulshanoy Sotiboldiyevna

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi Milliy iftihor,
va harbiy vatanparvarlik kafedrasi professori

Мадрахимова Гульшаной Сотиболдиевна

Академия Вооружённых Сил Республики Узбекистан Национальная
гордость и военный патриотизм профессор кафедры

Madrakhimova Gulshanoy Sotiboldievna

Academy of Armed Forces of the Republic of Uzbekistan National pride and
military patriotism professor of the department

Аннотация: Ushbu maqolada Qo‘qon xonligi madaniy merosini zamonaviy muzeylarda ekspozitsiya konsepti asosida taqdim etish jarayoni haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, ekspozitsion strategiyalarda xalqaro tajribalar asosida shakllanayotgan “yashayotgan muzey” (living museum) konsepsiyasining joriy etilishi – tomoshabinni passiv kuzatuvchidan faol ishtirokchiga aylantirish imkonini beriши таҳлил қилинган.

Kalit so‘zlar: zamonaviy muzeylarda, Ekspozitsion konsepsiy, etnografik, estetik kontekst, vizual va interaktiv, audio-vizual animatsiya

Аннотация: В статье рассматривается процесс представления культурного наследия Кокандского ханства в современных музеях на основе концепции экспозиции. Также анализируется, как внедрение концепции «живого музея», формирующейся на основе международного опыта выставочных стратегий, позволяет зрителю превратиться из пассивного наблюдателя в активного участника.

Ключевые слова: в современных музеях, концепция выставки, этнография, эстетический контекст, визуальное и интерактивное, аудиовизуальная анимация.

Annotation: This article discusses the process of presenting the cultural heritage of the Kokand Khanate in modern museums based on the concept of exposition. It also analyzes the implementation of the concept of a "living museum" in exposition strategies, which is being formed based on international experience - an opportunity to transform the viewer from a passive observer into an active participant.

Keywords: in modern museums, exhibition concept, ethnographic, aesthetic context, visual and interactive, audio-visual animation

Qo‘qon madaniy merosini zamonaviy muzeylarda ekspozitsion konsept asosida taqdim etish jarayoni murakkab tarixiy-estetik qatlamlarni zamonaviy muzeyshunoslik yondashuvlari bilan uyg‘unlashtirishni talab etadi. Bunda nafaqat moddiy-madaniy boyliklarni jamlash, balki ularni tarixiy kontekstda ilmiy asoslangan tarzda namoyish etish, estetik va ma‘naviy semantikasini saqlab qolgan holda auditoriyaga yetkazish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Qo‘qon xonligining tarixiy merosi o‘zining keng ko‘lamli siyosiy, iqtisodiy va madaniy faoliyati bilan Markaziy Osiyo sivilizatsiyasida alohida o‘rin egallaydi. Aynan shu boisdan, uni muzeylar kontekstida taqdim etishda tarixiy izchillik, tematik yaxlitlik, ko‘rgazmaboplik va ilmiylik tamoyillari asosiy mezon sifatida qaralishi lozim. Ekspozitsion konsepsiyalarni ishlab chiqishda milliy-madaniy identitetni qayta talqin etish, interaktiv texnologiyalar yordamida tarixiy haqiqatni ommaga yetkazish, vizual estetikani yuqori darajada ta‘minlash kabi zamonaviy metodlar qo‘llanishi talab etiladi. Bu jarayon, avvalo, Qo‘qon tarixini aks ettiruvchi moddiy va nomoddiy meros obektlarini to‘plash va ularni ekspozitsion ssenariy asosida tematik guruhlariga ajratishdan boshlanadi: harbiy-ma‘muriy tizim, xonlik diplomatiyasi, shaharning me‘moriy qiyofasi, adabiy-ma‘rifiy muhit, hunarmandchilik va xalq san‘ati kabi yo‘nalishlar asosida. Xususan, Qo‘qon xonligidagi ijtimoiy-siyosiy tuzumning, amaldorlar martabasi va lavozimlarining tarixiy manbalarda aniq tasvirlangani bu ekspozitsiyalar uchun ilmiy asos vazifasini o‘taydi¹. Shuningdek, muzey ekspozitsiyalarini yaratishda interaktiv ekspozitsiyalar, QR-kodli ma‘lumotlar, 3D rekonstruksiya qilingan tarixiy binolar va virtual sayr texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bunday

¹ Вохидов Ш. Мухаммад Юнус Тоиб. Тарихи Алиқули амирлашкар // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1996. – № 1-2. – Б.-32.

texnologiyalar Qo‘qon madaniyati, xususan, me‘moriy obidalar (masalan, Jome masjidi, Modarixon maqbarasi) va hunarmandchilik turlari – misgarlik, ganchkorlik, kashtachilik singari boyliklarni jonlantiradi².

Ekspozitsion konsepsiyada Qo‘qon adabiy muhitining etnografik va estetik kontekstda talqin qilinishi alohida ahamiyatga ega. Amiriy, Nodira, Uvaysiy, Madalixon, kabi shoirlar ijodi orqali xonlik davridagi ijtimoiy tafakkur, estetik qarashlar va ayollarning ma‘naviy ijtimoiy faolligi yoritilishi mumkin³. Shu bilan birga, bu shaxslar hayoti asosida yaratilgan ekspozitsion personajlar – o‘quvchilarning madaniy merosga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Qo‘qon merosini zamonaviy muzeylarda talqin etish bilan bog‘liq yondashuvlarda G‘arbiy muzeyshunoslik tajribalari ham nazarda tutilmoqda. Jumladan, interaktiv va tajribaga asoslangan yondashuvlar (experiential museum practice) orqali tomoshabinni ekspozitsion makon ichida faol ishtirokchi sifatida shakllantirish mumkin. Bunday yondashuvlar Qo‘qon shahri va xonligining urbanistik o‘ziga xosligi, hunar va savdo-sotiq madaniyati, karvon yo‘llari orqali madaniy ta’sirlar almashinuvi kabi murakkab tarixiy qatlamlarni ommabop tarzda ifoda etishga xizmat qiladi⁴. Shu o‘rinda Qo‘qon tarixining ko‘p qirrali xususiyatlarini o‘rganishdagi g‘oyaviy manbalar, masalan, “Tarixi Shohruxiy”, “Tarixi Aziziy”, “Tarixi jadidayi Toshkand” kabi tarixiy asarlar muzey ekspozitsiyalari mazmunini boyitishga xizmat qilishi mumkin⁵. Bu manbalarni zamonaviy vizual formatlarda (infografika, komiks, audio-vizual animatsiyalar) ekspozitsiyalarga kiritish esa tarixiy bilish jarayonini qulaylashtiradi. Qo‘qon madaniy merosini zamonaviy muzeylarda ekspozitsion konsept asosida taqdim etish nafaqat tarixiy xotirani jonlantirish, balki zamonaviy avlod ongida milliy identitetni shakllantirishga xizmat qiluvchi barqaror, zamon ruhiga mos ilmiy-madaniy yondashuvdir.

Shu nuqtai nazardan, Qo‘qon madaniy merosini zamonaviy muzeylarda ekspozitsion konsept asosida ifodalash masalasi – ekspozitsion arxitektura, semantik yondashuvlar, vizual va interaktiv vositalarning uyg‘unlashuvi orqali hal qilinishi zarur. Bu jarayonda tematik bloklarga ajratilgan ekspozitsiyalar (masalan,

² Азимов Н. Архитектурные памятники Ферганской долины. – Ташкент, 1982. – 109 с. Азимов И. Росписи Узбекистана. – Ташкент: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1987. – 91 с.

³ Қаямов А. Қўқон адабий муҳити. – Тошкент, 1961. – В. 231; Қодирова М. Давр Нодираси. – Тошкент: Фан, 1991. – В. 104.

⁴ Азадаев Ф.А. Ташкент во второй половине XIX в. Очерки социально-экономической и политической истории. – Ташкент: Издательство АН РУз, 1959. – 184 с; Ахмедов, 1985. – В. 96). Ахмедов Б.А. Историко-географическая литература в Средней Азии XVI-XIX в. (Письменные памятники) – Ташкент: Фан, 1985. – 96 с.

⁵ Бейсембиев Т.К. Тарихи Шохрухи как исторический источник. – Алматы: Наука, 1987. – 43 с. Султонов Ў. Мухаммад Солиххўжа ва унинг Тарихи жадидаи Тошканд асари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. – В. 173.

diplomatik aloqalar, hunarmandchilik, ayol shoiralar ijodi, karvon savdosi, diniy-ma'rifiy muassasalar) tarixiylik, ilmiylik va estetik uyg'unlik tamoyillari asosida yoritilishi lozim. Shuningdek, ekspozitsion strategiyalarda xalqaro tajribalar asosida shakllanayotgan "yashayotgan muzey" (living museum) konsepsiyasining joriy etilishi – tomoshabinni passiv kuzatuvchidan faol ishtirokchiga aylantirish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, Qo'qon xonligi tarixining murakkab ijtimoiy-siyosiy va madaniy qatlamlarini yangi interpretatsiyada ochib berish bilan birga, tarixiy voqelikni zamonaviy vizual estetik vositalar bilan uyg'unlashtirish imkonini ham yaratadi⁶.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Qo'qon madaniy merosini ekspozitsiya konsepsiyasi asosida zamonaviy muzeylarda namoyish etish o'tmish va kelajakni bog'lovchi muhim yo'nalishlardan biridir.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Вохидов Ш. Муҳаммад Юнус Тоиб. Тарихи Алиқули амирлашкар // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1996. – № 1-2 – Б.-32.
2. Азимов Н. Архитектурные памятники Ферганской долины. – Ташкент, 1982. – 109 с. Азимов И. Росписи Узбекистана. – Ташкент: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1987. – 91 с.
3. Қаямов А. Қўқон адабий муҳити. – Тошкент, 1961. – В. 231; Қодирова М. Давр Нодираси. – Тошкент: Фан, 1991. – В. 104.
4. Азадаев Ф.А. Ташкент во второй половине XIX в. Очерки социально-экономической и политической истории. – Ташкент: Издательство Ан РУз, 1959. – 184 с; Ahmedov, 1985. – В. 96).
5. Ахмедов Б.А. Историко-географическая литература в Средней Азии XVIII-XIX в. (Письменные памятники) – Ташкент: Фан, 1985. – 96 с.
6. Бейсембиев Т.К. Тарихи Шохрухи как исторический источник. – Алматы: Наука, 1987. – 43 с. Султонов Ў. Мухаммад Солиххўжа ва унинг Тарихи жадидаи Тошканд асари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. – В. 173.
7. Scmt S. Levy. The Ferghana Valley and the Crossroads of World History: The History of Kazakhstan. 1709-1822 // Journal of Global History, 2007. Volume 2. – №2. – P. 189–191.

⁶ Scmt S. Levy. The Ferghana Valley and the Crossroads of World History: The History of Kazakhstan. 1709-1822 // Journal of Global History, 2007. Volume 2. – №2. – P. 189–191.

**Analysis of the composition of available sources of cereal raw materials
when organizing special consumption rations.**

**Sanayev E. SH. (PhD), dots.
Tashkent Institute of Chemical Technology**

Annotation. Barley grain is grown in all regions of the republic. Barley stems and grains are mainly used for fodder purposes for livestock. It should be noted that today, due to unfavorable climatic conditions, the yield of food crops grown on rainfed lands is decreasing or declining, which requires the effective use of available raw materials. For this purpose, obtaining instant cereals from barley was considered a solution to this problem.

Keywords: barley, early-ripening groats, ultra-high-frequency drying, steam pressure treatment, threonine.

For the use of barley grain for food purposes, the autumn varieties "Noyob" and "Istak," registered in the state register of this grain, were studied. As a result, the functional composition of grains, which is important for the human body, was analyzed, and it was substantiated that the variety "Istak" is the most suitable variety for drought resistance compared to the variety "Noyob," and for obtaining early-ripening groats, the physicochemical, technological, and biochemical properties of this grain variety were analyzed.

**Table 1.
Chemical composition and nutritional value of barley grains of the
"Noyob" and "Istak" varieties (100 g).**

Substances	Nutrient value	
	Istak	Noyob
Proteins. gr	10,3	9,2
Fats. gr	2,4	2,0
Carbohydrates.	56,4	51,2
Water. gr	14,0	14,0
Nutritional fibers. 14.5 g	14,5	15,1
Nutritional value. Kcal	288	271

According to the analysis of Table 1, the "Istak" variety of barley grain, which has a high advantage in terms of nutritional value, was selected as the optimal variety for the object of research, and its nutritional composition was substantiated.

Table 2

Vitamin content of barley grain of the "Istak" variety and the degree of satisfaction of a person's daily needs (100 g).

Vitamins	Chemical name	value in 100 grams	Amount of satisfaction of daily consumption needs, %
A	Retinol equivalent	0 mkg	0
B1	Thiamine	0,33 mg	22
B2	Riboflavin	0,13 mg	7
C	Ascorbic acid	0 mg	0
E	Tocopherol	1,7 mg	17
B3 (PP)	Niacin	6,5 mg	33
B4	Choline	110 mg	22
B5	Pantothenic acid	0,7 mg	14
B6	Pyridoxine	0,47 mg	24
B9	Folic acid	40 mkg	10
H	Biotin	11 mkg	22

The results of the analysis presented in Table 2 were analyzed using high-performance liquid chromatography of the State Center for Veterinary Medicine Registration. According to the analysis results, 100 grams of barley grain can meet 33% of a person's daily requirement for Vitamin B3 (RR), i.e., niacin. Vitamin B3 (PP) - Niacin is an essential water-soluble vitamin for the body, supporting energy metabolism, the nervous and digestive systems, skin health, and blood circulation. In its enzymatic form, it participates in many biochemical reactions. Niacin has antioxidant properties and also activates liver detoxification processes. Its deficiency can lead to the development of pellagra (dermatitis, diarrhea, dementia). Also, the "Istak" variety of barley grain contains minerals necessary for daily human consumption, the results of the analysis of these data are presented in Table 3.

Table 3

Mineral composition of barley grain of the "Istak" variety and the degree of satisfaction of daily human needs (100 g).

Mineral substances	Quantity per 100 grams	% of daily requirement
Potassium	453 mg	18
Calcium	93 mg	9
Magnesium	150 mg	38

Phosphorus	353 mg	35
Sodium	32 mg	2
Iron	7.4 mg	53
Iodine	9 µg	6
Zinc	2.71 mg	23
Selenium	22.1 µg	40
Copper	470 µg	47
Sulfur	88 mg	9
Fluorine	106 µg	3
Chromium	10.6 µg	21
Silicon	600 mg	2000
Manganese	1.48 mg	74

The analysis results presented in Table 3 were determined by modern chromatographic and spectrometric methods of the State Center for Veterinary Medicine Registration, such as AAS, ICP-OES, and ICP-MS. Both qualitative and quantitative analyses of minerals were carried out using these methods. According to the analysis results, 100 grams of barley grain contains 600 mg of the mineral "Silicium," which participates in the daily diet of a person, the synthesis of collagen and elastin, and ensures the strength and flexibility of the skin, bones, tendons, and vascular walls. "Silicium" also contributes to the absorption of calcium and magnesium, activates bone mineralization. This reduces the risk of osteoporosis. By strengthening the walls of arteries, it slows down the development of atherosclerosis.

This is also important in the prevention of heart diseases. "Silicon" contributes to skin shine, hair strength, and nail resistance. Therefore, it is often used in cosmetic products and biologically active additives. Silicon participates in the removal of heavy metals and toxins from the body. At the same time, he participates in the fight against free radicals.

Used literature

1. **FAO/WHO.** (2004). Human vitamin and mineral requirements: Report of a joint FAO/WHO expert consultation. FAO Food and Nutrition Series.
2. **Bakhmat, M. I., & Vodolazhko, M. O.** (2017). Barley: Chemical Composition and Processing Features. Ukrainian Journal of Food Science, 5(2), 185–194.
3. **Morris, C. E., & Sands, D. C.** (2006). The role of barley in sustainable agriculture. Agricultural Systems, 89(2-3), 329–350.

4. **National Institutes of Health (NIH).** (2021). Niacin — Fact Sheet for Health Professionals.
<https://ods.od.nih.gov/factsheets/Niacin-HealthProfessional/>
5. **McKevith, B.** (2004). Nutritional aspects of cereals. British Nutrition Foundation, Nutrition Bulletin, 29(2), 111–142.
6. **Liu, R. H.** (2013). Health-promoting components of cereals: Whole grains and beyond. Cereal Foods World, 58(2), 56–61.
7. **Seaborn, C. D., & Nielsen, F. H.** (2002). Silicon in bone health. Journal of Nutrition, Health and Aging, 6(3), 155–162.
8. **Jugdaohsingh, R.** (2007). Silicon and bone health. The Journal of Nutrition, Health & Aging, 11(2), 99–110.
9. **Popova, A., et al.** (2020). Development of instant cereals based on barley and oats. E3S Web of Conferences 210, 02025.
10. **Mironov, V. A., & Lykov, A. G.** (2015). Modern methods of food composition analysis: Chromatography and spectrometry. Moscow: KolosS. HPLC, ICP-OES, AAS

DÜŞÜK RISKİ TAŞIYAN GEBELERDE ANJİYOGENEZ FAKTÖRLERİNİN PREEKLAMPSİ GELİŞİMİNE ETKİSİ

Sharipova Sh.U.

Buhara Devlet Tıp Enstitüsü, Doktora (PhD) Öğrencisi

Bilimsel Danışman: Prof. Dr. Tuksanova D.I.

Buhara Devlet Tıp Enstitüsü, Kadın Hastalıkları ve Doğum Anabilim Dalı II

Başkanlığı, Tıp Bilimleri Doktoru (DSc)

Giriş (Problemün Güncelliği). Preeklampsisi, anne ve fetus sağlığını tehdit eden ciddi bir gebelik komplikasyonudur ve dünya genelinde maternal ve perinatal morbidite ile mortalitenin başlıca nedenlerinden biridir. Düşük riski taşıyan gebelerde preeklampsisi gelişme olasılığı daha yüksek olup, bu durum erken tanı ve müdahaleyi gerekli kılmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalar, anjiyogenez sürecinde rol oynayan Plasental Büyüme Faktörü (PlGF) ve Vasküler Endotelyal Büyüme Faktörü (VEGF) gibi biyobelirteçlerin dengesizliğinin, preeklampsinin patogeneğinde önemli rol oynadığını göstermektedir.

Amaç ve Araştırma Soruları. Bu çalışmanın amacı, düşük riski taşıyan gebelerde anjiyogenez faktörlerinin (VEGF ve PlGF) düzeylerini inceleyerek, bu biyobelirteçlerin preeklampsisi gelişimi üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu kapsamda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Düşük riski taşıyan gebelerde PlGF ve VEGF düzeyleri nasıldır?
2. Bu düzeyler sağlıklı gebelerle karşılaştırıldığında anlamlı fark var mıdır?
3. Bu farklılıklar ile preeklampsisi gelişimi arasında istatistiksel bir ilişki mevcut mudur?

Materyal ve Yöntem: Çalışmaya toplam 100 gebe kadın dahil edilmiştir. Araştırma grubunu düşük riski taşıyan 50 gebe oluştururken, kontrol grubunu ise herhangi bir risk faktörü bulunmayan 50 sağlıklı gebe oluşturmuştur. Risk grubuna dahil edilme kriterleri: tekrarlayan düşük öyküsü, trombofili, kronik hastalıklar (hipertansiyon, diyabet) gibi medikal faktörlerdir. Katılımcıların serum örneklerinden PlGF ve VEGF düzeyleri ELISA yöntemiyle ölçülmüştür. Ek olarak, gebelerin plasental durumları ultrasonografi ile değerlendirilmiştir.

Bulgular: Preeklampsisi gelişen düşük riskli gebelerde PlGF ve VEGF düzeyleri, sağlıklı gebelere göre anlamlı şekilde daha düşük bulunmuştur. PlGF düzeyi preeklampsili kadınlarda ortalama 30 ± 5 pg/ml, sağlıklı gebelerde ise 60 ± 7 pg/ml olarak saptanmıştır ($p < 0.01$). VEGF düzeyleri sırasıyla 50 ± 10 pg/ml ve 90 ± 12 pg/ml

bulunmuştur ($p<0.01$). Ultrasonografi sonuçları, preeklampsili gebelerde plasental yetmezlik belirtilerini (azalmış kan akışı, küçülmüş plasenta hacmi) ortaya koymuştur. Kontrol grubunda bu tür bulgulara rastlanmamıştır.

Sonuç (Değerlendirme): Bu çalışma, düşük riski taşıyan gebelerde PlGF ve VEGF düzeylerinin azalmasının preeklampsisi gelişimi ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, bu biyobelirteçlerin düzenli izlenmesinin, riskli gebelerde preeklampsinin erken teşhisi ve önlenmesinde kritik bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça.

1. Maynard, S. E., & Karumanchi, S. A. (2011). Angiogenic factors and preeclampsia. *Seminars in Nephrology*, 31(1), 33–46. <https://doi.org/10.1016/j.semnephrol.2010.10.004>
2. Levine, R. J., Maynard, S. E., Qian, C., Lim, K. H., England, L. J., Yu, K. F., ... & Karumanchi, S. A. (2004). Circulating angiogenic factors and the risk of preeclampsia. *New England Journal of Medicine*, 350(7), 672–683. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa031884>
3. American College of Obstetricians and Gynecologists. (2020). Gestational Hypertension and Preeclampsia: ACOG Practice Bulletin, Number 222. *Obstetrics & Gynecology*, 135(6), e237–e260. <https://doi.org/10.1097/AOG.0000000000003891>
4. Powe, C. E., Levine, R. J., & Karumanchi, S. A. (2011). Preeclampsia, a disease of the maternal endothelium: the role of antiangiogenic factors and implications for later cardiovascular disease. *Circulation*, 123(24), 2856–2869. <https://doi.org/10.1161/CIRCULATIONAHA.109.853127>
5. Redman, C. W. G., & Staff, A. C. (2015). Preeclampsia, biomarkers, syncytiotrophoblast stress, and placental capacity. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 213(4 Suppl), S9.e1–S9.e4. <https://doi.org/10.1016/j.ajog.2015.08.003>

Maqsud Shayxzoda hayotining yorqin namunasi

Qodirov Islomjon Iqboljon o'g'li

Toshkent Davlat Transport Universiteti talabasi

Qodirovislomjon316@gmail.com

+998910066778

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining atoqli namoyandasi Maqsud Shayxzodaning hayoti yorqin namunalar orqali yoritiladi. Uning bolalik yillari, ilm-fan va adabiyotga muhabbati, siyosiy tazyiqlarga qaramay adolat va haqiqat yo'lidan qayrilmagan hayoti o'rganiladi. Ayniqsa, Shayxzodaning xalq ma'naviyati va ma'rifatini yuksaltirish yo'lidagi fidokorona xizmatlari, jahon adabiyotini o'zbek tiliga tarjima qilishdagi hissassi va milliy uyg'onish ruhidagi asarlari bugungi kun uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Maqola orqali Shayxzodaning hayoti nafaqat bir adibning taqdiri, balki butun bir avlodning ma'naviy jasorati sifatida talqin etiladi.

Abstract: This article highlights the life of Maqsud Shaikhzoda, a prominent figure in Uzbek literature, through vivid examples. His childhood, love of science and literature, and his life of not turning away from the path of justice and truth despite political oppression are studied. In particular, Shaikhzoda's selfless services to the advancement of national spirituality and enlightenment, his contribution to the translation of world literature into the Uzbek language, and his works in the spirit of national revival are still relevant today. The article interprets Shaikhzoda's life not only as the fate of a writer, but also as the spiritual courage of an entire generation.

Аннотация: В статье на ярких примерах освещается жизнь выдающегося деятеля узбекской литературы Максуда Шайхзода. В книге исследуется его детство, его любовь к науке и литературе, а также его жизнь, в которой он не сошел с пути справедливости и истины, несмотря на политическое давление. В частности, бескорыстные заслуги Шайхзода в развитии национальной духовности и просвещения, его вклад в перевод мировой литературы на узбекский язык, его произведения в духе национального возрождения актуальны и сегодня. В статье жизнь Шейхзаде трактуется не только как судьба писателя, но и как духовное мужество целого поколения.

Kalit soʻzlar: oʻqituvchi, Yozuvchilar uyushmasi, dotsent, surgun, drama, tragediya, tarjimon, kitob, sheʼr, qamalish, tarjima, eʼtirof.

Key words: teacher, Writers' Union, docent, exile, drama, tragedy, translator, book, poem, imprisonment, translation, confession.

Ключевые слова: учитель, Союз писателей, доцент, ссылка, драма, трагедия, переводчик, книга, стихотворение, заключение, перевод, исповедь.

Kirish:

Barchamiz taniydigan hamda asarlarini sevib oʻqiydigan mashhur adiblarimizdan biri Maqsud Shayxzoda 1908- yilning 7-noyabrida Azarbayjon oʻlkasi Oqtosh shahrining Ganja qishlogʻida dunyoga kelgan. Asl ismi Maqsud boʻlib, uning otasini ismi Maqsumbek hamda Shayxzoda uning taxallusidir. Uning ilm olish davrlariga qaraydigan boʻlsak, u ilk bor Bokuda joylashgan Dorilmualliminni tugatgan. Shundan soʻng u bir qancha joylarda ishlaydi, jumladan, birinchi boʻlib Darbanddagi 1-bosqich Azarbayjon maktabida undan keyin esa, Boʻynoqdagi taʼlim va tarbiya texnikumlarida oʻqituvchi sifatida faoliyat yuritadi. Oʻsha davrlarning asosiy maqsadi boʻlmish ilmlilarni yoʻq qilish niyati sababli, u 1927 – yili hibsga olindi hamda oradan koʻp vaqt oʻtmay, yaʼni 1928-yiliyiq Maqsud Shayxzoda Toshkentga surgun qilib yuboriladi.

Oʻsha paytda u Oʻrta Osiyo universitetining Sharq fakultetida qisqa vaqt ichida oʻqiydi, hamda shundan keyin bu bir qancha jurnal va gazetalarda ishlay boshlaydi.

Asosiy qism:

Maqsud Shayxzodaning dastlabki sheʼriy toʻplami „Loyiq soqchi“ nomi bilan 1933- yilda nashrdan chiqadi. Shundan soʻng ham uning bir qancha sheʼriy toʻplamlari nashrdan chiqqan boʻlib ular quyidagilardir: „Oʻn sheʼr“ (1932), „Undoshlarim“ (1933), „Uchinchi kitob“ (1934), „Jumhuriyat“ (1935), „Oʻn ikki“, „Yangi devon“ (1937), „Saylov qoʻshiqlari“ (1938), „Kurash nechun?“ (1942), „Jang va qoʻshiq“, „Koʻngil deydiki...“ (1943), „Oʻn besh yilning daftari“ (1947), „Yurt sheʼrlari“ (1948), „Zamon torlari“, „Olqishlarim“ (1949), „Yillar va yoʻllar“ (1961), „Sheʼrlar“ (1964). Shoir oʻzining sheʼrlarida atrofida roʻy berayotgan hodisalar ha juda ahamiyat bergan holda, shu hodisalarni oʻzining sheʼrlarida gavdalantirishga harakat qiladi. Va u ularda asosan vatan va xalq hayotida roʻy berayotgan voqealarga hamda mehnatkash va qadrli xalqning obrazlarini shakllantirgan. Shundan soʻng u yuqorida taʼkidlab oʻtilgan obrazlarni yanada yaxshiroq shakllantirish uchun dostonlar ham yozishga qoʻl urafi. Hamda uning

„O‘rtoq mulk“ (1933), „Chirog“, „O‘rtoq“, „Meros“, „Tuproq va haq“ (1936), „Ovchi qissasi“, „Iskandar Zulqarnayn“ (1940), „O‘n birlar“, „Jenya“, „Oqsoqol“ (1943), „Axmadjonning hikmatlari“, „Uchinchi o‘g‘il“ (1944), „Nurmat otaning tushi“ (1947) singari liroepik asarlari o‘quvchilar yuzini ko‘radi. Bundan tashqari adibning poytaxtimiz Toshkent hayotiga bag‘shlangan „Toshkentnoma“ asari ham o‘ziga yarasha mashhurlik va qadr-qimmatiga egadir. Maqsud Shayxzoda tragediya janrida ham qalam tebratgan yozuvchilardan hisoblanib ikkinchi jahon urushi yillarida u Xorazmning ozodligi, erki hamda vatan oldidagi burchi bo‘lmish uni himoya qilish vazifasini o‘tagan Xorazmshoh Jaloliddin Manguberdiga atalgan yorqin asar: „Jaloliddin Manguberdi“ tragediyasini va bundan tashqari o‘zining otasini qotili sifatida tanilib, molu-mulkka bo‘lgan xirs uni oxir oqibat uni otasini o‘ldirish darajasigacha olib kelgan Abdulatif hamda Amir Temurdan qolgan yagona davlatni shunday avlodiga qoldirayotganidan afsuslangan va oxirida o‘z farzandi tomonida suyuqasd qilib o‘ldirilgan ota obrazi bo‘lmish Mirzo Ulug‘bekning siymosi gavdalanitirilgan „Maqsud Shayxzoda“ tragediyalari ham mavjud. 1941yildayoq „Genial shoir“ monografiyasini e‘lon qilgan Sh. Umrining sunggi kunlariga qadar Navoiy hayoti va ijodi bilan muttasil shug‘ullanib keldi. U Navoiyning 500 yilligi munosabati bilan yozgan „Navoiyning lirik qahramoni haqida“ (1948) maqolasidan keyin „Navoiy lirikasining ba’zi bir poetik usullari haqida“ (1959), „Ustodning san’atxonasida“ (3 qismli maqola, 1965—66), „G‘azal mulkning sultoni“ (1966), „Tazkirachilik tarixidan“ (1968) singari yirik ilmiy tadqiqotlar yaratib, navoiyshunoslik fanini yangi taraqqiyot bosqichiga olib chiqdi. Maqsud Shayxzoda nafaqat dramaturg, shoir, adabiyotshunos, pedagogdir shuningdek u tarjimonidir ham. U tarjimonlik sifatida ham bir qator ishlarni amalga oshirgan hamda u tarjima qilgan asarlarni biz bugungi kunda sevib o‘qib kelmoqdamiz. Jumladan u Sh. Rustavelining „Yo‘lbars terisini yopingan paxlavon“ (hamkorlikda) eposi, U. Shekspirning sonetlari, A.S. Pushkinning she‘rlari, „Mis chavandoz“ dostoni, „Motsart va Salyeri“ tragediyasi, M.Yu. Lermontovning she‘rlari va „Kavkaz asiri“ dostonini, shuningdek, Nizomiy, Fuzuliy, Mirza Fatali Oxundov, Ezop, Esxil, Gyote, Bayron, Mayakovskiy,

Nozim Hikmat va boshqa yozuvchilarning ayrim asarlarini o‘zbek tiliga katta mahorat bilan tarjima qilgan. Adib 1952- yilda xibsga olinadi va 25 yil qamoq jazosi beriladi hamda 1954-yil ozod etiladi. Adib 1967- yil og‘ir xastalikka chalinadi hamda o‘sha yilning 19-fevral sanasida dunyodan o‘tadi.

Xulosa:

Adbiyot tarixida o'chmas iz qoldirish hammaning ham qo'ldan kelavermaydi, ayniqsa u boshqa bir davlatda tug'ilib, boshqa bir davlatning adabiyotida bo'lsa. Shunday o'chmas iz qoldirgan adiblarimizdan biri bo'lmish Maqsud Shayxzodaning hayoti yo'li har bir yosh kelajak avlod uchun faxrlanarli namuna desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Shunday ekan uning hayoti va ijodini o'rganish hamda u kabi bo'lishga harakat qilish bu juda katta mahoratni talab etadi. Qisqa qilib aytganda daraxt o'sib , toki meva tukkuniga qadar o'ziga keladigan har qanday qiyinchiliklarni yengib o'tishi lozim, aks holda bir bahorni ham ko'rolmagan holda yozning issig'i yoki qishning qahraton sovug'idan nobud bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi, T., 1999.
2. Shayxzoda Maksud. Atokli xalg shairi. „Lenin uchkuni“, 1956, 18 may (o'zbekcha)
3. Shayxzoda Maksud. Shoir kalbi duneni tinglar (Tanlangan asarlar) // Toshkent, „Nihol“, 2008. 28 b. (o'zbekcha)
4. Yusuf Shomansur, Shayxzoda — bunyodkor shoir, T., 1972;
5. G'afurov I., O'rtoq shoir. Maksud Shayxzoda ijodiyoti, T., 1975;
6. Zokirov M., Maqsud Shayxzoda. Adabiytanqidiy ocherk, T., 1969;
7. Maksud Shayxzoda zamondoshlari xotirasida, T., 1983;
8. Google internet tarmog'i. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Shayxzoda>

MATERIAL CULTURE OF THE KARAKALPAKS: ANALYSIS AND INTERPRETATION

**Abdullaev, Muzaffar Atajanovich. Karakalpak State University named after
Berdakh, Nukus, Karakalpakstan (Uzbekistan), e-mail:**

mabdullaev117@gmail.com

Abstract

The article analyzes research dedicated to the material culture of the Karakalpaks, one of the largest Turkic-speaking peoples of Central Asia. Particular attention is given to works published since 1991, the year Uzbekistan gained state independence. During this period, various aspects of the Karakalpaks' material culture, including traditional clothing, jewelry, culinary traditions, and traditional forms of housing, have been actively studied. The analysis of these studies not only deepens the understanding of the daily life and practices of the Karakalpak people but also reveals broader ethnocultural processes occurring in the region. Each of the mentioned elements of material culture serves as an important indicator of the historical evolution and cultural identity of the Karakalpaks, reflecting their traditions, customs, and values.

Key words: Karakalpaks, ethnographic historiography, material culture, traditional clothing, jewelry art, traditional cuisine, crafts, housing.

Аннотация

В статье проводится анализ исследований, посвященных материальной культуре каракалпаков — одного из тюркоязычных народов Центральной Азии. Особое внимание уделяется трудам, опубликованным начиная с 1991 года, обретения Узбекистаном государственной независимости. В этот период активно исследуются различные аспекты материальной культуры каракалпаков, включая традиционную одежду, ювелирные изделия, кулинарные традиции, традиционные формы жилища. Анализ этих исследований позволяет не только углубить понимание повседневной жизни и быта каракалпакского народа, но и выявить широкие этнокультурные процессы, происходившие в регионе. Каждый из упомянутых элементов материальной культуры служит важным индикатором исторической эволюции и культурной идентичности каракалпаков, отражая их традиции, обычаи и ценности.

Ключевые слова: Каракалпаки, этнографическая историография, материальная культура, традиционная одежда, ювелирное искусство, традиционная пища, ремесла, жилище.

The historiography of Karakalpak material culture represents a vast and multi-layered field of research encompassing various aspects of the people's way of life. Since Uzbekistan's independence in 1991, interest in Karakalpak culture has significantly increased, resulting in the publication of numerous academic studies and articles. Both local and international scholars have actively explored traditional dwellings, clothing, household items, jewelry, and culinary traditions, aiming to uncover their historical and cultural significance.

A pivotal development in the historiography has been the growing attention to transformations in material culture influenced by social and political changes as well as globalization. Studies conducted in recent decades have focused on the interaction of the Karakalpaks with neighboring peoples, which makes it possible to identify elements of mutual influence and cultural exchange.

Traditional clothing, food, and housing are key components of material culture that shape the unique appearance and identity of different ethnic groups. The evolution of these cultural elements among the Karakalpaks is closely linked to the landscape and climatic conditions of their region.

Traditional clothing, in particular, constitutes a vital element of national cultural identity. Although ethnographic research on folk attire was conducted and published during the Soviet period, the topic remains relevant and continues to attract scholarly attention.

Studies from recent decades show that while thematic approaches to this field have remained largely consistent, this may reflect the resilience of traditional methodologies. Nevertheless, new research efforts have emerged in recent years, aiming to broaden the scope of inquiry and offer a more comprehensive understanding of the cultural and historical dimensions of traditional dress.

Recent scholarship has increasingly focused on individual elements of Karakalpak national costume. Notable among these scholars are X.E. Esbergenov, S.H. Esbergenova, and Z.I. Kurbanova, who have concentrated on specific aspects of traditional attire.

The ancient headdress known as *saukele* was studied by X.E. Esbergenov. This helmet-shaped headpiece, made of felt and covered with bright fabric adorned with fine embroidery, coral decorations, and various metal plaques, served as the

basis for an ethnogenetic analysis of the Karakalpak people. The study emphasized the cultural and historical importance of the *saukele* in shaping ethnic identity. In another article, X.E. Esbergenov analyzed the traditional women's tunic-dress *kok koilek*, highlighting its ritual function and the embroidery on its front, which was believed to protect the wearer from the evil eye and convey personal information about the wearer [1, pp. 66–67, 100–102]

S.H. Esbergenova explored the women's headwear *kiymyshek*, particularly a red variant called *kyzyl kiymyshek*, which was an essential element of a young woman's outfit [2, pp. 83–85]. A more detailed examination of this item was presented by N.P. Lobacheva, who noted that the *kiymyshek* served both as an outer garment for married women and as a ritual bridal veil that concealed the bride's hair [3].

Ethnologist R. Baliyaeva investigated the adaptation of traditional clothing to climatic conditions, social stratification, and practical household needs. She emphasized that in the Aral Sea region, materials for clothing came from animal husbandry, agriculture, and specific plants [4, p. 39].

In the post-independence period, the *ak zhegde*—a cloak-like garment with false sleeves worn over the head—regained the attention of ethnographers. Z.I. Kurbanova and M. Davletiyarov analyzed specimens from the Savitsky State Museum of Art to enhance knowledge about age-specific ornamentation patterns [5, p. 34].

When analyzing the Karakalpak costume ensemble, it is essential to consider not only ethnographic but also art-historical research. Art historian I.V. Bogoslovskaya conducted a comparative analysis of ten *saukele* samples, highlighting their similarities and differences [6, pp. 109–119].

The compilers of the photo album *Karakalpak Costume* did not aim to make scholarly discoveries in traditional clothing studies. Their work focuses on popularizing the cultural heritage associated with traditional dress. The album serves as an inspiration for folk fashion designers, who incorporate traditional elements into modern designs, as well as for fashion professionals and museum conservators [7].

Z.I. Kurbanova dedicated a separate article to traditional Karakalpak men's clothing. She noted that men's garments had long been subject to external influences while also following their unique path of development. Traditional forms of men's clothing had largely taken shape by the mid-19th century, and garments from this period are well represented in museum collections. According to the scholar, the first

quarter of the 20th century was a turning point, influenced by socio-political change and cultural shifts [8].

The result of many years of research on traditional costume was a monograph by Z. Kurbanova. The paper analyzes the development of the traditional Karakalpak costume from the end of the 19th century to the beginning of the 21st century. The author substantiates the influence of natural and climatic conditions and the peculiarities of the economy on traditional clothing.

Interest in Karakalpak jewelry significantly increased in the early 21st century, notably through the works of S.H. Esbergenova and X.E. Esbergenov [9, pp. 81–83]. Art historians have also actively examined these adornments. Z.Zh.Alieva's articles provide classifications and symbolic interpretations of Karakalpak jewelry [10, pp. 12–15].

A.Allamuratov, who focused on the study of Karakalpak applied art, repeatedly turned to the consideration of Karakalpak jewelry [11]. His work reflects such aspects of art history as artistic imagery, Karakalpak jewelry.

Researcher D.A. Kudaibergenova analyzes the types of folk jewelry of the Karakalpaks of the XIX–XX centuries, emphasizing the presence of a local school of jewelry art [12, pp. 234–244]. It is important to note that in this article, in addition to materials about the folk jewelry of the Karakalpaks, presented in the collection of one of the leading museums of the republic, information about the jewelry of the Uzbek, Turkmen and Kazakh peoples is provided.

Traditional Karakalpak cuisine was reflected in a number of works from the Soviet period. In this context, it is worth noting the studies of A.S. Morozova, T.A.Zhdanko, and U.Kh. Shalekenov. The transformation processes in traditional food practices in the modern era, as well as the introduction of new dishes into the local food culture, have become subjects of interest for ethnographers and historians. In an article by G.M. Khodjaniyazova, traditional dishes and elements of hospitality are examined through the lens of oral folk literature [13, pp. 113–118].

In the economies of the peoples of Central Asia, handicraft production has held a significant place since ancient times. The study of crafts became an important aspect of ethnographic research from the moment ethnography began to take shape as a scientific discipline in Karakalpakstan. Among the Karakalpaks, tailoring, jewelry making, blacksmithing, yurt production, wood carving, and leatherworking were well developed.

One of the first ethnographers to study the folk crafts of the Karakalpaks was A. Utemisov. The results of his research were presented in a monograph. The work

offers a detailed analysis of crafts such as wood finishing, jewelry making, blacksmithing, weaving, and ceramics production, and also examines apprenticeship schools and the charters of Karakalpak craft guilds.

One of the characteristic features of Karakalpak artisans was that they most often worked to order, maintaining close ties with agriculture.

In the years of independence, one of the key components of the ethnographic triad — the dwelling — became a subject of study. Various forms of traditional Karakalpak dwellings, both stationary and portable, were examined by N.Tleubergenova [14, pp. 104–109]. In her articles, the author analyzes not only the structural features of the dwellings but also the organization of interior space and the various beliefs associated with them. In particular, in one of her works, the researcher determines the proper location for building a home, explores the rituals carried out before construction begins, the placement of the entrance, the set of decorations used for embellishment, as well as the materials employed in construction and their origins.

The dwelling of the dispersed ethnic group of the Ural Cossacks living in Karakalpakstan became the subject of study in a dissertation project by E.Kalbanova. In the course of the research, the author analyzed the process of formation and the specifics of the traditional culture of this ethnic group. Particular attention is given to the religious significance of these dwellings. This work represents a significant contribution to the study of ethnocultural closeness between the Cossacks and the Karakalpaks, promoting a deeper understanding of their cultural interconnections [15, pp. 142–144].

The traditional nomadic dwelling of the Karakalpaks — the yurt — as well as the rituals associated with it, once again became a subject of research by X.Esbergenov. He enriches existing knowledge about the rituals connected to the yurt with new data [16, p. 278].

A kind of generalization of the available ethnographic data is represented by the work of David and Sue Richardson [17]. Although the authors are not specialists in this field, they compiled all the existing literature containing information about the Karakalpaks. The book by these English authors is richly illustrated and is, perhaps, the first work on the Karakalpaks published abroad.

In summarizing this research, it is important to note that, in contrast to the Soviet historiography of Karakalpak material culture — which focused on studies emphasizing traditional aspects of daily life, crafts, and customs, often in the context of class struggle and socialist development, and constrained by ideological

boundaries — modern historiography has expanded its horizons. Contemporary studies focus on the adaptation of traditional elements to modern conditions, as well as on the importance of cultural exchange and identity, indicating a more comprehensive and multifaceted approach to the study of Karakalpak material culture in the post-Soviet period.

The historiography of Karakalpak material culture represents a dynamic and multilayered field of research that continues to evolve in the context of contemporary sociocultural changes.

Thus, further research in the field of Karakalpak material culture not only contributes to the preservation of their cultural heritage but also opens new perspectives for studying the interrelations among different ethnic groups in Central Asia. The necessity for a comprehensive approach to the study of traditional culture, including both ethnographic and art-historical research, becomes especially relevant in today's world, where cultural traditions are confronted with the challenges of globalization and shifts in lifestyle.

LIST OF REFERENCES

1. Esbergenov, X.E. Saukеле: K voprosu ob etnogeneze karakalpakov [Saukеле: On the Question of the Ethnogenesis of the Karakalpaks] // Vestnik KKO AN RUz., 1999. No. 2. – Pp. 100–102. He owns: Ritual'naya odezhda karakalpachek – kok koylek [Ritual Clothing of Karakalpak Women – Kok Koylek] // Vestnik KKO AN RUz., 2002. No. 3. – Pp. 66–67.
2. Esbergenova, S.H. Kyzyl kiymeshek – ritual'naya nakidka karakalpachek (k voprosu etnokul'turnykh svyazey karakalpakov) [Kyzyl Kiymeshek – Ritual Cape of Karakalpak Women (On the Issue of Ethnocultural Links of the Karakalpaks)] // Vestnik KKO AN RUz., 2002. No. 4. – Pp. 83–85.
3. Lobacheva, N.P. K istorii sredneaziatskogo kostyuma: karakalpaksky kimeshek [On the History of Central Asian Costume: The Karakalpak Kimeshek] // Itogi polevykh issledovaniy. Moscow, 2000. – Pp. 54–71.
4. Ballieva, R. Etnokul'turnye osobennosti prirodopol'zovaniya narodov Priaral'ya (konets XIX – nachalo XX veka) [Ethnocultural Features of Natural Resource Use by the Peoples of the Aral Sea Region (Late 19th – Early 20th Century)]. Moscow, 2003.
5. Kurbanova, Z. I., Davletiyarov, M. M. Karakalpakskiy ak zhegde [The Karakalpak Ak Zhegde]. Voprosy istorii i arkheologii zapadnogo Kazakhstana

[Issues of History and Archaeology of Western Kazakhstan], 2013, no. 2, pp. 33–36.

6. Bogoslovskaya, I. V. Desyat' karakalpakskikh saukele [Ten Karakalpak Saukele]. Etnograficheskoe obozrenie [Ethnographic Review], 2014, no. 4, pp. 108–119.

7. Karlybaev, M., Kurbanova, Z. I. Karakalpakskiy kostyum [Karakalpak Costume]. Nukus: Ilim, 2014. 63 p.

8. Kurbanova, Z. I. Traditsionnyy muzhskoj kostyum karakalpakov (konets XIX – konets XX vv.) [Traditional Men's Costume of the Karakalpaks (Late 19th – Late 20th Centuries)]. Problemy vostokovedeniya [Problems of Oriental Studies], 2016, no. 2, pp. 48–53.

9. Esbergenov, X. E. Shar tüyme v traditsionnoy kul'ture karakalpakov (tsikl 1) [Shar Tüyme in the Traditional Culture of the Karakalpaks (Cycle 1)]. Vestnik KKO AN RUz, 2005, no. 5, pp. 81–83.

10. Alieva, Z. Zh. Ritual'nye yuvelirnye ukrasheniya karakalpakov XIX – nachala XX v. (v komplekse narodnogo zhenskogo kostyuma) [Ritual Jewelry of the Karakalpaks of the 19th – Early 20th Century (as Part of the Traditional Women's Costume)]. SANAT, 2003, no. 2, pp. 12–15.

11. Allamuratov, A. Karakalpakskoye dekorativno-prikladnoye iskusstvo. Voprosy khudozhestvennogo svoeobraziya [Karakalpak Decorative-Applied Art: Questions of Artistic Specificity]. In: Arkhivnye materialy Tsentral'noy Azii [Archival Materials of Central Asia], vol. VI. Samarkand, 2019. 220 p.

12. Kudaibergenova, D. A. Yuvelirnaya kollektsiya Gosudarstvennogo muzeya iskusstv Respubliki Karakalpakstan imeni I. V. Savitskogo [Jewelry Collection of the I. V. Savitsky State Museum of Art of the Republic of Karakalpakstan]. Istoricheskaya etnologiya [Historical Ethnology], 2023, vol. 8, no. 2, pp. 234–244.

13. Khozhaniyazova, G. M. Qaraqalpaq xalqı milliy tağamlarını etno-folkloristik aspektte üyreniw [Study of the National Dishes of the Karakalpak People in an Ethno-Folkloristic Aspect]. Vestnik KKO AN RUz, 2021, no. 4 (265), pp. 113–118.

14. Tleubergenova, N. A. Nekotorye obryady i verovaniya karakalpakov, svyazannye s yurtoy [Some Rituals and Beliefs of the Karakalpaks Related to the Yurt]. Vestnik KKO AN RUz, no. 4. Nukus, 1995, pp. 101–110; Her own: Poverya karakalpakov, svyazannye so stroitel'stvom zhilishcha [Karakalpak Beliefs Related to House Construction]. Vestnik KKO AN RUz, no. 5. Nukus, 1997, pp. 129–130.

15. Kalbanova, E. E. Traditsionnoye zhilishche ural'skikh kazakov nizov'yev Amudar'i [Traditional Dwellings of the Ural Cossacks of the Lower Amu Darya Region]. Vestnik KKO AN RUz, 1998, no. 2, pp. 142–144.

16. Esbergenov, X.E. Obryady i verovaniya karakalpakov, otnosyashchiesya k yurte [Rituals and Beliefs of the Karakalpaks Related to the Yurt]. In: Kochevoye zhilishche narodov Sredney Azii i Kazakhstana [Nomadic Dwellings of the Peoples of Central Asia and Kazakhstan]. Moscow, 2000. 278 p.

17. Richardson David and Sue. Qaraqalpaqs of the Aral Delta. Munich-London-New York: PRESTEL, 2012. 470 p.

BADIIY ASAR UCHUN SARLAVHANING AHAMIYATI

**Buxoro davlat universiteti
Filologiya fakulteti
1-bosqich talabasi
Rajabova Oydin Sobirovna**

Annotatsiya. Adabiy asar – yozuvchi qalbidagi tuyg‘ular, fikrlar va g‘oyalar mujassam topgan ijod mahsulidir. Asar mazmunini o‘quvchiga yanada yorqin ochib beradigan, anglanishini osonlashtiradigan unsurlardan biri – sarlavha. U asarning “kaliti” bo‘lib, o‘quvchi sarlavha orqali asarga kirib boradi, muallifning ruhiyatini sezadi. O‘zbek adabiyotida sarlavhaga o‘ta zukkolik va e’tibor bilan yondashilganini kuzatamiz. Unga asarning umumiy g‘oyasini, syujetini, muallif pozitsiyasini ifodalovchi muhim vosita sifatida qaraladi. Mazkur maqolada o‘zbek adabiyoti namunalarida sarlavhaning muhim ahamiyatga egaligi, ularning badiiy va g‘oyaviy yuklamasi haqida tahliliy fikrlar yoritiladi.

Аннотация. Литературное произведение – продукт творчества, воплощающий чувства, мысли и идеи писателя. Одним из элементов, который делает содержание произведения более ярким для читателя и облегчает его понимание, является название. Оно является «ключом» к произведению, и через название читатель входит в произведение и чувствует дух автора. Мы наблюдаем, что к названию в узбекской литературе подходят с большой изобретательностью и вниманием. Оно считается важным инструментом, выражающим общую идею, сюжет и авторскую позицию произведения. В данной статье освещается значение названия на примерах узбекской литературы, его художественное и идейное значение.

Abstract: A literary – work is a product of creativity that embodies the feelings, thoughts and ideas of the writer. One of the elements that makes the content of the work more vividly revealed to the reader and facilitates its understanding is the title. It is the “key” to the work, and the reader enters the work through the title and feels the author’s spirit. We observe that the title is approached with great ingenuity and attention in Uzbek literature. It is considered an important tool that expresses the general idea, plot, and author’s position of the work. This article sheds light on the importance of the title in examples of Uzbek literature, its artistic and ideological significance.

Kalit soʻzlar: Sarlavha, syujet, badiiy obraz, kinoya, badiiy gʻoya, Said Ahmad, Oʻlmas Umarbekov, Shuhrat, Oʻtkir Hoshimov, asar, pozitsiya.

Kirish. Sarlavha – badiiy asar kompozitsiyasining eng muhim unsurlaridan biri boʻlib, asarning toʻlaligicha mazmun-mohiyati unda aks etadi. Baʼzida sarlavha orqali asarning umumiy mazmuni va yozuvchining maqsadini bilib olsa boʻladi.

Ayrim yozuvchilar badiiy maqsadlaridan kelib chiqib, sarlavha tanlasalar, aksariyat asarlar yaratilganidan soʻng ijodkorning oʻy-mushohadalari, tahlillaridan keyingina oʻz sarlavhasiga ega boʻladi. Shu shaklda esa sarlavha asarning qahramonlari tilidan, ularning hayotidan, umumiy xususiyati yuzasidan ham qoʻyilishi mumkin. Shuni ham taʼkidlab oʻtish lozimki, asarda sarlavha tanlayotganda uning aniqligi, asar mazmuniga mosligi, shu bilan birga, qisqa, ammo maʼno (mazmun)ga ega boʻlishiga ham eʼtiborni qaratmoq joizdir. Baʼzi asarlarda yozuvchi sarlavhani jumboq tarzida belgilaydi. Bu bilan kitobxon asarni oʻqish mobaynida sarlavhada qanday jumboq boʻlganini tushuna boradi.

Asosiy qism. XX asr oʻzbek adabiyotining taniqli nosiri Oʻlmas Umarbekovning “Yoz yomgʻiri” sarlavhali asari oʻquvchini oʻylashga, fikrlashga undovchi nom bilan atalgan. Kitobxonda, albatta, nega aynan “Yoz yomgʻiri”, axir yozda yomgʻir yogʻmaydi-ku degan savol paydo qiladi. Ushbu sarlavha ramziy maʼnoda qoʻllangan, yaʼni odatda yoz fasli – issiq, quyoshli davr hisoblanadi. Yomgʻir esa kutilmagan, ammo jon saqlovchi hodisadir. Shu nuqtayi nazardan, “yoz yomgʻiri” – odam hayotidagi kutilmagan, ammo kerakli yoki umuman hayotni tubdan oʻzgartirib yuboruvchi boʻlishi mumkin. Ushbu asarda Rahim Saidovning ayoli – Munis vafot etgandan soʻng hayoti yozda kutilmagan yomgʻir singari tubdan oʻzgarib ketadi. Yaʼni ayoli Munis qanchalik injiq, boylikka oʻch boʻlsa-da, Rahim Saidov sevgani uchun chidab, barcha imkoniyatlarini qilib berishga harakat qiladi, ammo Munis oʻz manfaati, boylik uchun turmush oʻrtogʻiga ham xiyonat qilish darajasigacha yetib boradi va oʻzining ayanchli oʻlimiga sabab boʻladi. Saidov ayolining vafotidan keyingina uning xiyonatkor va ikkiyuzlamachiligini bilib qoladi va bir onda hayoti tubdan oʻzgarib ketadi. Shu sababli ham, Oʻlmas Umarbekov Rahim Saidovning hayotidan kelib chiqib oʻz asarini “Yoz yomgʻiri” deb nomlagan. Shuningdek, yuqorida taʼkidlab oʻtilganidek, asar qahramonlari tomonidan aytilgan soʻzlar sarlavhaga chiqarilishi mumkin. Jumladan, Shuhratning “Oltin zanglamas”, Oʻtkir Hoshimovning “Tushda kechgan umurlar” asarlari shu siraga mansub.

Shuhratning “Oltin zanglamas” asarining sarlavhasi mohiyatiga keladigan boʻlsak, asarda rayon rahbari va komissar tomonidan Sodiq Qoʻchqorovga nisbatan

”Bizning kishilar – oltin kishilar. Oltin esa zanglamaydi. Hatto shaxsga sig‘inish yillarining rutubatlari ham unga putur yetkazolmaydi. Qahramon Sodiq Qo‘chqorovning qismati bunga yorqin misol bo‘la oladi. U butun aql-u idroki, mehr-u sadoqatini eng og‘ir kunlardayoq vatan yo‘liga bag‘ishlay bildi. U doim biz bilan birga, biz uni unutmaymiz” jumllarida sarlavhaning to‘g‘ri tanlov bo‘lganligi va Sodiqning tengsiz oltinga nisbatlangani asar qahramonlari tomonidan aytib o‘tilgandir.

Bundan tashqari, O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” asarida ham Rustam Shomatovning otasi tomonidan: “O‘ylab qarasam, o‘tgan umrim umr emas, tush ekan. Go‘yo men esimni tanib-tanimay birov uyqu dori ichgan-u tush ko‘rib yuraverganman: goh shirin, goh xatarli tush ko‘rib, o‘sha “birov” qayoqqa sudrasa, ketidan ergashib ketaverganman, nima buyursa, quloq qoqmay bajaraverganman... Mana endi, uyg‘onib, yonverimga qarasam, menga o‘xshaganlar ko‘p ekan. Ushbu jumllardan ko‘rinadiki, umrning o‘tishi go‘yoki tush singari shiddat bilan kechadi. Haqiqatan ham, asar sarlavhasi o‘rinli va to‘g‘ri tanlangan, negaki, Rustamning hayoti, umuman olganda, insoniyat hayoti oqar suv kabi qaytmaydi ham, o‘tib ketganini insoniyat sezmaydi ham. Unda kechirilgan yillar azobi, mashaqqati esa inson sabrini sinaydi, irodasini imtihondan o‘tkazadi.

O‘zbekiston xalq yozuvchisi Said Ahmad ham asarlarida sarlavha tanlashda o‘z mahoratini namoyon eta olgan ijodkor hisoblanadi. Uning “Qorako‘z majnun” hikoyasida birgina hayvon sarlavha darajasida ko‘tarilib, uni insonlar qila olmaydigan sadoqat bilan ifodalaydi. Nega aynan hayvon sarlavhada aks etyapti, chunki bugungi kun bilan bog‘lab qaraydigan bo‘lsak, insonlarda kamayib ketayotgan sadoqat, mehr-oqibat hayvonda mujassamlashtirib yaratilgan xususiyatligi ayni haqiqatdir. Ta’kidlash joizki, Said Ahmadning barcha asarlari sarlavhasi chuqur ma’no kasb etadi: “Qoplun”, “Qora ko‘z majnun”, “Bo‘ri ovi” kabi o‘nlab hikoyalarini misol keltirish mumkin. Ularda sadoqat, mehr, ishonch, e’tiqod singari ma’naviy qadriyatlar ta’sirchan aks ettirilgan.

Jumladan, adibning inson qismati turg‘unlik davri qabohatlari fonida tasvirlangan “Jimjitlik” asarida Tolibjonning yoshlik chog‘i o‘tgan qishloqqa “jimjitlik” izlab kelishi voqealari aks etgan. Asar bosh qahramoning boshidan ko‘plab qiyinchiliklarni o‘tkazishi bilan bog‘liq qiziqarli syujet kitobxonni befarq qoldirmaydi. Asar oxirida “Bu joylarga jimjitlik qidirib kelgan Tolibjon dunyo tashvishlaridan, yovuzlar ta’qibidan, omadsiz o‘tgan umridan qutilib, so‘nggsiz jimjitlik bag‘riga singib ketdi” jumlasini orqali asarning nima sababdan bunday sarlavha ostida nomlanganini bilib olishimiz mumkin. Chunonchi, insoniyat

yaralibdiki, boshdan turli xil sinovlarni o'tkazadi, mashaqqatli umr olovlarida toblanadi. Alal oqibat, bunda inson jimjitlikni, hayoti bir maromda davom etishini istab qoladi. Asarda xuddi shunday qahramon bu – Tolibjon. U taqdir taqozisi bilan o'zi tug'ilib o'sgan yurtida emas aksincha, Yetimqishloqdan uzoqda yashashiga to'g'ri keladi, birdan oilasidan ajraladi va bu shaharda yashashni lozim topmay qishlog'iga jimjitlikni xohlab qaytganida, taqdiri unga yanada og'irroq mashaqqatlarni ro'baro' qiladi. Yozuvchining mohirona tanlangan mazkur asar sarlavhasini turli xil ma'noda talqin qilish mumkin. Asar sirtdan tinch, sokin ko'ringan Sho'ro davrining ichki dramalari, tuzum inqirozining butun keskinligi, shiddati bilan ko'rsatilgan, turg'unlik davri illatlari fosh etilgan desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xulosa. Sarlavha – bu oddiy bir nom emas, u asarning poetik mohiyatini, asosiy mazmunini anglatadigan birinchi eslatmadir. O'zbek adabiyotida sarlavhalar muallifning estetik qarashi, adabiy uslubi va ijtimoiy pozitsiyasining bir qismi sifatida namoyon bo'ladi. Yaxshi sarlavha o'quvchini o'yantiradi, asarga jalb qiladi va uning ichki imkoniyatlarini ochishda ochqich vazifasini o'taydi. Shu bois, sarlavha yozuvchining ijodiy kuchi va didining yorqin ko'rinishidir. Demak, o'zbek asarlaridagi sarlavhalarning poetik xususiyati quyidagilarda ko'rinadi: birinchidan, ijodkor uslubi, dunyoqarshi, badiiy niyati va so'z qo'llash mahoratida, ikkinchidan, ijtimoiy hayot muammolarini tasvirlashda o'z ifodasini topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'lmas Umarbekov. Yoz yomg'iri. – T.: Sharq, "Turon zamin" nashriyoti 2023. – 158 b.
2. Said Ahmad. Qora ko'z majnun. – T.: Sharq, O'zbekiston 2001. – 90-107 b.
3. Said Ahmad. Jimjitlik. – T.: Sharq, "Sano-standart" 2021. – 380 b.
4. Shuhrat. Oltin zanglamas. – T.: Sharq, "Zukko kitobxon" 2023. – 509 b.
5. O'tkir Hoshimov. Tushda kechgan umrlar. – T.: Sharq, Nurli dunyo 2022. – 284 b.
6. Orokova N. Image of flowers in classical lyrics //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – T. 4. – №. 11. – C. 410-416.
7. Yoriyevna O. N. Yangi o'zbek she'riyatida qo'llangan daraxt obrazlari ifodasida an'ana va novatorlik //Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar. – 2024. – T. 1. – №. 1. – C. 386-391.

8. Yoriyevna O. N. et al. Zamonaviy o'zbek she'riyatida floristik obrazlar talqini //Scientific approach to the modern education system. – 2024. – T. 2. – №. 24. – С. 26-32.
9. O'roqova Nafosat Yoriyevna. (2024). Zamonaviy she'riyatda lola va lolaqizg'aldoq obrazlarining ramziy ifodalari. Hamkor Konferensiyalar, 1(2), 223–228. Retrieved from <https://academicsbook.com/index.php/konferensiya/article/view/167>
10. O'roqova, N. (2024). Abdulla Oripov lirikasida ramziy-floristik obrazlar ifodasi. Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления, 1(3), 193-199.
11. O'roqova, N. (2024). Sadriddin Ayniy uslubiga doir chizgilar. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 47(47). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/12188

Shayxzoda adabiy merosining bugungi kun uchun ahamiyati

Qodirov Islomjon Iqboljon o'g'li

Toshkent Davlat Transport Universiteti talabasi

qodirovislomjon316@gmail.com

+998910066778

Annotatsiya

Ushbu maqolada Maqsud Shayxzodaning adabiy merosi va uning zamonaviy davr uchun tutgan o'рни tahlil qilinadi. Shayxzoda asarlarida ilgari surilgan tarixiy xotira, milliy g'urur, erkinlik va ma'naviy uyg'onish g'oyalari bugungi avlod uchun ham dolzarbligicha qolmoqda. Maqolada Shayxzoda ijodining yoshlar tarbiyasidagi, madaniy ongni yuksaltirishdagi va milliy o'zlikni anglashdagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar:

Maqsud Shayxzoda, adabiy meros, milliy o'zlik, tarixiy xotira, ma'naviyat, vatanparvarlik, zamonaviy davr, yoshlar tarbiyasi, tarixiy ong, ma'rifat.

Kirish

O'zbek adabiyotining tarixida milliy ruh va tarixiy xotirani uyg'otgan ko'plab buyuk ijodkorlar mavjud. Ular orasida Maqsud Shayxzoda o'zining boy adabiy merosi bilan alohida o'rin tutadi. Shayxzodaning asarlari nafaqat o'z zamonining ma'naviy ehtiyojlariga javob bergan, balki bugungi kunda ham yoshlar ongini shakllantirish, milliy qadriyatlarni mustahkamlash va adabiy tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shayxzoda merosining asosiy xususiyatlari

Maqsud Shayxzoda ijodi o'zbek adabiyoti tarixida tarixiy voqealarga badiiy yondashuv, milliy qahramonlar obrazini yaratish, insoniyat va adolat g'oyalarini targ'ib qilish kabi yuksak maqsadlarni o'z ichiga oladi. Uning "**Jaloliddin Manguberdi**", "**Mirzo Ulug'bek**", "**Alisher Navoiy**" kabi tarixiy dramalari orqali yosh avlod qalbida milliy g'urur va tarixiy ongni uyg'otish mumkin.

Shuningdek, Shayxzodaning she'riyatida va nasriy asarlarida erkinlik, or-nomus, ma'naviy kamolot kabi mavzular yetakchi o'rinni egallaydi. Bu g'oyalar bugungi globallashuv davrida ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Adabiy meros va bugungi kun o'rtasidagi bog'liqlik

Hozirgi kunda yosh avlodning tarixiy ongini shakllantirish, milliy qadriyatlarni asrash va rivojlantirish zarurati har qachongidan dolzarb. Shayxzodaning tarixiy dramalari va she'riyati ana shunday maqsadlar uchun bebaho manba hisoblanadi.

Bugungi kun o'quvchisi Shayxzoda asarlaridan:

- Tarixiy voqealarga tanqidiy va ijobiy qarashni,
- Vatanparvarlik va fidoyilik tuyg'ularini,
- Adolat va insonparvarlik tamoyillarini,
- Milliy qadriyatlar va or-nomusni qadrlashni o'rganadi.

Shayxzoda asarlarida badiiy obraz va tarixiy haqiqatning uyg'unligi zamonaviy adabiyotni boyitishda, yangi avlodning madaniy ongini shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi.

Maqsud Shayxzoda — madaniy va ma'naviy ko'prik

Maqsud Shayxzoda o'z asarlari orqali nafaqat tarixni eslatadi, balki yosh avlodni ulug' qadriyatlar sari yetaklaydi. U Sharq va G'arb adabiyoti o'rtasida madaniy ko'prik bo'la oldi — Shekspir, Pushkin kabi daholarning asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilishi orqali o'zbek adabiyotining jahon adabiyoti bilan aloqasini mustahkamladi.

Shayxzoda ma'rifatparvarlik ruhidagi asarlari bilan zamonaviy inson uchun or-nomus, ma'naviy komillik, bilim va madaniyatning naqadar muhim ekanligini ta'kidlaydi.

Xulosa

Maqsud Shayxzodaning adabiy merosi bugungi kun uchun ham o'z ahamiyatini saqlab qolgan. Uning asarlarida ilgari surilgan milliy g'urur, tarixiy xotira, erkinlik va adolat g'oyalari zamonaviy o'zbek jamiyati uchun ham bebaho ma'naviy xazina hisoblanadi. Shayxzoda merosini o'rganish va targ'ib qilish bugungi avlodning ma'naviy kamoloti uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boboyev T. "Adabiyotshunoslik asoslari". Toshkent. 2002. 558 b.
2. Zokirov M. Maqsud Shayxzoda. Adabiy tanqidiy ocherk, T., 1969.
3. Yusuf Shomansur. Shayxzoda — bunyodkor shoir, T., 1972.
4. G'afurov I., O'rtoq shoir. Maksud Shayxzoda ijodiyoti, T., 1975.
5. Maksud Shayxzoda zamondoshlari xotirasida, T., 1983.
6. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi, T., 1999.
7. S. Mirvaliyev, R. Shokirova "O'zbek adiblari" G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti T., 2016.

**OUTLINE
VOLUME-02, ISSUE-04**

1.	TASVIRIY SAN'AT JANRLARI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHALAR Djabbarov Dilshod Turdikulovich	5-9
2.	Features of the formation of attitudes towards the disease in patients Shakhlokhon Kurbanova	10-14
3.	THE IMPORTANCE OF PLOT-BASED ROLE-PLAYING GAMES IN THE COMPREHENSIVE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN. Bekchanova Kuvanch Roximovna	15-19
4.	THE IMPORTANCE OF PREVENTIVE MEASURES IN PREVENTING OFFENSES AMONG YOUTH Arslonbek Kalandarovich Khudayberganov	20-21
5.	MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION VA AN'ANAVIY USLUBLARNING UYG'UNLIGI Axatqulov Anvar Almasovich	22-27
6.	GLOBALLASHUV DAVRIDA MIGRATSIYA HUSUSIYATLARI VA OMILLARI Raxmonaliyev Baxrom	28-31
7.	FACTORS FOR DEVELOPING SOCIAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS IN THE PROCESS OF HIGHER EDUCATION Hojiyeva Nasiba Bahodirovna	32-36
8.	AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA ICHKI AUDIT XIZMATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH Lochinbek Begaliyevich Haydarov	37-40
9.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH Saliyeva Nargiza Xalbek qizi	41-45
10.	АУДИРОВАНИЕ КАК КОМПОНЕНТ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ Расулова Мохинур Мухторжон кизи	46-51

11.	PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPING SELF-MANAGEMENT SKILLS IN STUDENT YOUTH CHARACTERISTICS Iskandarov Erkinboy Gayrat Ugli	52-55
12.	MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI (MHXS) ASOSIDA MOLIYAVIY HISOBOTLARNI TUZISH VA AMALIYOTDA QO‘LLASHNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI ¹ Zunnunov Lazizxon Olimxon o‘g‘li., ² Karimov Akrom Abbosovich	56-59
13.	UMUMIY FIZIKA VA UNING RIVIJLANISH TARIXI HAMDA BOSHQA FANLAR BILAN BOG‘LIQLIGI Rahmatjonova Zarina Elyorbek qizi	60-64
14.	PEDAGOGIK FAOLIYATDA QADRIYATLAR VA ZAMONAVIY TALABLAR Xaydarova Nodirabonu Xayrullo qizi Turdiyeva Shoxidaxon Anvardjanovna	65-69
15.	QONNING BOKIMYOSI Ziyodullayeva Iroda Baxriddinovna	70-76
16.	RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALARGA TA‘LIM TARBIYA BERISH Rozimboyeva Maftuna Jo'rabek qizi	77-81
17.	SAMIMIY TUYG‘ULAR KUYCHISI Yusuf ZIYATOV	82-84
18.	ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES THROUGH MOBILE APPLICATIONS Samadova Barchinoy Rinat kizi Allayarova G.N.	85-89
19.	Korxonalarining bankrotlik riskini baholashning xalqaro modellari Axrorova Mexriniso	90-97
20.	NOGIRONLARNING PSIXOLOGIK ADAPTATSIYASI Eshmatova Sevdo Abdurashitovna	98-104
21.	NOGIRONLARNING PSIXOLOGIK ADAPTATSIYASI Eshmatova Sevdo Abdurashitovna	105-107

22.	QO‘QON MADANIY MEROSINI ZAMONAVIY MUZEYLARDA EKSPOZITSION KONSEPT ASOSIDA TAQDIM ETISH PRINSIPLARI Madraximova Gulshanoy Sotiboldiyevna	108-111
23.	Analysis of the composition of available sources of cereal raw materials when organizing special consumption rations. Sanayev E. SH.	112-115
24.	DÜŞÜK RISKİ TAŞIYAN GEBELERDE ANJIYOGenez FAKTÖRLERİNİN PREEKLAMPSİ GELİŞİMİNE ETKİSİ Sharipova Sh.U. Prof. Dr. Tuksanova D.I.	116-117
25.	Maqsud Shayxzoda hayotining yorqin namunasi Qodirov Islomjon Iqboljon o‘g‘li	118-121
26.	MATERIAL CULTURE OF THE KARAKALPAKS: ANALYSIS AND INTERPRETATION Abdullaev, Muzaffar Atajanovich	122-129
27.	BADIY ASAR UCHUN SARLAVHANING AHAMIYATI Rajabova Oydin Sobirovna	130-134
28.	Shayxzoda adabiy merosining bugungi kun uchun ahamiyati Qodirov Islomjon Iqboljon o‘g‘li	135-136
29.	MUNDARIJA	137-138